

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ.
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**HUCURÂT SURESİNİN AHLÂKÎ PRENSİPLER AÇISINDAN
TAHLİLİ**

Mehmet ÇALIŞKAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA – 2012

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ.
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**HUCURÂT SURESİNİN AHLÂKÎ PRENSİPLER AÇISINDAN
TAHLİLİ**

Mehmet ÇALIŞKAN

Danışman Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA - 2012

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ Olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mustafa Öztürk

(Danışman)

Üye : Prof Dr. Nasi Aslan

Üye Doç. Dr. Fatih Yahya Ayaz

ONAY:

Yukarıdaki imzaların, adı geçen Öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylıyorum.

.../12/2012

Prof. Dr. Azmi Yalçın

Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 Sayılı Fikir ve sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tâbidir.

ÖZET

HUCURÂT SURESİNİN AHLÂKÎ PRENSİPLER AÇISINDAN TAHLİLİ

Mehmet ÇALIŞKAN

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Mustafa Öztürk

Aralık 2012, 105 Sayfa

Bu çalışma, Hucurât suresindeki ahlâkî kuralların tespiti ve anahtar kavramların tahlilini içermektedir. Ahlâkî kurallar, özeld e sure bağlamında, genelde ise Kur'an bütünlüğünde ele alınmıştır. Beş bölümden oluşan bu çalışmanın giriş kısmını oluşturan birinci bölümünde, ilkin tezin konusu, amacı ve araştırmada takip edilecek metot üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, surenin genel özellikleri ve kavramsal çerçevesi çizilmiş olup, bu bağlamda surenin genel muhtevası, nüzûl ortamı ve muhtelif ayetlerin iniş sebeplerinden söz edilmiştir. Bu bölümdeki tespit ve değerlendirmeler sonucunda surenin sosyal birlikteliğe özel önem veren, asla ayrılık ve gayriliğe müsaade etmeyen bir anlatım içerisinde olduğu tespiti öne çıkarılmıştır.

Üçüncü ve dördüncü bölümler çalışmanın ana gövdesini oluşturmaktadır. Bu iki bölümde, Allah ve rasûlüne karşı müminlerin tutum ve davranışları açısından bazı terbiye kuralları, ferdî ve toplumsal davranış hassasiyetleri ile kardeşlik vurgusu dile getirilmiştir. Ayrıca bu bölümlerde bir takım olumsuz davranışları ifade eden kavramların tahlili yapılmış; beşinci bölümde ise değerlendirme yer almıştır.

Nazil olduğu zaman ve ortam göz önüne alındığında surenin konusu, o zamana kadar inen hükümlerin adeta derlenip toparlanarak Müslümanın özellikle sosyal yaşantısındaki ahlâkî uygulamalara dair açıklamalar ve yönlendirmelerden ibarettir.

Anahtar Kelimeler: Hucurât, Ahlâk Prensipleri, Takvâ, Kardeşlik

ABSTRACT
ANALYSIS OF THE CHAPTER 49 “HUJURAT” FROM THE VIEWPOINT OF
MORAL PRINCIPLES

Mehmet ÇALIŞKAN

Master Thesis, Basic Islamic Sciences Department

Advisor: Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK

December 2012, 105 Pages

This work covers the determination of the moral principles and the analysis of some concepts in Chapter 49, “Hujurat” (Lit. Inner Dwellings) of the Quran. Determination of the moral principles is made the context of the Chapter in particular and in the entire Quran in general.

This work consists of five sections, first of which deals with the subject and purpose of the thesis as well as the methods that will be followed in the study.

The second section provides the general features of the Chapter, together with a conceptual framework. In this context, it deals with overall contents of the Chapter, the revelation atmosphere and the causes of revelation of certain verses. Upon the analysis and determinations made in the second section, we conclude that the Chapter has a language that places a special emphasis on social association, without ever permitting separation and apartness of the individuals.

The third and fourth section constitutes the main frame of the Chapter. This section provides certain rules of manners regarding the behaviors and conducts of the believers to Allah and to His Messenger, individual and social behavior sensitivities, and brotherhood among the believers. In addition, particular concepts expressing negativity in certain behaviors are also analyzed in this section. The fifth section provides a general review of the thesis.

Given the conditions of the time and place in which it was revealed, the Chapter “Hujurat” has the main objective of providing explanations and directions regarding the moral conducts of Muslims especially in their social life, by compiling the verses revealed until that time.

Key Words: al-Hujurât (The private apartments, The principles of ethics, God consciousness/God-fearing, brotherhood

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim, miladi yedinci yüzyılın ilk yarısında Hz. Muhammed'e yirmi iki yılı aşkın bir süre içerisinde vahiy yoluyla indirilmiş bir kitaptır. Bu Kitabın temel hedefi, iman (hidayet) ve amel-i salih (ahlâk-ibadet) temelinde insanlığa rehberlik etmektir. Kur'an-ı Kerim, bu iman ve amel-i salih temelli hedefi gerçekleştirmek için, kendisini oluşturan yüz on dört sureden her birinin kendi içerisinde belirgin konuları vardır. Yüz on dört sureden biri olan Hucûrât suresi de, yukarıda belirtilen hedefe yönelik olarak, faziletli davranışlara ait emirlerle, çirkin davranışlara dair yasakları içeren temel ahlâkî kuralları ihtiva etmektedir.

Bu çalışma, Hucurât suresindeki konuların iman ve amel çerçevesinde ele alınıp, sure içerisindeki anahtar kavramların tahlilinden hareketle açıklanmasından ibarettir. Kavram tahlillerinde hedeflenen husus, surenin mesajının bir bütünlük içerisinde doğru anlaşılmasına hizmet etmektir. Bu amaçla ilkin surenin nazil olduğu ortam ve genel muhtevastan söz edilmiş, ardından suredeki farklı ayetler hakkında rivayet edilen nüzûl sebeplerine işaretle bulunulmuş, daha sonra da surenin ortaya koyduğu müminlerin davranışlarında olması veya olmaması gereken hususların açıklaması yapılmıştır. Açıklamalar çerçevesinde kavram tahlillerine özel önem verilmiş, gerek konu münasebetlerinde gerekse çalışmanın son kısmında takvâ, fîsk, isyan, bağı, suhriyye, lemez, tenâbüz, zulüm, zan, ism, teccüss, gıybet, iman-islâm ve menn gibi kavramlar, genişçe yer almış ve bu lafızlar, filolojik ve semantik tahlillere tabi tutulmuştur.

Çalışmamızın birinci bölümünde, konu ve kapsam belirtildikten sonra, konunun önemi ve amacı üzerinde durulmuş, yöntem ve teknikler açıklanmıştır. İkinci bölümde surenin genel tanıtımı ve Medeni surelerin özellikleri açıklanmıştır. Bunun yanında suredeki bazı ayetlerin nüzul sebeplerine de yer verilmiştir. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde ise suredeki ahlâkî fazilet ve reziletlerle ilgili beyanların tahlil ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu çalışmanın her satırında emeği olan değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Mustafa Öztürk'e en içten teşekkürlerimi sunuyorum; ayrıca bu çalışma sırasında birçok yardımlarını gördüğüm Arş. Gör. Hadiye Ünsal'a ve Arş. Gör. Ertuğrul Döner'e şükran duygularımı ifade etmek istiyorum.

Mehmet ÇALIŞKAN

ADANA- 2012

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR	viii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu ve Kapsamı.....	1
1.2. Amacı.....	2
1.3. Araştırmada Takip Edilecek Metot ve Teknikler	3

İKİNCİ BÖLÜM

HUCURÂT SURESİNİN GENEL YAPISI VE NÜZUL ÇERÇEVESİ

2.1. Ana Hatlarıyla Hucurât Suresinin Muhtevası	5
2.2. Surenin Nüzûl Ortamı.....	10
2.3. Suredeki Muhtelif Ayetlerin Nüzûl Sebepleri	15
2.3.1. İlk ayetle ilgili nüzûl sebepleri	18
2.3.2. İkinci ayetle ilgili nüzûl sebepleri.....	20
2.3.3. Üçüncü ayetle ilgili nüzûl sebebi.....	20
2.3.4. Dördüncü ayetle ilgili nüzûl sebepleri.....	21
2.3.5. Altıncı ayetle ilgili nüzûl sebebi	22
2.3.6. Dokuzuncu ayetle ilgili nüzûl sebebi.....	22
2.3.7. On birinci ayetle ilgili nüzûl sebepleri.....	23
2.3.8. On ikinci ayetle ilgili nüzûl sebebi	24
2.3.9. On üçüncü ayetle ilgili nüzûl sebepleri.....	25
2.3.10. On dördüncü ayetle ilgili nüzûl sebepleri.....	26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLÂMÎ EDEP VE AHLÂKLA İLGİLİ PRENSİPLER

3.1. Allah ve rasûlüne mutlak saygı ve itaat	28
3.2. Allah'ın rasûlüne hürmet ve edebe riayet	33
3.3. İman ve kardeşlik hukuku	40
3.4. Kardeşlik hukukunu korumak ve sulh sağlamak	43
3.5. Çatışmanın sulha tahvilinde adalet ve hakkaniyet	45
3.6. Yegâne üstünlük ölçütü olarak takvâ	47
3.7. İman ve İslam (müminlik ve müslümanlık)	53
3.8. İman iddiasını amelle ispat: Malla ve canla mücadele	57

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AHLÂKÎ NEHİLER VE REZİLETLER

4.1. Fısk ve fâsıklık	67
4.2. Bağy ve isyan	76
4.3. Suhriyyet, lemez ve tenâbüz	78
4.4. Zulüm ve zalimlik	84
4.5. Zan ve sû-i zan	85
4.6. Tecessüs	90
4.7. Gıybet	92
4.8. Menn ve minnet	95

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

KAYNAKÇA	100
ÖZGEÇMİŞ	105

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.s.	: Aleyhi's-selam
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin, İbn
Bkz	: Bakınız
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversite İlahiyat Fakültesi Dergisi
çev.	: Çeviren
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
Haz.	: Yayına hazırlayan
Krş.	: Karşılaştır
Mad.	: Maddesi
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radıyallahu Anhu/Anhâ
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
thk.	: Tahkik
trs.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
dğr.	: Diğerleri
y.y.	: Baskı yeri yok
vd.	: Ve devamı

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu ve Kapsamı

Tezimizin konu ve kapsamını, Medine döneminin son yıllarında nazil olan Hucurât suresindeki dinî-ahlâkî prensiplerin incelenmesi şeklinde ifade etmek mümkündür. İsmi dördüncü ayette Hz. Peygamber'in eşlerine ait odalara atıfla kullanılan "Hucurât" kelimesinden alan bu sure, İslamî edep ve ahlâkın temel ilkelerini muhtevidir. Hucurât suresi, özelde Müslümanların, genelde diğer bütün toplumların ahlâka dayalı bir düzeni inşa etme noktasında her şeyden önce erdemliliğe muhtaç oldukları şeklinde tarih-üstü ve evrensel bir mesaj vermektedir.

Toplam on sekiz ayetten oluşan surenin 1-10. ayetlerinde iyi huylar ve faziletli davranışlarla ilgili emirler, 11-18. ayetlerinde ise kötü huylar ve çirkin davranışlarla ilgili nehiyler yer almaktadır. Dolayısıyla surenin muhtevası iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümdeki ilk ayetlerde (1-5. ayetler) Allah'a ve rasûlüne saygı konusu üzerinde durulmaktadır. Bunun ardından Hz. Peygamber'i, odaların arkasından kaba bir üslûpla çağırın kişilerin bu davranışlarındaki saygısızlığa işaret edilmekte ve dolayısıyla insanlar arasında mahremiyet hukukuna saygı gösterilmesi gerektiği ilkesine dikkat çekilmektedir. Surenin altıncı ayetinde ise her haberin mutlak doğru sanılmaması ve peşin kabulle inanılmaması, özellikle ahlâkî açıdan güven telkin etmeyen kişilerce aktarılan haberlerin adamakıllı araştırılması gerektiği prensibi vazedilmektedir. Bunun ardından, bütün bir toplumu ilgilendiren meselelerin çözümünde Allah ve rasûlü tarafından belirlenen ölçülere uyulması gerektiğinden bahisle söz konusu meseleleri şahsî çıkarlar doğrultusunda ele alıp değerlendirmenin müslüman toplumu sıkıntıya sokacağına işaret edilmektedir.

Toplumsal dirlik ve düzenin tesisi noktasında son derece önemli olan bu uyarının ardından birbiriyle anlaşmazlığa düşüp çatışan iki Müslüman topluluğun barıştırılması salık verilmekte, bu arada saldırganlığını sürdüren tarafa karşı zor kullanılarak çatışmanın sona erdirilmesi emredilmektedir. Birinci bölümün son ayetinde (10. ayet) ise birbirine muhalif Müslüman topluluklar arasında baş gösteren anlaşmazlıkları sona erdirip sulh ve sükûnu sağlamanın Müslümanlar için çok önemli bir görev olduğu vurgulanmakta ve nihayet tüm Müslümanların ancak kardeş oldukları belirtilmektedir.

Surenin ikinci bölümündeki ilk ayette (11. ayet) bir Müslüman grubun kendine atfettiği üstünlük iddiasıyla diğer bir Müslüman grubu hor görüp onunla alay etmesinin çok yanlış bir tutum ve davranış olduğu zikredilmektedir. Daha sonraki ayetlerde ise insanlar hakkında kötü düşünmenin ve gerek merak saikiyle gerekse kusur arama isteğiyle başkalarının gizli ve özel hallerini araştırmanın (tecessüs) çirkinliğinden söz edilmekte, ayrıca insanları arkasından çekiştirmenin (gıybet) bir Müslüman için ölmüş kardeşinin etini yemekten farksız olduğu belirtilmektedir. On üçüncü ayette, toplumdaki bütün fertlerin köken itibariyle bir ana ve bir babadan dünyaya geldikleri, dolayısıyla etnik köken, kavmiyet, asabiyet gibi unsurlara dayalı bir üstünlük söyleminin son derece anlamsız olduğu, Allah katında yegâne üstünlük ve değer ölçüsünün takvâ, yani kulluk bilinci olduğu hususu çok veciz bir dille ifade edilmektedir.

On dördüncü ayette, Hz. Peygambere gelip “Biz iman ettik” diyen bir grup göçebe Arabın bu iddiası üzerine gerçek iman sahibi olmak ile Müslümanların güç ve iktidarları karşısında boyun eğip teslimiyetçi bir tavır sergileme arasında çok ciddî bir fark bulunduğu dikkat çekilmektedir. Ardından da gerçek müminlerin her şeyden önce Allah’a ve rasûlüne yürekten inanıp güvenen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla mücadele veren kimseler olduğu belirtilmektedir. On altı ve on yedinci ayetlerde yine söz konusu göçebe Araplara atfla, Allah’a din ve dindarlık öğretmeye kalkışmanın, “Biz Müslümanız” diyerek Hz. Peygamber’i ve müminleri minnet altında bırakmaya çalışmanın son derece yanlış ve yakışsız bir tutum olduğuna dikkat çekilmektedir. Surenin son ayetinde ise Allah’ın göklerde ve yerde olup biten her şeyi bildiği, dolayısıyla insanların da bütün yapıp ettiklerini gördüğü bildirilmektedir.

Muhtevasını çok kısa bir şekilde özetlediğimiz Hucurât suresiyle ilgili çalışmamızın iki ana bölümünden ilkinde surenin tanıtımıyla ilgili genel bilgiler ve Medenî surelerin ayırt edici özellikleri üzerinde durulacaktır. Daha sonra suredeki muhtelif ayetlerin nüzûl sebepleri zikredilecektir. İkinci ana bölümde ise surede zikri geçen ahlâkî faziletler ve reziletler etraflıca incelenecektir.

1.2. Tezin Amacı

Kur’an’ın en temel vasfı hidayet, yani insanlara dinî-ahlâkî rehberlik etmektir. Bu ilâhî rehberlikteki temel maksat ise insanoğlunu dünyada salâha, ahirette felaha kavuşturmaktır. Hucurât suresi, Müslüman toplum özelinde dünyada salâhın olmazsa olmaz şartları niteliğindeki ahlâkî prensipleri ortaya koymaktadır. Bu açıdan

bakıldığında çalışmamız, surede işlenen konular çerçevesinde söz konusu prensiplerin insan ve toplum hayatındaki yerini ve önemini gözler önüne sermeyi, aynı zamanda bu prensiplerin pratik hayata taşınması gerektiği yönünde vicdanî bir hassasiyet oluşturmayı amaçlamaktadır.

1.3. Araştırmada Takip Edilecek Metot ve Teknikler

Hucurât suresinin ana konusu ve muhtevasının bireysel ve toplumsal ahlâkla ilgili olması hasebiyle, tez çalışmamız bir yönüyle konulu (mevzûî), diğer bir yönüyle de ictimâî tefsir çalışması olarak nitelenebilir. Çalışmamızda takip edilen yöntem, suredeki konular ve kavramların öncelikli olarak klasik tefsir geleneğindeki rivayet ve dirayet metotları çerçevesinde ele alınması şeklinde ifade edilebilir. Rivayet kapsamında genelde surenin, özelde suredeki muhtelif ayetlerin sebab-i nüzûlleri incelenmiş, böylece Allah'ın Medine'deki ilk Müslüman topluma ne söylediği ve hangi sorunlara değindiği gibi meseleler açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Surenin rivayetler ışığında incelenmesi, ayetlerdeki nesnel/objektif mana ve mesajların tespiti açısından önemlidir. Hiç şüphesiz Kur'an bir söz/kelâmdır ve her söz/kelâm bir bağlam içinde anlam kazanır. Bu sebeple, Hucurât suresinin nazil olduğu tarihsel, toplumsal ve kültürel bağlamı ortaya koymak çok önemli ve gereklidir.

Çalışmanın dirayet boyutuna gelince, Hucurât suresinin metin dışı bağlamından elde edilen bilgiler/veriler ışığında, diğer bir deyişle Allah'ın bu surede hangi tarihsel ve toplumsal vasatta ne söylediğini tespitten hareketle, başka tarihsel ve toplumsal vasatlardaki insanlara ne söylemek istediği meselesi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede dirayet metoduna göre telif edilen klasik tefsir literatüründeki görüş ve yorumlardan istifade etmenin yanında tasavvufî irfanın ürünü olan bazı temel eserlere de müracaat edilmiş, böylece hem ilim hem irfan geleneğinde bu surenin nasıl yorumlandığı ortaya konulmaya gayret edilmiştir.

Çalışmada başvurduğumuz temel tefsir kaynakları arasında Ebû Cafer et-Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiu'l Beyân*'ı, Ferrâ el-Beğavî'nin (ö. 516/1122) *Meâlimu't Tenzîl*'i, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı, Fahreddîn er Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtîhu'l-Gayb*'ı, Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*'ı, İbn Kesîr'in (ö. 774/1372) *Tefsîru'l Kur'âni'l Azîm*'i, İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) *Rûhu'l-Beyân*'ı, Şihâbuddîn el-Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) *Rûhu'l-Meânî*'si gibi eserler bulunmaktadır. Bunun yanında modern döneme ait olan ve büyük bir kısmı

içtimâî tefsir anlayışını yansıtan Cemaleddin el-Kâsımî'nin (ö. 1332/1914) *Mehâsinu't-Te'vil*'i, Muhammed Abduh (ö. 1905) ve Reşid Rızâ'nın (ö. 1935) *Tefsîru'l-Menar*'ı, Şif müfessir Tabâtabâî'nin (ö. 1981) *el-Mîzân fî Tefsîr'l-Kur'an*'ı, İzzet Derveze'nin (ö. 1984) *et-Tefsîru'l-Hadîs*'i, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın (ö. 1942) *Hak Dini Kur'an Dili* adlı eserleri de çalışmamızın önemli tefsir kaynakları arasında yer almıştır. Suredeki ayetlerin ağırlıklı olarak ahlâkî faziletler ve reziletlerle ilgili olmasından dolayı, birçok hadisten de yararlanılmış ve bu konuda genellikle *Kütüb-i Sitte* diye bilinen kaynaklara başvurulmuştur.

Suredeki belli başlı kavramların filolojik ve semantik tahlillerine ilişkin temel kaynaklar arasında Râğıb el-İsfahânî'nin (ö. 502/1108) *el-Müfredât*'ı, Semîn el-Halebî'nin (ö. 756/1355) *Umdetü'l-Huffâz*'ı gibi Kur'an sözlükleri ile Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) *el-Vucûh ve'n-Nezâir*'i, Dâmeğânî'nin (478/1085) *Islâhu'l-Vucûh ve'n-Nezâir*'i gibi muhtelif eserler bulunmaktadır. Ayrıca Cevherî (ö. 400/1009), İbn Manzûr (ö. 711/1311) gibi dilcilerin ansiklopedik Arap dili sözlükleri de çalışmamızın lügat kaynakları arasında yer almaktadır.

Söz konusu kavramlarla ilgili izahlarda Hucurât suresiyle ilgili tez ve makale çalışmaları ile *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedi'sindeki* (DİA) ilgili maddelerden de faydalanılmıştır. Bütün bunların dışında, M. Erdoğan Baş'ın *Müminler Arası Beşeri Münasebetler: Hucurât Suresi Tefsiri* (İstanbul 1998) ve Şahin Güven'in *Erdemli Toplumun İnşası-Hucurât Suresi Tefsiri* (İstanbul 2012) adlı müstakil çalışmalarından da yararlanılmıştır.

Çalışmada zikredilecek ayetlerin meallerinde, Hayreddin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrı, Sadreddin Gümüş ve Ali Turgut tarafından hazırlanan ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* ile Mustafa Öztürk'ün *Kur'an-ı Kerim Meâli* adlı Kur'an çevirileri kullanılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

HUCURÂT SURESİNİN GENEL YAPISI VE NÜZUL ÇERÇEVESİ

2.1. Ana Hatlarıyla Hucurât Suresinin Muhtevası

Hucurât suresi, muhtemelen Fetih veya Tahrir suresinden önce, Mücadele suresinden sonra inmiştir. Hz. Osman Mushaf'ına göre kırk dokuzuncu, nüzül sırasına göre yüz altıncı suredir. Surenin ayet sayısı on sekiz, kelime sayısı üç yüz kırk üç, harf sayısı ise bin dört yüz yetmiş altıdır.¹ Sure adını dördüncü ayette geçen "Hucurât" kelimesinden almıştır. Mushaflarda surenin adı sadece bu isimle geçmektedir.² Surenin nüzülü Medine döneminin son yıllarına, yani dokuzuncu yıla tekabül etmektedir. Hicretten sonra fert ve toplum hayatına yönelik bir tekâmül programı içerisinde nazil olan ahlâkî esasların bu surede yoğunlaştırılmış olduğu müşahede edilmektedir. Ahlâkî konuların ağırlığı nedeniyle bu sureye "Ahlak suresi" de denilmiştir³

Dördüncü ayette geçen "hucurât" kelimesi "hücre" kelimesinin çoğuludur. Hücre, etrafı duvarlarla çevrilerek koruma altına alınan arazi parçası demektir.⁴ Hucurat kelimesiyle Mescid-i Nebevî'nin yanındaki Hz. Peygamber ve ailesine ait dokuz⁵ adet oda kastedilmiştir. Mescid-i Nebevî ve odalar hakkında gelen rivayetlerde ayrıntılı bilgiler mevcuttur: Bu bilgilere göre Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde bir yer satın almış ve bu yer dört köşe bir duvarla çevrilmiş, ardından Müslümanların toplanmaları, namaz kılmaları, aralarındaki anlaşmazlıkları gidermeleri, eğitimlerini gerçekleştirmeleri ve gelen elçilerin kabul yeri olarak kullanılması maksadıyla mescide tahsis edilmiştir. Söz konusu yerdeki avluya inşa edilen mescidin üzeri hurma dallarıyla kapatılmış ve sonra da Hz. Peygamber onun etrafına aile efradı ile kalabileceği odalar

¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1971, VI. 4444; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus trs., XII. 213.

² Celâleddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, İstanbul 1978, I. 151; Muhammed Tâhir b. Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XII. 213; Yazır, *Hak Dini*, VI, 4449. Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadreddin Gümüş (Heyet), *Kur'an Yolu*, Ankara 2007, V. 39.

³ Vehbe Zühaylî, *et-Tefsîrü'l-Münir*, çev. Hamdi Arslan-Ahmet Efe-Beşir Eryarsoy-İbrahim Kutluay-Nurettin Yıldız, İstanbul 2005, XIII. 439.

⁴ Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh (Tâcu'l-Lüga)*, thk. Şihâdüddîn Ebû Amr, Beyrut 1998, I. 515; Hüseyin b. Muhammed Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Seyyid Kîlânî, Beyrut trs., s. 108. Ayrıca bkz. Ebû Sa'îd Abdillâh b. Ömer Kâdî el-Beyzâvî, *Envâru't Tenzîl ve Esrâru't Te'vîl*, Dersaadet trs. II. 415; Yazır, *Hak Dini*, VI. 4452-4453.

⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XII. 226.

inşa ettirmiştir. Hz. Peygamber vefat ettiğinde bu odalardan biri olan Hz. Âişe'nin odasında defnedilmiştir.⁶

Odaların özelliğinden bahseden rivayetler daha çok onların sadeliği üzerinde durmaktadır. Odaların üzeri yapraksız hurma dallarıyla kaplı, kapıları siyah kıldan çullarla örtülü, evin genişliğinin odanın kapısından evin kapısına kadar yedi zirâ⁷, oda genişliğinin on zirâ', evle beraber oda genişliğinin de on yedi zirâ' olduğundan söz edilmiştir. Annesinin Ümmü Seleme'nin hizmetinde bulunması nedeniyle Hz. Osman'ın hilâfeti sırasında bu odalara girip çıktığını söyleyen Hasan el-Basrî (ö. 110/728) odaların tavanlarına eliyle dokunduğunu ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in evi için ayette "beyt" yerine "hucurât" kelimesinin kullanılması, evin tek olması ve fakat bölümler halinde dokuz odadan oluşması sebebiyledir.⁸ Bu odalar Emevî halifelerinden Velid b. Abdülmelik (ö. 162/778) zamanında Mescid-i Nebevî'nin genişletilerek yeniden inşası sırasında mescide katılmıştır. Söz konusu odalar hakkında Sa'id b. Müseyyeb'in (ö. 96/715), "Ben bu odaların kendi haline bırakılmasını ve öylece korunmasını isterdim ki Medine halkı ile dışarıdan gelen Müslümanlar, Peygamberlerinin nasıl yaşamış ve ne kadar az şeyle yetinmiş olduğunu gözleriyle görsünler" dediği belirtilmiştir.⁹

Hicreti temel alarak Kur'an surelerini Mekke ve Medine dönemlerinde nazil olan sureler diye ikiye ayırmak mümkündür. Mekkî ve Medenî sureleri bilmenin iki yolu vardır: Biri semâ'î (naklî), diğeri kıyâsîdir (ictihâdî). Naklî yol, vahye şahitlik eden sahabeden veya onlardan ilim almış tabiundan gelen rivayetlere dayanır. İctihâdî yol ise surelerin metin ve muhteva özelliklerinin tespit ve tahliline dayanır.¹⁰ Ancak yüz on dört surenin ne kadarı Mekke'de ne kadarı Medine'de nazil olduğuna dair kesin bir bilgiye sahip değiliz. Kaynaklar, Mekkî ve Medenî sure sayılarını farklı vermişlerdir. Sözelimi Suyûtî (ö. 911/1505) surelerin seksen ikisinin Mekkî, yirmisinin Medenî, geriye kalan on iki surenin ise ihtilâflı olduğunu belirtmiştir.¹¹

Hucurât suresi, yukarıda da ifade edildiği üzere, Medine döneminin son yıllarında nâzil olmuştur.¹² Suyûtî'nin şaz olarak nitelendirip kendisinin de güvenli

⁶ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, Tunus 2008, VIII. 500.

⁷ Zirâ uzunluk ölçüsü olarak yetmiş beş santime denk düşmektedir.

⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't Tenvîr*, XII. 227.

⁹ Emin Işık, "Hucurât Suresi", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII. 278.

¹⁰ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara 1988, s. 60-62; Suat Yıldırım, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, s. 50-51.

¹¹ Suyûtî, *el-İtkân*, I. 11-24.

¹² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l Kur'an*, Beyrut 1988, XVI. 300; Işık, "Hucurât Suresi", *DİA*, XVIII. 278.

bulmadığı bir görüşe göre ise surenin tamamı Mekkî'dir.¹³ Kurtubî (ö. 671/1273), surenin tamamının Medine'de indiğine dair ittifak olduğunu belirtmekle beraber¹⁴ on üçüncü ayetin Mekkî ve Medenî oluşuyla ilgili farklı görüşler de ileri sürülmüştür. 13. ayetin Mekkî olduğu yolunda Abdullah b. Abbas'tan nakledilen rivayete itibar edilmemiştir. Âlûsî bu ayetin Mekkî olduğu kabul edildiği takdirde, sûredeki ayetler arasındaki uyumun bozulacağına dikkat çekmiştir.¹⁵ İzzet Derveze (ö. 1984) de ilgili ayetle ilgili gelen rivayetleri belirttikten sonra, ayetin diğer ayetler gibi Medenî olduğuna dair belirtilen görüşlere katılmış ve ayetin diğer ayetlerle bütünlüğünü şu ifadelerle ortaya koymuştur: “Ayetin nüzülü hakkında farklı rivayetler olsa da bize göre bu ayet kendisinden önce gelen iki ayetin (11 ve 12. ayetler) hemen ardından indirilmiştir. Dahası 13. ayet de bu ayetler silsilesinden olup onların muhtevalarını pekiştirmek ve eğitim ve öğretimlerini desteklemek üzere indirilmiştir.”¹⁶ “Ey insanlar” hitabıyla başlayan 13. ayeti Rasulullah (s.a.v.), Mekke'nin fethinde orada bulunanlara hitap ederken okumuştur¹⁷ Bu da gösteriyor ki ilgili ayet fetihten önce ve hicretten sonra nazil olmuş Medenî bir ayettir.¹⁸

İbn Âşûr (ö. 1973), on üçüncü ayetin Mekkî olduğuna dair görüşleri redderek, ilgili ayette geçen “yâ eyyühe'n-nâs” ifadesinin müfessirleri yanılttığını, bu yanılmanın sebebi olarak da bu ifadenin çoğunlukla Mekkî surelerin ayırt edici özelliği olarak kabul edilmiş olmasını zikreder. Ona göre bu ayette geçen “yâ eyyühe'n-nâs” ile tüm insanlara hitap edilmiş, herkesin Âdem ve Havvâ'dan gelmiş olduğuna dikkat çekilmiştir. Bunun delili olarak da ayetin devamında gelen “...birbirinizi farklı kimliklerinizle tanıyıp yardımlaşmanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık...” kısmını göstermiştir.¹⁹ İbn Âşûr'un da işaret ettiği gibi, buradaki “Ey insanlar” hitabı surenin Mekkî oluşuna delil teşkil etmez. Zira Mekkî surelerdeki “Ey insanlar!” şeklindeki hitap tarzı daha çok inanmayanlara yöneliktir. Bu hitabı gerek ayetin muhtevası, gerekse önceki ayetlerle ilişkilendirdiğimiz zaman, muhatabın müminler olduğu görülecektir. Aralarındaki kardeşliği pekiştirmek, kendi içlerinde birbirini küçük görerek, şahsiyetleri zedeleyici söz ve hareketlerden kaçınmak bu seslenişin hedefidir. Temelde tüm insanlar yaratılıştan

¹³ Suyûtî, *el-İtkân*, I. 17; Ebu Ca'fer Muhammed b. Hasen et-Tûsî, *et-Tıbyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrut trs., IX. 339.

¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI. 300.

¹⁵ Işık, “Hucurât Suresi, *DİA*, XVIII. 278. Ayetler arasındaki uyumla ilgili bkz. Bedreddîn Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Beyrut 1972, I. 35-36.

¹⁶ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, VIII. 522.

¹⁷ M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, İstanbul 1980, IX. 28.

¹⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, I. 49.

¹⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't Tenvîr*, XII. 258.

eşittirler. Bu eşitlik aynı zamanda inanan ya da inanmayan bütün insanlar noktasında birleşmektedir. O halde insanın kendisini başkalarına karşı üstün görmesi boş bir iddiadan ibarettir.

Bu rivayet ve görüşler surenin tamamının Medine’de indiğinde kuşku olmadığı kanaatini güçlendirmektedir. Surenin üslûp ve içeriği de bunu ispat etmektedir. Her ne kadar sure içerisinde bazı ayetlerin farklı nüzul sebepleri varsa da bu durum ayetler ve suredeki konu zenginliğinin bir kanıtı olarak düşünülebilir. Suredeki farklı nüzul sebepleri surenin bir defada inmiş olmasına mani değildir.

Surenin nüzûlünün Medine döneminin son yıllarında gerçekleşmesi ana mesaj konusuna ışık tutmaktadır. Esas itibarıyla Kur’an surelerinin içeriğini, Allah ve rasûlüne itaat emrini besleyen ve onu çevreleyen değişik konular oluşturmuştur. Kur’an üslubunda gözlenen husus, vahyin başlangıcında gizlilik şartlarına uygun hükümler gelirken, zamanla ve özellikle hicretten sonra bir eğitim programı içinde hayatın bütününe yönelik bir örgü çerçevesinde ahlâkî esasların nazil olmasıdır. Bu sure, tekâmül döneminin bir mahsulü olması sebebiyle adeta inanç ve davranışlardaki son düzetmeleri yapmaktadır.

Surenin muhteviyatı içerisinde yer alan güzel ahlâk prensipleri Kur’an’ın temel konularından biridir. Çünkü Allah Teâlâ peygamberini güzel ahlâkla övmüştür.²⁰ Sure, inanan kimsenin imanındaki samimiyetini davranışlarıyla pekiştirmesi gereğini canlı tablolar halinde sunmaktadır. Surede imanla içiçe geçmiş sosyal esaslar, yeryüzünün sorumlu varlığı olan insanın yaşadığı yerde nasıl bir ahlâkî ortam oluşturması gerektiğini ortaya koymaktadır. Surede beş kez doğrudan müminlere hitap edilerek onlardan Allah ve rasûlünün din adına vazedeceği hükümlere kulak vermeleri istenmiş, kendi başlarına görüş bildirmeye kalkışmaları doğru bulunmamıştır. Surede Hz. Peygamber’in şahsına ve risâlet makamına hürmet gösterilmesi hususu özellikle öne çıkarılmış ve ona karşı saygısızlığın iyiliklerin yok olmasına sebep olacağı hatırlatılmıştır.

Hiz. Peygamber, yalnızca vahyin tebliğiyle değil aynı zamanda vahyin müslümanların hayatında uygulanmasıyla da görevliydi. Bu açıdan bakıldığında Hucurât suresi, daha çok Hiz. Peygamber’in ahlâkî alanda eğitimci kimliğini ortaya koyan bir sure olarak da görülebilir. Surenin muhtevası yukarıda da belirtildiği gibi 1-10. ayetlerde iyi huylara ve erdemli davranışlara dair buyruklar, 11-18. ayetlerde ise

---

²⁰ Kalem, 68/4.

kötü huylar ve çirkin davranışlarla ilgili yasakların yer aldığı iki bölüm halinde incelenebilir.²¹ Allah'a ve rasûlüne saygılı olmayı emreden ilk beş ayette bütün toplumların ahlâk anlayışında önemli bir yeri olan saygı konusu üzerinde durulmaktadır. Müslüman toplum olarak ilk yapılacak şey, Allah ve rasûlünün getirdiklerine gönülden bağlanarak ve tam bir teslimiyet içerisinde onlara karşı itaat ve saygıda kusur etmemektir.

Bu saygı, Kur'an'ın takvâ dediği bir ölçü içerisinde olmalıdır. Allah ve rasûlünün önüne hiçbir şekilde geçmemek, Hz. Peygamber'e hitap ederken veya onun yanında bulunurken konuşma adabına dikkat ve özen göstermek, inanan kimsenin takvâsını gösterir. Hz. Peygamber'i kaba bir tavırla çağırınların bu yanlış tutumları, büyüklerin ününde bağıra çağıra konuşmanın yanlışlığına işaret ettiği gibi, insanların birbirlerinin mahremiyetine, haklarına ve zamanlarına saygılı olmamalarının doğuracağı olumsuz sonuçlarına da işaret etmektedir. Bu uyarının ardından her duyulan haberin peşine takılmamayı, özellikle güven vermeyen kişilerin aktardığı yanlış haberleri mutlaka araştırmayı emreden ayet gelmektedir. Önemli hususların çözümünde Hz. Peygamber'in ölçülerine uyulması gerektiği ve bu ölçüleri kendi çıkarları doğrultusunda yorumlamanın Müslümanları sıkıntıya sokacağı bildirilir. Birbiriyle çatışan iki Müslüman topluluğun barıştırılması veya saldırganlığını sürdüren tarafa karşı zor kullanılarak çatışmanın önlenmesi istenir. Müslüman topluluklar arasında barışı sağlamanın bütün Müslümanlara düşen önemli bir görev olduğu belirtildikten sonra ilk bölüm, bütün inananların kardeş sayıldığını, bu yüzden kardeşlerin arasını bulmanın da Müslümanlara düşen bir görev olduğunu hükme bağlayan ayetle son bulmaktadır.

Bu konuların hedefinde, toplum hayatında insanların birbirinin haklarına riayet etmek, adaleti gözetmek, kardeşliği, birlik ve beraberliği gerçekleştirmek, insanları birbirinden uzaklaştıracak hal ve hareketlerden kaçınmak bulunmaktadır.

Diğer bölüm, insanların yaratılış bakımından eşit olduğunu merkeze alarak üstünlüğün ancak Allah katındaki takvâ'da bulunduğu gerçeğinden hareketle toplulukların üstünlük iddiasıyla başka bir topluluğu hor görüp onunla alay etmesini yasaklayan on birinci ayetle başlamaktadır. Burada kendileriyle alay edilenlerden daha hayırlı olabileceğine dikkat çekildikten sonra, birbirini aşağılamanın, birbirine çirkin ve küçültücü lâkaplar takmanın kötülüğü üzerinde durulmuştur. Tüm bu uyarılara rağmen bu nevi kötülüklerden vazgeçmeyenler "zalimler" olarak nitelenmiş,

²¹ Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, Mısır 1946, XXVI. 149.

insanlar hakkında kötü düşünmenin ve gizli kusurlarını araştırmanın çirkinliği açıklanmıştır. İnsanları arkadan çekiştirme konusunda, ölmüş kardeşinin etini yemekten farksız olduğuna dair çarpıcı bir temsil getirilmiştir. Tüm bu uyarıların ardından en mükemmel ve veciz bir üslûpla ifade edilen temel vurgu, insanların bir erkekle bir kadından yaratılmış olmasındaki eşitliklerdir. Bu bağlamda en büyük değer ölçüsü ise takvâdır.

İslamiyet'ten önce Arap yarımadasında kavmiyetçilik anlayışına dayanan bir yaşam biçimi hüküm sürmekteyken İslam bunun yerine iman kardeşliğini getirmiş, üstün ırk iddialarına dayanan toplum düzeni anlayışını reddetmiştir. Sadece kişiler arasında değil, renkleri ve soyları ayrı olup farklı dilleri konuşan çeşitli kavimler arasında da kardeşliği esas alan, haklara ve haysiyetlere saygı ilkesi üzerine kurulması istenen modern toplumun temellerini atmıştır. Tüm bu anlatımlar ışığında surenin konusu insanlar arası karşılıklı saygı ve hürmettir denilebilir.²² Saygının da temelinde hukuk ve ahlâk ilkeleri bulunmaktadır.

Surenin son kısmında sahih imanın belirleyici unsurları sıralanmış ve Hz. Peygamber ile bu dinin gönderilmesinin büyük bir nimet olduğu belirtilmiştir. Burada İslam ve iman konusu dile getirilerek hakiki anlamda İslam ve iman ne olduğu açıklanmış, Hz. Peygamberi ve müminleri minnet altına sokmaya yeltenmenin yanlışlığına dikkat çekilmiştir. Sure göklerde ve yerde olup biten her şeyi hakkıyla bilen Allah'ın insanların yaptıklarını da görmekte olduğunu bildiren ayetle sona ermektedir.

2.2. Surenin Nüzûl Ortamı

Kur'an bütünlüğündeki mesajı veya surelerin muhtevâsındaki konu özelliklerini anlayabilmek için nüzul ortamının bilinmesinin gereği açıktır. Bu açıdan vahiy döneminde özellikle Müslümanların Mekke ve Medine yaşantılarının gözden geçirilmesi elzem görünmektedir.

İslâm'ın zuhurunda Mekke ortamı güçlünün haklı sayıldığı, zayıfların ezildiği, insanî değerlerin iyiden iyiye yok olduğu bir fotoğraf vermektedir. İslâm'ın ilk yılları ve tebliğin başlangıcı olması nedeniyle Mekke döneminde İslâm çağrısı şiddetli karşı koyma refleksiyle yüz yüze kaldı. O sebeptendir ki bu dönem İslâm davetine gönül verenler açısından çok sıkıntılı geçmiştir. Mekke döneminde nazil olan surelerin

²² M. Zeki Duman, *Beş Surenin Tefsiri*, İstanbul 1999, s. 287.

içerikleri, karşılaşılan güç şartlar karşısında inananları teskin edici mahiyet arz etmektedir. Bu bağlamda Mekke dönemine ait surelerdeki genel muhteva ağırlıklı olarak, tevhid, nübüvvet, ahiret inancı gibi itikadi konuların yanında sosyal adalet, hak, hukuk ve hakkaniyet gibi insai ve ahlaki vurgulardan oluşur. Bu temalar Mekkî surelerin temel karakteristiğini oluşturur. Hiç şüphesiz Kur'an'ın asıl mesajı Allah'ın birliğinin ilanıdır. Diğer konular onu çevreleyen ve besleyen hususlardır. İlk nazil olan ayet ve surelerde bu temalar kuvvetli bir şekilde işlendiği gibi, tevhid davetine karşı çıkan kimseler de zaman içerisinde şiddetle kınanmıştır. Mekke döneminde nazil olan ayet ve surelerin vurgu yaptığı ve ısrarla üzerinde durduğu temel anlatımlardan biri olan “nübüvvet” konusunda Kur'an, Hz. Muhammed'in son peygamberliğini ilan ederken, onu destekleyici mahiyette diğer peygamberlerin kıssalarını dile getirmiştir. Mekkî sureler genellikle kısa, veciz, vurgulu, secili ve konu bütünlüğü olan surelerdir. Mekkî sure üslubu bir temel kurma üslubudur. Bu bakımdan Mekke dönemindeki vahyin üslubunda “cedel, hikâye, anlatım, uyarı, va'd, va'id, destek sağlama, somutlaştırma, hatırlatma, kıssalar sunma, müminlerin gönüllerini sakinleştirip pekiştirme, yönlendirme, telkin etme ve kanıt sunma, nitelikli akışı oluşturan bölümler arasındaki bütünlük oldukça belirgindir.²³

Medine dönemine gelince, bu dönemde Müslümanların rahat bir nefes aldıklarını söylemek mümkündür. Medine'ye hicretle beraber Hz. Peygamber ve ashabı İslâm'ı tebliğ hususunda Mekke dönemindeki gibi bir güçlük ve dirençli bir muhalefetle karşılaşmadılar. Medine dönemi, Müslümanların kendilerine has bir devlet merkezinin olduğu ve hâkimiyetin kendilerinde bulunduğu bir dönemin adıdır. Bu şartlar altında Medine'de nazil olan surelerin içeriğini artık İslami yaşayışa yön veren, bireysel ve toplumsal ölçekli ahlâki prensipler oluşturmuştur. Ayrıca bu dönemde oruç, hac ve zekât ibadetlerine dair emirler de gelmiştir. Medine döneminde nazil olan ayet ve surelerde Mekke döneminin aksine vurgulu, çarpıcı ve secili ifadeler çok nadirdir. Ayetler ve sureler genellikle uzundur. Bu ayet ve surelerde İslam öncesi Arap topluma ait bazı örf, âdet ve geleneklerin kaldırılmış, bunun yanında pek çok örf ve âdet ya doğrudan doğruya ya da ıslah yoluyla ibka edilmiştir. Ayrıca toplumu ıslah edip ayakta tutacak birtakım yeni düzenlemeler getirilmiştir.²⁴

Bu dönemde Kur'an eğitimindeki tedricîliğin en bariz örnekleri gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber'e Kur'an'ın tencîmen (parça parça) gelmiş olması hükümlerin

²³ İzzet Derzeze, *Kur'anü'l-Mecid*, çev. Vahdettin İnce, İstanbul 1997, s. 106.

²⁴ Derzeze, *Kur'anü'l-Mecid*, s. 107.

uygulanmasındaki tedricilik açısından ayrı bir önemi haizdir. Mekke ve Medine’de inen sure ve ayet muhteviyatı dinî ihtiyacı karşılama bakımından bir bütünlük oluşturmaktadır. Mekke’de temelleri atılan İslam binası Medine’de tamamlanmıştır. Bu manada Cemaleddin el-Kâsımî’nin (ö. 1914) Ebû İshak eş-eş-Şâtıbî’den (ö. 790/1388) naklen, “Medenî sureler Mekkîleri, Mekkîler Mekkîleri, Medenîler Medenîleri - Kur’an’daki tertiplerine göre- mana bakımından tamamlayıcı mahiyette indirilmişlerdir. Bunun delili, çoğunlukla Medenî hitabın Mekkî üzerine kurulu olmasıdır”²⁵ şeklindeki ifadesi bu görüşü desteklemektedir.

Medine döneminin bir bakıma tekemmül aşaması olarak tavsif edebileceğimiz bir zamanda Hucurât suresi nazil olmuştur. Surenin indiği yıl senetü’l-vufûd (elçiler yılı) diye anılır. Bu yıl, İslam’a yapılan davet, fertten ferde daveti aşip kabileden kabileye, beldeden beldeye, hatta ülkeden ülkeye ulaşmıştır.²⁶ Bu döneme gelinceye kadar birçok tecrübe geçiren İslam toplumu, artık bu dönemde insanlık tarihi içerisindeki mümtaz yerini almıştır. Hicrî altıncı yılında cereyan eden Hudeybiye antlaşması bu tecrübelerin belki de en önemlilerinden birisidir. Başlangıçta müşriklerin her dediğinin kabul edildiği ve bu suretle bir yenilgi yansıması gibi görülen bu antlaşma, adı üzerinde Rıdvan biati,²⁷ Allah’ın razı olduğu bir hareket haline ve fetih havasına dönüşmüş, sonraki zamanlarda da bu antlaşma Müslümanların başarı tablolarına başarıların eklenmesine vesile olmuştur.

Hucurat suresinin nazil olduğu dokuzuncu yılı mümeyyiz kılan hususlardan biri de Müslüman olan veya olmayan kabile ve topluluklarla sıkı bir ilişkiye girilmiş olmasıdır. Bu ilişkiler karşılıklı gidiş-gelişleri ve görüşmeleri çoğaltmıştır. Bu hareketlilik içerisinde, zekât toplamak üzere Müslüman kabilelere memurlar gönderilmiş, o kabilelerden bazısı bu durumu iyi karşılarken, diğerleri buna pek sıcak bakmamıştır. Mesela Huzâa kabilesi zekât mükellefiyetini hoş karşılarken Benî Temîm kabilesi bundan imtina etmiştir. Bu durum üzerine Rasûlullah (s.a.v.), Uyeyne b. Hısn el-Fezârî’yi bir grup atlı bedevi ile beraber Benî Temîm kabilesine göndermiş, ancak Uyeyne, Safra tarafına doğru giderek Sukya’da ansızın Benî Temîm’e baskın yapmış ve bu baskında elde ettiği esir ve ganimetlerle Medine’ye dönmüştür. Onun Medine’ye dönmesini müteakiben Benî Temîm’in eşrafı esir ve ganimetleri geri almak üzere Medine’ye gelmiş ve Hz. Peygamber’e kaba bir tavırla hücrelerin gerisinden

²⁵ Cemâleddin el-Kâsımî, *Tefsir İlminin Temel Mesaleleri*, çev. Sezai Özel, İstanbul 1990, s. 141.

²⁶ Celaleddin Karakılıç, *Hazret-i Muhammed Aleyhisselam’ın Hayatı, Eşsiz Ahlâk ve Faziletleri*, Ankara trs., s. 227.

²⁷ Fetih, 48/18.

bağırmişlar, onların bu tutumları surede yer aldığı üzere Hz. Peygambere karşı saygısızlık olarak kabul edilmiştir.²⁸

Hicrî dokuzuncu yıl içerisinde gerçekleşen bir diğer hadise Himyer elçilerinin Rasûlullah'a gelip İslâm'ın esaslarını öğrenmeleridir. Öte yandan Tebuk Seferi bu yıl içerisinde gerçekleşmiş, Taifliler bu yılda İslam'ı kabul etmişlerdir. Yine aynı yıl Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekr'i hac emiri olarak üç yüz kişilik bir kabileyle Mekke'ye göndermiş, bu kafilenin arkasından Tövbe suresinin müşriklere kesin uyarı içeren kırk kadar ayetini Mekke'de okumak üzere Hz. Ali'yi görevlendirmiştir.

Dokuzuncu yılda Yemen'den İran'a kadar çeşitli coğrafyalardan çok sayıda elçinin Medine'ye gelip gitmesi, Müslümanların saygınlığını ve otoritesini artırmış, İslâm'ın bütün Arabistan'da yayılmasına vesile olmuştur. Mekke fethedilinceye kadar Kureyş kabilesinin topyekûn İslâm'a girmemiş olması, Kureyş'i önder kabul eden bazı Arap kabilelerinin de aynı yolu takip etmesine sebep olmuştur. Kureyş'in İslam'a boyun eğmesiyle beraber diğer kabileler de Müslümanlarla harp etmeye kendilerinde güç bulamadıklarından Allah'ın dinine bölük bölük girmeye başlamışlardır.²⁹

Hz. Peygamber kendisine elçi heyeti geldiğinde en iyi elbisesini giyer ve heyete son derece hürmet gösterirdi. Herkesin durumuna göre, her kabilenin örf ve âdetine göre onlara söz söyler ve İslâm'ı anlatırdı. Medine dışından gelen kimselere çadırlar kurdurur, ziyafetler verir, ikramlarda bulunurdu. Bazen misafirleri ashabın evine dağıtır ve böylece onların da misafirle ilgilenmelerini sağlardı. Heyetlerin dönüşünde onların yol masraflarını karşılar ve kendilerine çeşitli hediyeler verirdi.³⁰

Hicretin dokuzuncu yılında Allah'ın yardım ve zaferiyle insanların akın akın İslâm'a girmeleri sebebiyle, Allah'ın çokça övülüp yüceltilmesi ve O'ndan bağışlanma dilenmesini isteyen Nasr suresi nazil olmuştur.³¹ Nasr suresinin de işaret ettiği gibi, Hz. Peygamber hakkında bilgi edinmek, ona hediyelerini ve zekâtlarını sunmak için Medine'ye heyetler geliyor; kendisinden dinin esaslarını, hükümlerini öğrenip dönüyorlardı. Bütün bunlar Müslümanlık için apaçık bir fetihtir. Mekke'nin fethi ve sonraki Tebuk seferinden sonra insanların kalabalık gruplar halinde Rasûlullah'a

²⁸ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul trs. VIII. 511-512.

²⁹ Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, *Sîret-i İbn Hişâm Tercemesi*, çev. Hasan Ege, İstanbul, 1994, IV. 283; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hülefâ*, İstanbul 1981, I. 222-223.

³⁰ Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, II, 222-223. Ayrıca bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, çev. Zâkir Kadîrî Ugan-Ahmet Temir, İstanbul 1992, V. 734-741; M. Zekâî Konrapa, *Peygamberimizin Hayatı*, İstanbul 1980, s. 176; Karakılıç, *Hazreti Muhammed Aleyhisselam'ın Hayatı*, s. 227-287.

³¹ Ebü'l Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut 1969, IV, 571.

koşmaları bir gerçeği de haber vermekteydi. Bu gerçek, Rasûlullah'ın risâlet görevinin sona ermekte olduğu ve ecelinin yaklaşmış bulunduğu gerçeğiydi. Nasr suresindeki emir mucibince Rasûlullah hamdini ve zikrini çoğaltmıştır.³²

Bu bağlamda Hucurât suresiyle Fetih suresi arasındaki ilişkiden de söz etmek gerekir. Bilindiği gibi Fetih suresinin ilk ayeti büyük bir fethi müjdelemektedir. Bu ayetteki müjde, Hayber veya Mekke gibi özel bir fetih olabileceği gibi, genel anlamda İslâm'ın yayılmasına mani teşkil eden unsurların ortadan kalktığına/kalkacağına işaret de olabilir. Fetih suresinin ikinci ayetinde Hz. Peygamber'in tüm hata ve kusurlarının affedildiği belirtilmektedir. Bu durum, Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'in kendi katındaki yüce konumunu müminlere bildirmesidir. Öte yandan Fetih suresinin sekiz ve dokuzuncu ayetlerinde, Hz. Peygamber'in *“Hak ve hakikatin şahidi, müjdecisi ve uyarıcı olarak”* gönderildiği, bu sebeple de *“Allah'a ve elçisine inanıp güvenesiniz; hem Peygambere destek olup saygı gösteresiniz, hem de Allah'ın her daim şanını yüceltesiniz”* denmektedir. Bu ayetler, Hucurât suresinin esas konusunu teşkil eden Hz. Peygamber'e saygının bir başka ifadesidir. Fetih suresi on sekizinci ayetten anlaşılacağı gibi, zahirde yenilgi gibi görünen Hudeybiye antlaşması aslında büyük bir zaferin müjdecisidir. Ayette verilmek istenen mesaj, Peygamber bu anlaşmayı yaptı diye ona karşı güven ve saygıda en ufak bir sarsıntı içinde olmayın; her zaman onun görüş ve isteklerine teslim olmak suretiyle ona destek olmaya devam edin, diye ifade edilebilir. Zira onun görüşleri, vahiy desteğinde olduğundan ümmetin faydasına neticelenirken, kendisine danışılmadan yapılan işler sıkıntıya yol açabilmektedir. Nitekim Hudeybiye antlaşması büyük bir fethin önünü açmış ve müminlerin izzetini bir kez daha ortaya koymuştur. Fetih suresinin son ayetinde Hz. Peygamber'in elçiliği vurgulandıktan sonra onun eğitiminden geçen müminlerin kâfirlere karşı sert, kendi aralarında şefkat ve merhametli oldukları belirtilmiştir. Onlar toprağa düşen bir tohumdan çıkan filiz gibi gittikçe güçlenen imanlarına yaraşır güzellikte davranışlar sergileyen kimselerdir. Bu davranışlarının karşılığı ilahi af, mağfiret ve büyük mükâfattır. Fetih suresinde anlatılanlara paralel olarak, Hucurât suresinde de Hz. Peygamber'in şahsının ve makamının gözetilmesi hususunda hassasiyet gösterilmesi, sıkıntıya düşmemeleri açısından onun hal ve tavırlarının örnek alınması gerektiğine dikkat çekilmiş, bu

³² Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Abdülvâhid, Beyrut 1976, s.76; Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1986, I. 547; M. Kamil Hatte, *Muhammed Aleyhisselam'ın Peygamberliği*, çev. İsmail Ezherli-M. Âsım Köksal, Ankara 1967, s. 26.

maksatla surenin ilk ayetinde “Allah ve rasûlünün önüne geçmeyin”³³ denilmiştir. Fetih suresinde bazı güzel sıfatları zikredilen müminlerin Hz. Peygamber’e saygının yanında, kendi aralarında da şefkat ve merhamet ölçüsünde, kardeşliği hâkim kılmaları gerektiği beyan edilmiştir. Hucurât suresinde ise müminler, Fetih suresinde zikredilen güzel sıfatlar ve manevi dereceleri haleldar edebilecek ve iyiliklerinin geçersiz kılınmasına yol açabilecek tutum ve davranışlardan kaçınmaları hususunda ikaz edilmiştir.³⁴

2.3. Suredeki Muhtelif Ayetlerin Nüzûl Sebepleri

Hucurât suresindeki muhtelif ayetlerin nüzul sebeplerine geçmeden önce, Ulûmü’l-Kur’an’ın önemli bir birimini oluşturan esbâb-ı nüzul konusuna kısaca değinmek gerekir. “Ayetlerin iniş sebepleri” olarak bilinen “esbâbu’n-nüzûl”, terim olarak Hz. Peygamber’in risâlet döneminde vuku bulan ve Kur’an’ın bir veya birkaç ayetinin yahut bir suresinin inmesine yol açan olay, durum ya da herhangi bir şey hakkında Rasûlullah’a sorulan soru demektir.³⁵

Kur’an’daki her ayet ve sure için bir nüzul sebebi aramak beyhude bir çabadır. Bununla birlikte muhtelif ayet ve surelerin doğru ve sağlıklı anlaşılmasında nüzûl sebeplerinin çok önemli bir yerinin olduğu muhakkaktır. Kur’an, Hz. Peygamber’in risâlet müddeti içinde, yani bir tarihî zeminde inmiştir. Bu zeminde birtakım hadiselerin ayet ve surelerin inişine sebep teşkil etmesi tabidir. Nüzûl sebepleri olarak gösterilen olaylar, ilgili ayet ve surelerin anlaşılmasını ve onlardan nasıl bir hüküm çıkarılacağına dair kolaylaştırıcı ve yol gösterici bir unsurdur. Nüzûl sebepleri ayetlerdeki müşküllerin halledilmesinde, müphemlerin anlaşılmasında, hasr ve tahsisin ayırt edilmesi hususunda, ayet ve sureler arasındaki tenasüp/ insicam yönünün ortaya konulmasında da önemli rol oynar.³⁶

Kur’an’ın nazil olduğu ortam açısından nüzul sebeplerini ikiye ayırmak mümkündür. Birincisi, Kur’an’ın gelişine sebep teşkil edecek insanların genel ahvali, diğeri ise özel olarak ayet ve surelerin iniş sebepleridir. Her şeyin yolunda gittiği, ferdî ve sosyal manada herkesin hakkına riayet ettiği ve fitrata uygun bir inancın hüküm

³³ Hucurât, 49/1.

³⁴ Işık, “Hucurât Suresi”, *DİA*, XVIII. 278-279. Hucurât suresinin Fetih suresiyle münasebeti için bkz. M. Erdoğan Baş, *Müminler Arası Beşerî Münasebetler-Hucurât Suresi Tefsiri*, İstanbul 1998, s. 17-18; Şahin Güven, *Erdemli Toplumun İnşası: Hucurât Suresi Tefsiri*, İstanbul 2012, s. 65-72.

³⁵ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, İstanbul 1998, s. 100-101.

³⁶ Bedruddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh ez-Zerke şî, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, nşr. Ebu’l-Fadl İbrahim, Beyrut 1972, I. 23; Suyûtî, *el-İtkân*, I. 38-39; Muhammed Tayyib Okıç, *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri*, İstanbul 1995, s. 55.

sürdüğü bir ortamda peygamberlerin, gönderilmedikleri aşikârdır. Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderildiği döneme bakıldığında, bu dönemin çok sıkıntılı, sancılı olduğu görülür. Hz. Peygamber tevhid inancının kaybolduğu, sosyal tabakalaşma ve adaletsizliğin hat safhaya ulaştığı, güçlünün haklı olduğu, kadınların, çocukların, fakirlerin haklarının yok sayıldığı bir tarihsel ve toplumsal vasatta risaletle görevlendirilmiştir. Cahiliye diye anılan bu vasattaki Arap toplumunda, insanlık değerlerinin ters yüz olduğu, güzel ahlâk değerleri yerine mal, mülk ve gücün değer ölçüsü olarak ele alınıp insanların buna göre değerlendirildiği bir yaşayış şekli görmekteyiz. İşte böyle bir zaman ve ortamda Allah'ın insanlığa rahmet ve merhamet tecellisi sonucu olarak Hz. Muhammed'e risâlet görevi verilmiş ve Kur'an indirilmeye başlanmıştır. Böylece insanlara asıl değer ölçüsü hatırlatılmış, yanlış inanç ve yaşayış karanlığından aydınlığa yelken açılmıştır.

Bilindiği gibi Kur'an Hz. Peygamber'in 22 yılı aşkın risalet müddeti boyunca parça parça (tencimen/müneccemen) inmiştir. İsrâ, 17/106. ayette, "*Öyle bir Kur'an ki biz onu insanlara ağır ağır / tedricen okuyasın diye açık ve anlaşılır bir şekilde bölüm bölüm (ayet ayet) yaptık ve peyderpey indirdik.*" buyrulmuştur. Kur'an'ın niçin parçalar halinde indiğini sorgulayan müşriklere Furkân, 25/32. ayette şöyle cevap verilmiştir: "*İnkâr edenler dediler ki: 'Kur'an ona (önceki zamanlarda olduğu gibi) bir defada toptan indirilmeli değil miydi!' Biz onunla yüreğini güçlendirmek için böyle (bölüm bölüm) indiriyor ve onu sana ağır ağır okuyoruz.*"

Görüldüğü üzere Kur'an'ın peyderpey halinde inmesi, hem Hz. Peygamber'in vahyi tebliğ hususunda kolaylık ve başarı sağlaması, hem de vahye muhatap olan ve ona inanan kimselerin onu kolaylıkla anlayıp gereğini yerine getirebilmeleri içindir. Kur'an'ın kısım kısım indirilmiş olması, yukarıda da ifade edildiği gibi, tedrici eğitim metodu açısından, öğrenme ve uygulama bakımından büyük bir önemi haizdir. Allah Teâlâ, tedrici bir eğitimle ilk Müslümanları, kelâmının gösterdiği aydınlık yolda rasûlünün rehberliğinde aşamalı biçimde yetiştirmiştir.

Kur'an, peyderpey inerken bir veya birden çok ayetin inişine sebep olan olaylara nüzul sebepleri dendiğini belirtmiştik. Nüzûl sebeplerini bilmenin yolu ancak sahabeden gelen sahih rivayetlerle mümkündür.³⁷ Sebeb-i nüzûl açısından değerlendirildiğinde Hz. Peygamber ve sahabenin hayatı, Kur'an'ın nüzûlünün bir parçasıdır. Zira sahabe bu nüzûl ortamında yaşamış ve Kur'an'ın nüzûlüne tanıklık etmiştir. Nâzil olan âyetlerle

³⁷ Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbün-Nüzûl*, Beyrut 1991, s. 4.

yaşanan hayat arasında kurdukları irtibatı anlatan bilgilere en genel anlamda esbâb-ı nüzul denmektedir.³⁸

Nüzul sebeplerinin bilinmesi, inananların yetişmesinde ve tedriciliğin uygulanmasında önemli olduğu kadar, Kur'an'ın muhatap ve muhite göre farklı üsluplar kullandığının belirlenmesi açısından da önem arz eder. Ayrıca nüzul sebepleri, Kur'an'ın muhafazası açısından nasıl üzerine titrendiğini de gösteren bir delil durumunda olması bakımından ayrı bir değeri haizdir.³⁹ Nüzûl sebebi, ayetteki hükmün hikmetini bildirdiği gibi, ayetlerin ifade etmek istedikleri manalara vâkıf olmak ve bu hususta vâkı olabilecek güçlükleri giderme hususunda da ön açıcıdır.

Âlimler Kur'an'ın anlaşılmasında en emin yol olarak nüzûl sebeplerini görmüş⁴⁰ ve nüzûl sebebi dendiği zaman herhangi bir olayı değil, o ayetin hükmünü anlamıştır. Öyle ki birisi, “Şu ayet şu hususta nazil oldu” dediğinde onlar bu sözde ilgili ayetin hükmünün kastedildiğini anlamışlardır. Onlar bu anlayışla nüzûl sebebindeki vakaya takılıp kalmamışlar, onun ötesinde ayetin gösterdiği mesaja odaklanmışlardır.

Kur'an, peyderpey nazil oldukça, insanları geçmişin yanlış inançlarından, fitrata aykırı gelenek ve göreneklerinden yavaş yavaş arındırıp fitrî yapılarına ve insanlık gereklerine kavuşturmuştur. Gönüllere Allah sevgisini yerleştirip, ahiret inancını ısrarla vurgulayarak dünya hayatına disiplin ve bir sorumluluk getirmiştir. Tedricî nüzulle Mekkî ve Medenî surelerin kendine has anlatımları ve karakterleri ortaya çıkmıştır. Medenî surelerin içeriğinde ibadetler ve onların motive ettiği bir sosyal hayat öne çıkarılmış olmakla insana yakışır bir yaşantı da adım adım öğretilmiştir.⁴¹

Hucurât suresiyle ilgili esbâb-ı nüzûlü ele alırken, gayemiz yalnız olayları öne çıkarmak değil, bu olaylardan hareketle ayetlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Vakalarda boğulup, esas söylenecek hususları geride veya gölgede bırakmak, bu çalışmada ulaşılmak istenen hedefin çok uzağında kalmak anlamına gelir. Kur'an vahyi esbâb-ı nüzûlle birleşmiş, böylece ilahi öğütler tarihî gerçeklik zemininde karşılık bulmuştur. Bu yüzden ilahi maksat ve muradı anlamada, vahyin nâzil olduğu tarihsel süreci ve ilk hitap çevresini dikkate almak vazgeçilmezdir.⁴² Bununla birlikte Kur'an'ın rahmet damlalarının yerle temasında faydası sadece o temas ettiği yerde kalmadığı gibi, Kur'an'ın şifa öğütleri de belli bir tarih ve mekân içerisinde nazil olmasına rağmen,

³⁸ Güven, *Erdemli Toplumun İnşası*, s. 89.

³⁹ Yıldırım, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, s. 45.

⁴⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, I. 38.

⁴¹ Duman, *Nüzûlünden Günümüze Kur'an ve Müslümanlar*, s. 49-50.

⁴² Şahin, *Erdemli Tolunun İnşası*, s. 90.

sadece o zaman ve mekânda kalmayıp ulaşabileceği her yerde kendi şartları içerisinde hükmünü icra edecektir. Kaldı ki nazil olan ayetin muayyen bir iniş sebebinin olması, o ayetin hükmünün umumiliğini engellemez.

Hucurât suresi kısalığına rağmen nüzul sebepleri açısından zengin bir muhtevaya sahiptir. Bu açıdan surenin en çok nüzûl sebebi bulunan surelerden biri olduğunu söylemek yanlış olmaz. Nüzul sebebiyle ilgili çokluk sebebini, surenin nazil olduğu dönem ve ortamla izah etmek mümkündür. Yukarıda da temas edildiği üzere, surenin nüzûlü sırasında Müslümanların nüfusunun gittikçe artması, farklı yer ve muhitlerden, örf ve âdetleri farklı olan kabilelerin gruplar halinde İslâm’a girmiş olması ve bu durum müvacehesinde sosyal eğitim faaliyetlerinin devreye sokulmuş olması gibi hususlar, bu sureyle ilgili nüzul sebeplerinin çokluğunu izah bağlamında zikredilebilir. Her insanın yaşadığı muhit ve bölgeye göre farklı yaşantılarının, alışkanlıklarının, örf ve âdetlerde değişikliklerinin olması gayet doğaldır. Lakin gerek birlikte yaşama kültürünün gerekse insan ve Müslüman olmanın mucibince herkesi bağlayan birtakım davranış kurallarının bulunması gerektiği de kuşkusuzdur. Nüzûl sebepleri de göstermektedir ki, Müslümanların fert ve toplum olarak her zaman İslâm ahlâk kurallarını öğrenmeye ihtiyaçları vardır. İşte bu sure ayetleri, nüzul sebepleri üzerinden bu kuralları öğretmektedir. “Bu sure Allah rasûlünün rehberliğinde oluşan o eşsiz İslam toplumunun bir döneminde yaşadığı olayların Kur’anî perspektiften değerlendirildiği bir suredir.”⁴³

Hucurât suresindeki nüzul sebeplerine dair rivayetlerin alınmasında onların muteber hadis kitaplarında yer almış olmasını ve Vâhidî’nin “Esbâbü’n Nüzûl”ünde bulunmasını ölçü olarak kabul ettik. Suredeki ayetlerle ilgili belli başlı nüzûl sebeplerini, yorum yapmaksızın burada toplu olarak vermek ve ilerdeki açıklamalarda bu sebepleri kısa bir hatırlatma yapmakla yetinmek istiyoruz.

2.3.1. İlk ayetle ilgili nüzul sebepleri

Kaynaklarda Hucurât suresinin ilk ayeti ile ilgili muhtelif nüzul sebepleri zikredilmiştir. Bu konudaki en meşhur rivayete göre ayet Temîm oğullarına emir tayin etme hususunda Hz. Ebû Bekr ile Hz. Ömer arasında görüş ayrılığı çıkması ve bu arada yaşanan gerginlik üzerine nazil olmuştur. Bu hadiseyle ilgili rivayetin muhtevası şöyledir: “Temîm oğullarından bir grup Rasûlullah’a (s.a.v.) geldi. Hz. Ebû Bekr onlara,

⁴³ Şahin, *Erdemli Tolumun İnşası*, s. 91.

“Ka’ka b. Ma’bed’i emir yapın” dedi. Hz. Ömer ise el-Akrâ b. Hâbis’in tayin edilmesini istedi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekr, “Sen bana sırf muhalefet olsun diye böyle söyledin” dedi. Hz. Ömer, “Hayır, ben sana muhalefet etmedim” dedi. Bunun üzerine münakaşaya başladılar ve seslerini yükselttiler. İşte bu olay üzerine Hucurât suresinin ilk ayeti nazil oldu.”⁴⁴

Katâde’nin rivayetine göre ilk ayetin inişine kimi insanların kendi aralarında “Keşke benim hakkımda şöyle şöyle bir ayet nazil olsa...” diye konuşmuşlar, Allah Teâlâ bu durumu hoş görmemiş ve Hucurât suresinin ilk ayetini inzal ederek, “Allah ve rasûlünün önüne geçmeyin” ifadesiyle onları ikaz etmiştir. Aynı ayetle ilgili olarak Taberî’nin Hasan el-Basrî’den gelen diğer bir rivayete göre Hz. Peygamber bayram namazını kılmadan ve kurbanını kesmeden bazıları kurbanlarını kesmişlerdi. Hz. Peygamber, bu kimselerin kurban kesimini bir başka kurbanla tekrar ettirdi.⁴⁵ Bu durum, Allah ve rasûlünün önüne geçmek olarak kabul edilmiş ve bu ayetin nüzulüyle irtibatlandırılmıştır. Dahhâk’ın İbn Abbas’tan gelen rivayetinde ise Hz. Peygamber, Benî Âmir kabilesine ashabından yirmi dört kişiyi gönderdi. Bu kabile, Hz. Peygamber’in gönderdiği kimselerden üçü hariç diğerlerini öldürdüler. Öldürülmekten kurtulan üç Müslüman yolda karşılaştıkları başka kabileden iki adamı Benî Âmir kabilesindedir, diye şehit edilen kardeşlerinin intikamını almak için öldürdüler. Yanlışlıkla öldürülen bu iki kişi için Hz. Peygamber yüz deveyi diyet olarak vermiş ve bu konuda Hz. Peygamber’in izni alınmadığı için söz konusu ayet nazil olmuştur.⁴⁶

Hasan el-Basrî’den gelen başka bir rivayete göre Hz. Peygamber’e dışarıdan elçiler geliyor ve çeşitli sorular soruyorlardı. Kimi zaman Hz. Peygamber söze başlamadan onlar konuşmaya başlıyorlardı. Bundan dolayı bu ayetle uyarıldılar.⁴⁷

Hucurât suresinin ilk ayetinin sebep-i nüzulü konusunda yevm-i şek orucu ile ilgili Hz. Âişe rivayetine de atıfta bulunulmuştur. İlgili rivayetteki bilgiye göre Hz. Peygamber’in tutmadığı bu orucu bazı kimselerin tutmuş olması ayetin inmesine sebep

⁴⁴ Buhârî, “Tefsir”, 329-330; Tirmîzî, “Tefsir”, 49. Ayr ıca bkz. Vâhidî, *Esbâbü’n-Nüzûl*, s. 323; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, IV. 261.

⁴⁵ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, nşr. Sıdkı Cemîl Utâridî, Beyrut 1995, XIII. 151; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, Beyrut 1991, XXVIII. 95; Kurtubî, *el-Câmi’*, XVI. 301; Ebü’l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr fi İlmî’t Tefsîr*, Beyrut 1988, VII. 455; Tûsî, *et-Tıbyân*, IX. 340; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, IV. 205; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, nşr. Es’ad Muhammed et-Tayyib, Beyrut 2003, X. 3302.

⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi’*, XVI. 301; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVIII. 95.

⁴⁷ Razî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVIII. 95; Ebü’l-Fadl Şihâbuddin Mahmûd el-Âlûsî, *Ruhu’l-Meânî*, Beyrut trs., XIII. 286-287; Yazır, *Hak Dini*, VI. 4449.

olmuştur. Hz. Âişe bu ayeti okuyarak, Hz. Peygamber'in bu oruçtan müminleri nehiy ettiğini açıklamış ve “Nebinizin orucundan önce oruç tutmayınız” diye de uyarmıştır.⁴⁸

2.3.2. İkinci ayetle ilgili nüzûl sebepleri

Kaynaklarda Hucurât suresinin ikinci ayeti hakkında da farklı sebab-i nüzul rivayetleri aktarılmıştır. Bunlardan birine göre Sâbit b. Kays b. Şemmâs adlı sahâbi kulağı ağır işittiği için yüksek sesle konuşurdu. Bu yüzden Hz. Peygamber'le konuşurken ona eziyet verirdi. Bunun üzerine, “*Ey iman edenler! Peygamberin yanında sesinizi onun sesinden fazla yükseltmeyin...*” ayeti indi. Enes'ten gelen rivayete göre bu ayet inince Sâbit b. Kays, “Ben sesimi Nebi (s.a.v)'in sesinden daha fazla yükseltiyorum. Öyleyse ben cehennem ehlinenim.” demiş, bu söz Hz. Peygamber'e ulaştırılınca, “Bilakis o cennet ehliendir” diye söylemiştir.⁴⁹

İkinci ayetle ilgili bir diğer sebab-i nüzul, ilk ayet bağlamında zikri geçtiği üzere Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'in Temîm oğullarına emir tayini hususunda Hz. Peygamber'in yanında seslerini yükseltmiş olmalarıdır. İbn Ebî Müleyke şöyle demiştir: İki münakaşacı (Ebû Bekr ve Ömer) az kalsın helak oluyorlardı. Şöyle ki Ebû Bekr ve Ömer Hz. Peygamber'in yanında seslerini yükselttiler. Bunun üzerine surenin ikinci ayeti indi. İbn Zübeyr, “Ömer bu ayetten sonra Rasûlullah'ın yanında yüksek sesle konuşmadı. O kadar düşük bir ses tonuyla konuşurdu ki Rasûlullah, ‘Ne söyledin’ diye sorardı.⁵⁰

2.3.3. Üçüncü ayetle ilgili nüzûl sebebi

İbn Abbas'tan gelen rivayete göre, Hucurât suresinin “*Seslerinizi Peygamberin sesinin üzerine yükseltmeyin*” emrini içeren ikinci ayeti inince Hz. Ebû Bekr Rasûlullah ile yüksek sesle konuşmamaya yemin etti. Ondan sonra hep kısık sesle konuşur oldu. İşte bu sebeple, “*Allah'ın elçisinin huzurunda saygıdan ötürü alçak bir ses tonuyla*

⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVIII. 95; Ebû Mansûr Muhammed el-Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's Süne*, nşr. Mecdî Bâsellûm, Beyrut 2005, IX. 323; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VII. 455; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI. 198.

⁴⁹ Buhârî, “Tefsir”, 329; Müslim, “İman”, 52; Nesâî, “Tefsir”, 343; Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s.324; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VII. 456; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV. 261-262.

⁵⁰ Buhârî, “Tefsir”, 329-330; Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 324; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VII. 456. Ayetle ilgili farklı bir sebab-i nüzul için bkz. Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 325-328.

konuşanlar var ya! Allah emirlerine karşı duyarlılık konusunda onların kalplerini sınamış... “ ayeti indi.⁵¹

2.3.4. Dördüncü ayetle ilgili nüzûl sebepleri

Ezvâc-1 tâhirata ait odaların arkasından Hz. Peygamber’e kaba bir ses tonuyla çağırılan bir grup insandan söz eden bu ayetin nüzul sebebiyle ilgili çeşitli rivayetler nakledilmiştir. Bu bağlamda Zeyd b. Erkâm’dan gelen rivayet şöyledir: “Bazı göçebe Araplar kendi aralarında, ‘Haydi şu adama gidelim, eğer nebi ise insanların en mutlusu oluruz, eğer melikse onun kanadı altında yaşarız’ dediler. Sonra Rasûlullah’ın evinin kapısına gelip, ‘Ey Muhammed! Ey Muhammed!’ diye bağırmaya başladılar. Ayet bu hadise üzerine indi”⁵²

Başka bir rivayete göre bu ayet Benî Temîm hakkında nazil olmuştur. Onlardan bir topluluk Rasûlullah’a geldiler. Mescide girip Rasûlullah’ın odalarının arkasından, “Bizim yanımıza gel. Eğer biz methedersek, bu bir süstür. Eğer zemmedersek bu da lekedir” dediler. Derken, Rasûlullah onların yanına geldi. Onlar, “Ey Muhammed! Biz seninle karşılıklı övünme yarışına geldik” dediler. Bunun üzerine ayet indi. Bu grubun içinde el-Akrâ bin Hâbis, Uyeyne b. Hısn, ez-Zibrikân b. Bedir ve Kays b. Âsım gibi isimler vardı.⁵³

Bu ayetin nüzul sebebiyle ilgili bir diğer rivayet de şöyledir: Rasûlullah, Anber kâbilesine bir seriyye gönderdi. Uyeyne b. Hısn el-Fezarî’yi o seriyyeye emir yaptı. Kabilenin erkekleri seriyyeyi duyunca çoluk çocuğunu bırakıp kaçtılar. Uyeyne geride kalanları esir edip Medine’ye getirdi. Peşinden de eşlerini ve çocuklarını kurtarmak üzere geldiler. O sırada Hz. Peygamber öğle istirahatında idi. “Ey Muhammed! Bizim yanımıza gel” diye bağırıp onu uyandırdılar. Bunun üzerine surenin dördüncü ayeti nazil oldu.⁵⁴

⁵¹ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 324; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VII. 457-458.

⁵² Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 325; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, X. 3302; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VII. 459.

⁵³ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 325.

⁵⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VII. 459.

2.3.5. Altıncı ayetle ilgili nüzûl sebebi

Fâsık bir kimsenin getirdiği haberin iyiden iyiye araştırılması gerektiğini bildiren bu ayetle ilgili olarak nakledilen meşhur sebab-i nüzul rivayeti şöyledir: Rasûlullah, Velîd b. Ukbe b. Muayt adlı sahabiye zekât memuru olarak Benî Mustalık kabilesine gönderdi. Ancak Velîd ile Benî Mustalik kabilesi arasında cahiliye dönemine uzanan bir husumet vardı. Kabile Velîd'in geldiğini duyunca Allah ve elçisine gösterdikleri saygıdan dolayı onu büyük bir kalabalıkla karşıladılar. Velîd kalabalığı görünce kendisini öldüreceklerini sandı ve geri döndü. Sonra da Rasûlullah'a, "Mustalık oğulları zekâtını vermediler. Üstelik beni öldürmek istediler" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah hiddetlenip onlara savaş açmayı düşündü. Derken, Velîd'in yaptığı iş o kavmin kulağına gitti. Ardından Rasûlullah'a gelip işin gerçeğini anlattılar. İşte bu hadise üzerine ilgili ayet nazil oldu.⁵⁵

2.3.6. Dokuzuncu ayetle ilgili nüzûl sebebi

Müslümanlar arasında çıkması muhtemel çatışmadan söz eden bu ayetle ilgili muhtelif sebab-i nüzul rivayetleri nakledilmiştir. Bir rivayete göre Enes b. Mâlik şöyle demiştir: "Ey Allah'ın rasûlü! Abdullah b. Übeyy'e gitseniz, dedim". Bu söz üzerine Rasûlullah, bir merkebe binip yola koyuldu. Müslümanlar da beraber yola çıkıp yürümeye başladılar. Abdullah b. Übeyy b. Selül, sabiha denilen bir yerde bulunuyordu. Rasûlullah onun yanına varınca Abdullah b. Übeyy b. Selül eliyle burnunu tutarak, "Git başımdan. Vallahi merkebinin (idrâr) kokusu beni gerçekten rahatsız etti" dedi. Bunun üzerine Ensar'dan bir kişi (Abdullah b. Revâha), "Vallahi! Rasûlullah'ın merkebinin kokusu senden daha hoştur" dedi. Abdullah'a kendi kavminden birisi kızdı. Böylece aralarında taşlı sopalı bir kavga oldu. İşte bize gelen bilgiye göre bu ayet onlar hakkında indirildi."⁵⁶

Süddî'den gelen başka rivayette şunlar kaydedilmiştir: Ensar'dan bir kişinin Ümmü Zeyd adında bir hanımı vardı. Aralarında bir anlaşmazlık çıktı. Adam hanımını odaya kapattı. Kadın kendi kabilesini durumdan haberdar etti. Bunun üzerine kadın ile kocasının kabileleri birbirine girip taşlı sopalı kavgaya tutuştular. Bu durum Hz.

⁵⁵ Bu rivayetin farklı varyantları için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII. 59-62; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, X. 3303; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 328-329.

⁵⁶ Müslim, "Cihad", 40; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 329-330; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VII. 462.

Peygamber'e ulaşınca onları barıştırmak için harekete geçti. Ayet bu hadise üzerine nazil oldu.⁵⁷

2.3.7. On birinci ayetle ilgili nüzûl sebepleri

Tefsir kaynaklarında, “Ey Müminler! İcinizdeki erkekler başka erkeklerle alay etmesinler. Sizce ne malum, kendileriyle alay edilenler, alay edenlerden daha hayırlı ve faziletli olabilirler. Aynı şekilde kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler. Zira kendileriyle alay edilen kadınlar, alay edenlerden daha hayırlı ve faziletli olabilirler. Birbirinizi ayıplayıp aşağılamayın; birbirinize kötü, nahoş lakaplar takmayın. İmana erdikten sonra fâsik damgası yemek ne kadar çirkindir! Bu tür kötü davranışlardan pişmanlık duyup vazgeçmeyenler zalimlerin/günahkârların ta kendileridir.” mealindeki on birinci ayetin nüzûl sebebiyle ilgili farklı rivayetlere yer verilmiştir. Bu rivayetlerden biri şöyledir: Sâbit b. Kays b. Şemmâs kulağı ağır işiten bir kişiydi. O, Rasûlullah'ın yanına geldiğinde ashabına yer vermelerini söyler, onlar da gereğini yaparlardı. Bir gün Rasûlullah insanları buldukları yerde tuttu. O sırada Sâbit geldi ve “Yer açın” diyerek cemaatin arasından ilerlemeye başladı. Rasûlullah'ın yanına geldiğinde, bir sahabi ona, “Boş bulduğun yere otur” dedi. O da kızarak oturdu. Sâbit kendisine bu söyleyen kişiyi süzdükten sonra, “Bu adam kim?” diye sordu. O da, “Ben filanım” dedi. Sâbit, “Demek sen filan kadının oğlusun” diyerek annesinin cahiliye dönemindeki bazı nahoş hallerinden söz etti. Adam utandı, başını önüne eğdi. İşte bu hadise üzerine ilgili nazil oldu.⁵⁸

Başka bir rivayete göre bu ayet Ümmü Seleme'yi kısa boylu diye ayıplayan ezvac-ı tâhirât hakkında nazil olmuştur.⁵⁹ Bir diğer rivayetteki bilgiye göre Ebû Cübeyre b. ed-Dahhâk şöyle demiştir: “Bu ayet biz Seleme oğulları hakkında nazil oldu. Rasûlullah bize geldiğinde her birimizin iki veya üç ismi vardı. Rasûlullah herhangi birimizi, “Ey falan!” diye çağırduğında ona, “Dur ya Rasûlullah, o kişi bu isme kızıyor” derdik. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu ve ayette müminlerin birbirlerini kızacakları lakaplarla çağırılmaları yasaklandı.⁶⁰

⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII. 166; İbn Ebî Hâtim, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, X. 3304; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV. 267-268.

⁵⁸ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 330; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VII. 465.

⁵⁹ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 330.

⁶⁰ Tirmizî, “Tefsîr”, 49, Nesâî, “Tefsîr”, 345; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV. 260; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII. 181; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 331.

Dahhâk ve Mukâtil'den gelen diğerk bir rivayete göre Temîm kabilesinden bir grup Rasûlullah'ın ashabından bazı fakirleri yıpranmış elbiseyle görünce onlarla alay etmiş ve bunun üzerine mezkûr ayet inmiştir.⁶¹ Bu ayetin Ebû Zer'le bir adam arasında yaşanan tartışma üzerine indiğı de belirtilmiştir.⁶² Mukâtil'in kaydettiğı rivayette ise ayet Ka'b b. Malik el-Ensârî ile Abdullah el-Eslemî aralarında yaşanan tartışmada sarfedilen bazı yakışksız sözler ve lakaplar sebebiyle inmiştir.⁶³

2.3.8. On ikinci ayetle ilgili nüzûl sebebi

Bazı kaynaklarda, "Ey Müminler! Zandan, insanlar hakkında mesnetsiz bilgilere dayalı hüküm verip tahminî değerlendirmeler yapmaktan çokça sakının. Çünkü zannın bir kısmı, insanlar hakkında yanlış kanaatlere yol açanı günahdır. İnsanların gizli hâllerini araştırmayın, özel meselelerine kulak kabartmayın. Birbirinizin gıybetini, dedikodusunu yapmayın. Sizden biri ölmüş kardeşinin etini yemek ister mi?! Bundan iğrendiniz, değil mi?! Öyleyse, Allah'ın bütün bu emirleri hususunda duyarlı olun. Şüphesiz Allah samimi tövbeleri hep kabul eden, tövbekâr kullarına karşı çok merhametli olandır." mealindeki on ikinci ayetin, arkadaşını arkasından çekiştiren iki kişi hakkında indiğı zikredilmiştir. Bu bilgiyi muhtevi rivayete göre Rasûlullah sefere çıktığında iki zengin kişinin yanına bir fakir verirdi. Bu fakir onlara hizmet ederdi. Bir defasında Selmân-ı Farisî'yi iki adamın yanına verdi. Selmân uyuyakaldığı için adamlara yemek yapamadı. O iki kişi Selmân'ı Rasûlullah'a yemek alması için gönderdiler; o da Usâme b. Zeyd'e gönderdi. Fakat Usâme'nin yanında da yiyecek kalmamıştı. Nihayet Selmân adamların yanına eli boş döndü. Bu yüzden o iki kişi Selmân hakkında, "Bu adamı suyu bol bir kuyuya göndersek suyu kurutur" diye, Usame hakkında da, "Yanında yiyecek vardı, ama cimrilik etti" diye konuştular. Söz konusu kişiler Rasûlullah'ın yanına geldiklerinde Rasûlullah onlara gıybet ettiklerini söyledi, derken bu ayet indi.⁶⁴

⁶¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VII. 465; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, X. 3304.

⁶² İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VII. 467.

⁶³ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VII. 467.

⁶⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI. 330-331; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV. 273.

2.3.9. On üçüncü ayetle ilgili nüzûl sebepleri

Vâhidî'nin (ö. 468/1076) aktardığı bilgilere göre, “Ey İnsanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Kendinize mahsus bir kimlik sahibi olmanız, birbirinizi farklı kimliklerinizle tanıyıp yardımlaşmanız için sizi [Mudar, Ezd gibi] boylara ve [Evs, Hazreç gibi] kabilelere ayırdık. Ama şunu da bilin ki Allah katında en değerli olanınız, O'nun emir ve yasakları hususunda en duyarlı, en dikkatli olanınızdır. Şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır.” Mealindeki on üçüncü ayet bazı müşriklerin Bilâl-i Habeşî ile ilgili bazı kötü söz ve tavırları üzerine inmiştir.

Bununla ilgili rivayetteki muhteva şöyledir: “Mekke'nin fethi günü Resûlullah, Bilal'e Ka'be'nin üzerinde ezan okuması için emir vermişti. Onu gören Attab b. Esîd b. Ebi'l-Îs, “Allah'a hamdolsun ki babamın canını aldı da bu günü görmedi” dedi. Bu arada Hâris b. Hişâm, “Muhammed şu siyah kargadan başka bir müezzin bulamamış mı?” diye bir söz söyledi... Ebu Süfyan ise, “Göğün rabbinin ona haber vermesinden korktuğum için bir şey demiyorum” dedi. Derken, Cibril (a.s.) gelip onların söylediklerini Rasûlullah'a haber verdi. Rasûlullah onları çağırarak kendi sözlerini yüzlerine söyledi. Bu durum karşısında onlar böyle sözler söylediklerini itiraf ettiler. Nihayet Allah bu ayeti indirerek, nesep ve mal çokluğu ile övünmekten ve fakirleri aşağılamaktan onları menetti.⁶⁵

Bu ayetin nüzul sebebiyle ilgili bir diğer rivayet de şöyledir: Rasûlullah bir gün Medine pazarlarından birine uğramıştı. Bir de baktı ki siyahî bir köle satılığa çıkarılmış, “Kim fiyatını artırırsa bu köle ona satılacak” diye çağrılıyordu. Köle ise, “Beni satın alacak için bir şartım var” diyordu. Ona “Şartın nedir?” diye soruldu, o da “Beni satın alan kişi beş vakit namazı Rasûlullah'ın arkasında kılmama mani olmasın” diye karşılık verdi. Köleyi satın alan kişi bu şartı kabul etti. Rasûlullah bu köleyi her vakit namazda görüyordu. Fakat bir gün onu göremedi. Sahibine kölenin nerede olduğunu sordu. O da, “Hummaya yakalanmış, ey Allah'ın rasûlü” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah ashabına, “Kalkın ona geçmiş olsun gidelim” dedi. Hep beraber ona geçmiş olsun gittiler. Günlerden sonra Rasûlullah sahibine kölenin nasıl olduğunu sordu. O da eski haline kavuştuğunu söyledi. Rasûlullah kalkıp kölenin yanına gitti. O sırada köle vefat etmek üzere idi. Derken, vefat etti. Rasûlullah onun yıkanması, kefenlenmesi ve defnedilmesi işini üstlendi. Ashap bundan etkilendi. Muhacirler, “Biz yurtlarımızı, mallarımızı,

⁶⁵ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 331; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, X. 3306.

ailemizi terk ettik. Buna rağmen bizden hiçbir kimse ne sağlığında ne hastalığında ne de ölümünde şu köle gibi bir iltifat görmedi”, dediler; Ensar ise, “Biz Rasûlullah’a yurtlarımızı açtık, ona yardım ettik. Mallarımıza ortak ettik. Buna rağmen zenci bir köleyi bize tercih etti” diye serzenişte bulundular. Bunun üzerine Allah, “Ey insanlar! Şüphesiz biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık...” ayetini inzal etti ve bu ayette “Hepiniz bir babanın ve bir annenin çocuklarısınız” diyerek onlara faziletin takvâda olduğunu öğretti.⁶⁶

Zührî'nin (124/741) rivayetine göre Hz. Peygamber, Beyâda kabilesine Ebû Hind'i içlerinden bir kadınla evlendirmelerini emretmişti. Onlar Hz. Peygamber'e “Kızlarımızı kölelerimizle mi evlendirelim?!” dediler. İlgili ayet onların bu sözü üzerine indi.⁶⁷

2.3.10. On dördüncü ayetle ilgili nüzûl sebebi

Hucurât suresinin on dördüncü ayeti mealen şöyledir: “[Ey Peygamber!] Bazı bedevi/göçebe Araplar sana gelip, “Biz iman ettik.” dediler. Sen de onlara de ki: “Siz gerçek manada iman etmediniz. En iyisi siz, “[Güçlü olduğunuzu gördük ve yanınızda yer almak üzere] müslüman olduk.” deyin. Çünkü iman yüreklerinize henüz tam manasıyla yerleşmedi. Şayet Allah’a ve elçisine itaat ederseniz, Allah itaat namına yaptığınız hiçbir işi karşılıksız bırakmaz. Çünkü Allah çok affedici, çok merhametlidir.”

Bu ayetin nüzûl sebebi Esed b. Huzeyme kabilesine mensup bazı bedevilerdir. Şöyle ki bu bedeviler bir kıtlık senesi Medine’ye gelip Rasûlullah’ın huzuruna çıktılar ve kelime-i şehâdet getirip zahiren müslüman oldular. Fakat kalben inanmamışlardı. Bunlar Medine yollarını kirletiyorlar ve pazarda fiyatları aşırı şekilde artırıyorlardı. Hz. Peygamber’e gelip, “Sana tüm varlığımız ve çoluk çocuğumuzla geldik. Diğer kabileler gibi sana karşı savaştık. Bize destek çık, yardım et.” dediler. Bu sözleriyle Rasûlullah’ı minnet altında bırakıyor, Müslümanlıklarını onun başına kakıyorlardı. Bunun üzerine Allah, “(Ey Peygamber!) Bazı bedevi/göçebe Araplar sana gelip ‘Biz iman ettik’ dediler.” mealindeki ayeti indirdi ve bu ayetin devamında Rasûlullah’a şöyle söylemesini tembih etti: “Sen de onlara de ki: ‘Siz gerçek manada iman etmediniz. En

⁶⁶ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 332.

⁶⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, XVI. 340-341.

iyisi siz (Güçlü olduğunuzu gördük ve yanınızda yer almak üzere) Müslüman olduk' deyin...''⁶⁸

---

⁶⁸ Vahidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 332; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, X. 3306.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLÂMÎ EDEP VE AHLÂKLA İLGİLİ PRENSİPLER

Hucurât suresi Allah ve Rasûlünün emirleri karşısında müminlerin temel ahlâkî tavırlarını belirler, bireysel ve toplumsal hayatta dikkat edilmesi gereken kurallardan söz eder. Bu ahlâkî kurallar arasında, Allah ve Rasûlüne itaat, onlara karşı kabalık ve nezaketsizlikten kaçınmak, toplumu fesada uğratmaya matuf haber, davranış ve tutumlar karşısında dikkatli olmak, kardeşlik hukukunu korumak, fert ve toplum boyutunda her zaman sulhu hâkim kılmak gibi hususlar yer alır.

Surede ilk ele alacağımız husus ahlâkî faziletlere dairdir. “Ey Müminler!” diye başlayan surenin ilk ayeti ile diğer dört ayetteki bu hitap şekli inanma sıfatını taşıyanların bu sese kulak vermelerini istemektedir. Muhatap açısından yerine getirilmesi gereken ilk iş, Allah ve Rasûlünün bu sesine kulak vermek, onları dinlemek ve itaat etmektir. İtaat, İslam’ın insana sağlayacağı faziletlerin hareket noktasıdır. Bir mümin, inancının gereği yürüyeceği yolda takvâ basamaklarını bir bir tırmanırken, ahlâkî faziletleri de kazanır. İnanmış insanın hayat programında, Allah’a, elçisine ve diğer insanlara karşı hak ve hukuku gözetme bulunmaktadır. Mümin, mesuliyetini müdrük olmalıdır. Müminlerin ahlâkî ilişkileri Allah, Peygamber ve insanlar ekseninde şekillenir.⁶⁹

3.1. Allah ve Rasûlüne mutlak saygı ve itaat

İslam’ın temelinde Allah’a, elçisine iman ve saygı vardır. Bu temel umde Hucurât surenin ilk ayetinde şöyle vurgulanır: “*Ey Müminler! Gerek söz, fikir, tercih ve kararlarınızla gerekse davranışlarınızla Allah’ın ve elçisinin önüne geçmeyin (Allah’a ve Rasûlüne rağmen görüş bildirip kendi kafanıza göre hüküm vermeyin). Allah’a karşı gelmekten her daim sakının. Şüphesiz Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir!*”⁷⁰

Ayetin “Ey Müminler!” hitabı ile başlamış olması, arkasından gelecek emirlere dikkate sevkeden müminler için sıcak bir sesleniştir.⁷¹ Bu hitabın arkasından, “*Allah ve Rasûlünün önüne geçmeyin...*” emri gelmiştir. Bu emrin mutlak anlamda Allah ve

⁶⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVIII. 102; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, XII. 215.

⁷⁰ Hucurât, 49/1.

⁷¹ Ebüssuûd Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, Beyrut trs., VIII. 115.

Rasûlüne saygı ve itaati ifade ettiği açıktır. Zira bu ilk ayet, sonra gelen ayetlerdeki konulara esas oluşturmuştur.

Bu ayetin mesajının daha iyi anlaşılabilmesi için nüzûl sebebinin hatırlanmasında fayda vardır. Yukarıda belirtildiği gibi surenin bu ilk ayetiyle ilgili birden fazla nüzul sebebi zikredilmiştir. Bunların ilki, Hz. Peygamberden izin almadan ve ondan bir görüş beklemeden Hz. Ebû Bekr'le Hz. Ömer arasındaki Temîm oğullarına emir tayini hususunda seslerini yükselterek görüş beyan etmeleridir. Bunun yanında, bazı sahabilerin Kurban bayramında, Hz. Peygamber'den önce kurban kesmiş olmaları, kimi sahabilerin yevm-i şekte oruç tutmaları, Hz. Peygamber'e gelen bazı elçilerin çokça soru sormaları, konuşmaya ondan önce başlamaları da sebab-i nüzul kapsamında zikredilmiştir.⁷²

Kaynaklarda nüzul sebebi olarak zikredilen rivayetlerin ortak noktası söz, tavır ve davranışlarda Hz. Peygamber'e saygısızlığı ifade eden ve bu sebeple de yasaklanan öne geçmedir. Hz. Peygamber'in izni ve müsaadesi olmadan yapılan her iş ve söylenen her söz "öne geçme/öne geçirme" (takdîm) olarak değerlendirilmiş ve müminlerin bu hususa dikkatleri çekilmiştir. Öne geçme kapsamındaki davranışlar her ne kadar kasten yapılmış olmasa da müminin iman güzelliğinde bu gibi hareketlerin yerinin olmaması gerektiği izahtan varestedir.⁷³

Burada öncelikle, Allah ve elçisi karşısında öne geçme/öne geçirme (takdim) nedir, sınırları nereye kadardır gibi meseleler üzerinde duracak ve bu konuda müminlerin tavırlarının nasıl olması gerektiği vurgulanacaktır. Surenin ilk ayetindeki *lâ tükaddimû* ifadesi, Allah ve elçisinin karşısında söz ve hüküm cihetiyle öne geçmemeye atıfta bulunduğu gibi, söz ve fiili Allah ve elçisinin söz ve fiilinin önüne geçirmeme manası da taşır. Bahis konusu ayetteki "beyne yedey" (önünde, karşısında) tabiri istiare olarak kullanılmıştır. Bu kelimenin gerçek manası "iki el arası" demektir. "Önüne geçme" meselesi zahirî manada ve uygulamada Hz. Peygamber için mümkün olsa da, Allah'ın zatı açısından ancak teşbih-i temsilîdir. Mâturîdî, (ö. 333/944) bu ayeti, "Allah'ın emrine ve nehyine uyunuz. Zira siz Allah'a iman etmekle O'nun emrini ve O'na boyun eğmeyi kabul ettiniz. Emir ve nehiy her şeyi kapsar. Bu söz veya fiil olabileceği gibi herhangi bir hüküm de olabilir"⁷⁴ diye açıklamıştır.

⁷² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII. 152; Ebû İshak Ahmed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Beyrut 2002, IX. 70; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI. 300-301; Tûsî, *et-Tıbyân*, IX. 340.

⁷³ Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IX. 324.

⁷⁴ Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IX. 322.

Ayetteki “Allah ve Rasûlünün önüne geçmeyin” ifadesi -ki bu ifadedeki *tükaddimû* lafzı geçersiz fiil olarak *takdimû* diye de okunmuştur,⁷⁵ aynı zamanda dinde otoriteye de işaret etmektedir. Dinde otorite ancak Allah ve O’nun izniyle Rasûlüdür. Buna göre ayette sözünüz, fiiliniz ve hükümünüzü Allah’ın ve Rasûlünün sözüne ve hükmüne takdim etmeyiniz” denilmek istendiği de söylenebilir. Nitekim İbn Abbas bu ayeti, “Allah ve rasûlünün hilafına konuşmayın, bu tarzda bir görüş beyan etmeyin” şeklinde izah etmiştir.⁷⁶

Elmalılı’nın izahına göre Hz. Peygamber’in önüne geçmemek, “Hz. Peygamber katında nefislerinize öncelik tanıyarak, onun önüne geçme hakkı vermeyin” demektir.⁷⁷ Sa’lebî’ye göre ise ayette sözü edilen takdimden (öne geçme) maksat, Peygamber’in önünde yürümemektir. Buradan hareketle peygamberlerin mirasçıları olan âlimlerin de önünde yürünmeyeceği hükmü çıkarılmıştır. Hz. Peygamber Ebû Bekr’in önünde yürüyen Ebü’l-Derdâ’yı bu konuda uyarmıştır.⁷⁸

Ayette Hz. Peygamber’in isminin yanında Allah Teâlâ’nın isminin zikredilmesi, Rasûlullah’ın Allah katındaki değerinin yüceliğini göstermekte ve aynı zamanda Allah’a itaatin ancak Rasûlullah’ın anlatmasıyla bilinip anlaşılacak olmasına işaret etmektedir. Bu sebeple ona saygıda kusur edilmemesi gereği açısından ayet “Allah her söyleneni işiten ve her şeyi bilendir” mealindeki ifade ile sona ermiştir.⁷⁹

Taberî’ye (ö. 310/922) göre bahis konusu ayet, “Allah’ın birliğini ve Muhammed’in nübüvvetini kabul etmiş olan siz müminler, din ve dünya hususunda Allah ve Rasûlü size bir hüküm vermeden onların hilafına hüküm vermeye yeltenmeyin”⁸⁰ anlamına geldiğini belirtmiştir. Kannûcî (ö. 1307/1889) ise surenin ilk iki ayetinden takdim meselesiyle ilgili şu sonuçları çıkarmıştır: (1) Rasûlullah’ın huzurunda izinsiz konuşmamak, (2) Onun huzurunda yüksek sesle konuşmamak, (3) Konuşurken edepli olmak.⁸¹

Bazı müfessirler bu ayetten hareketle, dinî hükümlerde Kur’an ve sünnet dışında hiçbir kaynağa müracaat edilemeyeceği, dolayısıyla akıl ve reye dayalı hüküm

⁷⁵ Ebû Zekeriyâ el-Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, Kahire trs., III. 69; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III. 552.

⁷⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIII. 151.

⁷⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Tefsîru Garîbi’l-Kur’ân*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut, trs. s. 414; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVIII. 96; Yazır, *Hak Dini*, VI. 4448.

⁷⁸ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, IX. 71; Sıddîk Bahadır Han b. Hasen Sıddîk b. Hasen el-Kannevcî, *Fethu’l-Beyân fî Makâsidi’l-Kur’an*, Beyrut 1992, XIII. 129.

⁷⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVIII. 96; Beyzavî, *Envâru’l-Tenzîl*, II. 410; Ebussuûd, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, VIII. 125; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’l-Tenvîr*, XII. 218.

⁸⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIII. 150.

⁸¹ Kannevcî, *Fethu’l-Beyân*, XIII. 132.

istinbatının meşru olmadığını, buna paralel olarak dinî deliller hiyerarşisinde kıyasın yeri bulunmadığını söylemişlerdir. Ancak bu yaklaşım pek isabetli değildir. Zira kıyas Allah ve Rasûlünün hüküm olarak önüne geçmek değil, doğru manayı ortaya çıkarmak için ayet ve hadis merkezli bir araştırma sonucu farklı nesnelerdeki bir benzerlikten hareketle bir hükme varmaktır. Zira kıyas, Kitap ve sünnette kesin ifade eden bir delil esas alınarak, hüküm oluşturulmaya çalışılan obje arasında ortak bir özellik tespit etmek suretiyle önceki hükmün benzerini yeni benzeyene vermektir. Kitap, sünnet ve icma'nın delaleti, dinin amelî kısmında kıyasın gerekliliğini ortaya koyar.⁸² Aynı şekilde meşhur Muaz b. Cebel hadisi de kıyasın meşru bir dinî delil olduğunu gösterir.

Bu mesele bir tarafa, Hz. Peygamber'e itaat ve saygı aynı zamanda Allah'a itaat ve saygı demektir. Âl-i İmran 3/31. ayetteki, “[Ey Peygamber! Allah'ı sevdiğilerini söyleyenlere] de ki: Allah'ı gerçekten seviyorsanız, gelin bana uyun ki Allah da sizi sevsin, günahlarınızı affetsin. [Bilin ki] Allah çok affedici, çok merhametlidir.” ifadeleri bunun en kesin delilidir. Diğer taraftan, “Biz her peygamberi sırf, Allah'ın izniyle itaat edilmek üzere gönderdik.”⁸³ ayetinin de gösterdiği gibi, peygamberlere itaat Allah'ın kesin emridir. Peygambere itaat salah ve felahı, isyan ise helak ve hüsrânı getirir. Geçmiş milletlerin helaki, en kısa ve kestirme ifadeyle peygamberlere isyanın sonucudur. Tüm peygamberlerde olduğu gibi Hz. Muhammed'in de gönderiliş gayesi, din adına dünyada salah, ahirette felahıdır. Bu yüzden Hz. Peygamber'i sevip saymak, ona inanmak ve tabi olmak, müslümanlar için olmazsa olmaz şarttır. Bugün itibarıyla Hz. Peygamber'e itaat, sünnete sadakattir. Hz. Peygamber insanlara hidayet, şifa ve rahmet olan Kur'an'ı getirmiştir.⁸⁴ Kur'an'ın şifa ve rahmet olması Hz. Peygamber'i de bir rahmet kaynağı yapmıştır. Bu yüzden ki Kur'an'da, “Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik.”⁸⁵ buyrulmuştur.

Elmalılı, Hz. Peygamber'in neyle gönderildiği, insanlığa ne getirdiği ile ilgili bir soruya “Bu ayeti okumak kâfidir”⁸⁶ dediği Bakara 2/151. ayet şunları söylemektedir: “Nitekim biz size ayetlerimizi/mesajlarımızı tebliğ etmesi, her türlü günah ve çirkinlikten sizi arındırması, size Kur'an'da ne dediğini (kitâb) ve ne demek

⁸² Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Beyrut 1993, III. 592. Ayrıca bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI. 303; Yazır, *Hak Dini*, VI. 4450.

⁸³ Nisâ, 4/64.

⁸⁴ İsrâ, 17/81; Enbiyâ, 21/107.

⁸⁵ Enbiyâ, 21/107.

⁸⁶ Yazır, *Hak Dini*, I. 539.

istendiğini (hikmet) öğretmesi ve yine bilgi sahibi olmadığınız konularda sizi bilgilendirmesi için içinizden bir peygamber gönderdik.”⁸⁷

Bu ayet, Hz. Peygamber’in ilahi ayetleri tebliğ ve tebyin ettiğini, insanların bu sayede manevî arınmalarına vesile olduğunu, onlara vahyi ve hikmeti öğrettiğini, böylece onlara dosdoğru bir hayat çizgisini gösterdiğini bildirmektedir. Elmalılı mezkûr ayeti şöyle izah etmektedir: “Hem size bütün filozoflara ders verecek kitap ve hikmet öğretiyor. Ümmî iken size yazı yazmayı öğretiyor. Her türlü hikmetleri içinde barındıran hukuk ilmini ve şartlarını, hükmün gideceği yeri, ictimâî sırları, insanî meseleleri, dünya ve ahiret ilmini, kâinatta hâkim olan kuralları, ilahî sünnetin gereklerini, bunların tatbikini sözlü ve fiilî sünnetiyle öğretmektedir.”⁸⁸

Hz. Peygamber’e mutlak itaat gerekçesi olarak, onun Allah’ın elçisi olması, insanlar içerisinde en güzel ahlâk timsali olarak bulunması kâfidir. Kur’an, Hz. Peygamber’i özellikle güzel ahlâk açısından övmüştür. Kalem 68/4. ayette, “*Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.*” buyrulmuştur. Ahzab 33/21. ayette ise, “*Andolsun ki Allah’ın elçisi, sizin için Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah’ı çok zikredenler için güzel bir örnektir.*” denilmiştir. Bu ayetler Hz. Peygamber’e hürmet ve itaatın gerekçesini de açıklar mahiyettedir. Allah’ın emir ve nehiyelerini insanlara ulaştırmak, açıklamak ve uygulamakla tam bir ilâhî yetkiye sahip olan Rasûlullah’a hürmet, onun hükmüne mutlak itaat etmek, o herhangi bir hususta hüküm vermedikçe acele davranıp ondan önce hüküm vermeye kalkışmamak müminler açısından ifası zorunlu dinî-ahlaki vecibelerdir. Allah, elçisinin kendisine itaat noktasındaki tartışılmaz konumunu ganimet taksimiyle ilgili şu ayette de çok sarih bir şekilde beyan etmektedir: “*Şu halde Peygamber size ganimetten ne kadar pay verirse onu kabul edin; size vermediği şeyi de istemekten kaçının. Allah’ın emirlerine karşı gelmekten her daim sakının...*”⁸⁹ Görüldüğü gibi bu ayet, Rasûlullah’ın taksimini bizatihi Allah’ın emri olarak göstermektedir. İşte Rasûlullah’a mutlak itaatın altında yatan gerçek, onun emrettiklerinin aynı zamanda Allah’ın da emri olmasıdır.

Sonuç olarak, bahis konusu ayetteki “*lâ tükaddimû beyne yedeyillâhî ve rasûlih*” ifadesi, nüzul sebebiyle ilgili rivayetler de dikkate alındığında şu mesajları içerir: (1) Kitap ve sünnete ters düşen sözler söylemeyin, bu tarzda görüşler beyan etmeyin. (2) Herhangi bir konuda Allah’ın ve rasûlünün hükmünü bekleyin. (3) Allah’ın kitabını ilk,

⁸⁷ Bakara, 2/151.

⁸⁸ Yazır, *Hak Dini*, I. 539.

⁸⁹ Haşr, 59/7.

rasûlullahın sünnetini ikinci temel kaynak olarak kabul edin. (4) Gerek söz, gerek fiil itibarıyla Allah ve rasûlünün önüne geçmeyin. (5) Rasûlullah'ın meclisinde bir mesele cereyan ettiğinde, ondan önce söze girip cevap vermeye yeltenmeyin; hatta bir yere giderken onun önünde yürümeyin.⁹⁰

3.2. Allah'ın rasûlüne hürmet ve edebe riayet

Hucurât suresinde Hz. Peygamber'e itaat ve hürmet konusunda müminlere yönelik önemli bir ahlak ve adab dersi de konuşma tarzıyla ilgilidir. Bununla ilgili olarak surenin ikinci ayetinde şöyle denilmektedir: “*Ey Müminler! Sesinizi peygamberin sesinden fazla yükseltmeyin. Birbirinizle konuştuğunuz gibi peygamberle yüksek sesle konuşmayın. Aksi halde yaptığınız iyi işlerin sevabı yok olup gider ve siz bunun farkında bile olmazsınız.*”

Daha önce de söz edildiği gibi bu ayet Sâbit b. Kays b. Şemmâs hakkında veya Hz. Ebû Bekr ile Hz. Ömer arasında cereyan eden yüksek sesli bir tartışma üzerine nazil olmuştur.⁹¹ Hangi olay üzerine inmiş olursa olsun, ayette altı çizilen husus, Hz. Peygamber'in huzurunda yüksek ses tonuyla konuşmanın İslamî edebe muğayir bir davranış olduğudur. Bunun ötesinde böyle tarz bir davranış, farkında olmaksızın iyi amellerin büsbütün boşa gitme riskini de içerir. Amellerin boşa çıkması/çıkarılması habt-ı amel ve/veya ihbat kavramıyla ifade edilir. Ayette Hz. Peygamber'in yanında yüksek sesle konuşmaya bağlanan habt-ı amel, sâlih amelden elde edilecek faydanın heder olmasıyla ilgili bir temsildir.⁹² Yüksek sesle konuşmak, Hz. Peygamber'in şahsına ve yüce makamına saygısızlık, ihanet kastı taşırsa küfrü mucip olur. Bunun dışında günah söz konusu olur.⁹³

Selefi müfessir İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1200) bu ayetteki “el-ihbât” lafzının bir kimsenin sahip olduğu yüksek mertebe ve derecenin noksanlaşması manasına geldiğini, yoksa amelin küfürde yok olduğu gibi yok olmasının söz konusu olmadığını belirtir.⁹⁴ Nitekim Ehl-i sünnet ulemasına göre günahlar salih amelleri tümünden heder edip geçersiz kılmaz. Salih amelleri boşa çıkaran şey sadece küfürdür. Bu sebeple, ayette yasaklanan sesi yükseltmekten maksat ve amellerin boşa çıkması maksatlı değildir. Farkında

⁹⁰ Baş, *Müminler Arası Beşeri Münasebetler*, s. 37.

⁹¹ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 324; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI. 300-301, 303-304.

⁹² İbn Âşûr, *et Tahrîr ve't Tenvîr*, XII. 221.

⁹³ Nâsır Mekârim eş-Şirâzî, *el-Emselü fî Tefsîri Kitabi'llâhi'l-Münzel*, Beyrut 2007, XIII. 92.

⁹⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VII. 457.

olmadan amellerin boşa çıkması iki türlü olabilir. Birincisi, ahiret hesaplaşmasında günahlar ile sevapların denkleştirilmesi, başkalarının haklarıyla ilgili bazı günahlardan kurtulabilmek için sevap hanesinden aktarmalar yapılması söz konusu olabilir. Bu durumda insana büyük dereceler ve mükâfatlar kazandıracak birçok güzel amel bir nevi heder olup gider. İkincisi ebedi kurtuluş açısından imansız amelin hiçbir değeri yoktur. Hz. Peygamber'e karşı gerekli edep ve hürmeti göstermeyen, onu hayatında örnek alıp itaat etmeyen kimselerin zaman içinde duyguları, dinî hayat pratikleri ve imanları - kendileri farkında olmadan- zayıflayıp kaybolmaya yüz tutar. Bu zayıflama imanın varlığı ile yokluğu eşit seviyeye ulaştığında, bu durumdaki kişi düşünce ve davranışta inkâra doğru yönelir, inkâr gerçekleşince de amellerin değeri kalmaz, böylece ahiret sermayesi heder olup gider.⁹⁵

İkinci ayetteki, “*Birbirinizle yüksek sesle konuştuğunuz gibi, Peygamberle yüksek sesle konuşmayın*” ifadesi ayetin baş tarafındaki ifadenin tasrih edilmesidir. Sa'lebî (ö. 427/1035), “*seslerinizi yükseltmeyin*” emrini, “Ona Yâ Muhammed, Yâ Ahmed, diye hitap etmeyin, bilakis ona saygı ifade eden Yâ Nebiyyallah, Yâ Rasûlellah, deyin. Ona, hürmet edin, ona karşı yumuşak bir üslupla konuşun, ona güzel hitap edin.”⁹⁶ şeklinde açıklamıştır.

Hz. Peygamber'in hayatında olduğu gibi vefatında da ravzasının yanında sesin yükseltilmesi hoş görülmemiştir. Bununla ilgili olarak Kurtubî (ö. 671/1273), “Rasûlullah'a sağlığında hürmet nasılsa vefatında da öyledir. Vefatından sonra onun bıraktığı hadisleri dinlerken, orada bulunan kimselerin aynen Rasûlullah'ın meclisindeki edebi takınmaları, seslerini yükseltmeden dinlemeleri gerekir.”⁹⁷ demiş, bunun ardından, “Alimler nebilerin varisidir” fahvasınca, ulema meclisinde de hürmet gereği ses yükseltilmez” kaydını zikretmiştir.⁹⁸

Surenin ilk iki ayetinde altı çizilen husus, Rasûlullah'a eziyetin Allah'a eziyet, ona karşı hürmet ve edebin Allah'a hürmet ve itaat anlamına geldiği gerçeğidir.⁹⁹ Bunun içindir ki Allah'ın elçisinin huzurunda seslerini kısarak konuşanlar “kalpleri takvâ ile imtihan edilenler” diye övülmüştür. Taberî (ö. 310/922) bu ayeti, “Allah onların kalplerini itaatlerinden, masiyetten uzak durmalarından dolayı, razı olduğu sevgiyle doldurdu. Tıpkı altının ateşle saflaştırılması gibi, kalplerinden kötülüğü giderdi.

⁹⁵ Heyet, *Kur'an Yolu*, V. 87-88.

⁹⁶ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, IX. 71.

⁹⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI. 307

⁹⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI. 307.

⁹⁹ Şirâzî, *el-Emsel*, XIII. 93.

Kalplerini imanla pekiştirdi.”¹⁰⁰ şeklinde açıklamıştır. Sahabe Allah’ın koyduğu bu yasağa içtenlikle uymuştur. Kimi sahabiler kendi konuşma tarzlarını ve ses tonlarını bu yasağın kapsamında görerek pişmanlıklarını dile getirmişlerdir. Hatta yasaklanmamış olmasına rağmen Hz. Peygamber’le normal ses tonuyla konuşmayı terk edip fısıltıyla konuşmayı yeğlemişlerdir. Öyle ki Hz. Ömer bu ayet nazil olduktan sonra, sesini o kadar kısarak konuşmaya başlamış ki bazen Hz. Peygamber onun ne dediğini anlamak için sözünü tekrarlatmak durumunda kalmıştır. Hz. Ebû Bekr de aynı tavrı göstermiş ve “Ya Rasûlallah! Bundan böyle seninle ancak bir sırdaş gibi konuşacağım”¹⁰¹ demiştir. Bu örnekler, sahabenin ayetler karşısında ne kadar duyarlı olduklarını göstermesi açısından son derece önemlidir.

İlgili ayette sahabilerin bu itaatkâr tavırları övülürken kalbin takvâ ile imtihanından söz edilmiştir. Buna göre denebilir ki kalbin takvâ ile imtihanında muvaffak olmasının temel göstergelerinden biri Hz. Peygamber’e karşı edepli olunması, ona saygı gösterilmesidir. Mevdudî’nin ifadesiyle, “Hz. Peygamber’e saygı duymaktan yoksun olan bir kalp, aynı zamanda takvâdan da yoksundur. Dolayısıyla ona karşı sesi yükseltmek sadece bir kabalık değil, aynı zamanda kalbinde takvâ bulunmadığının da bir göstergesidir.”¹⁰²

Hiç şüphesiz sahabiler Allah’ın kendilerini tabi kıldığı takvâ imtihanını kazanmışlardır. Dahası onlar Allah’ın ve elçisinin buyrukları karşısında, “İşittik, itaat ettik” anlayışıyla bütün bir imtihanı kazanmışlardır. Nitekim içki ve kumarla ilgili olan ve “...Artık kurtuluşa ermeniz için bunlardan sakının. “...Vazgeçersiniz değil mi”¹⁰³ ifadeleriyle son bulan ayet nazil olunca, Allah’ın bu emrine, “Vazgeçtik ya Rabbi” diye karşılık vermişlerdir.¹⁰⁴

Surenin ilk üç ayetinde Allah’a ve O’nun elçisine itaat ve saygı üzerinde durulmuş, dördüncü ve beşinci ayetlerde ise Hz. Peygamber’e kabalık ve nezaketsizlik yapan bazı insanlara atıfta bulunulmuştur. Daha önce bahsi geçtiği üzere bu ayetler, Temîm oğullarından bir grubun öğle vakti Rasûlullah’a gelmeleri ve ezvac-ı tahirata ait odaların ardından, “Ey Muhammed! Dışarı çık, yanımıza gel!” diye bağırp çarğırmaları üzerine nazil olmuştur. Allah’ın akıllarını kullanmayanlar diye kınadığı bu kimseler

¹⁰⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIII. 156; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, IX. 73; Ebu’l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t Te’vîl*, nşr. Mervan Muhammed eş-Şe’âr, Beyrut, IV. 166; İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, IV. 207.

¹⁰¹ Vâhidî, *Esbâbü’n-Nûzûl*, s.324; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III. 555; Kurtubî, *el-Câmi’*, XVI. 304; İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, IV. 261; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, VIII. 117.

¹⁰² Ebû’l-A’la Mevdudî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, çev. Komisyon, İstanbul 1986, V. 435.

¹⁰³ Mâide, 5/90-91.

¹⁰⁴ Yazır, *Hak Dini*, II. 764.

bedeviler, yani göçebe Araplardır. Kannûcî (ö. 1307/1889) bedevi Arapların kaba ve kırıcı bir tabiata sahip bulduklarını ve adab-ı muaşeret kurallarına uymayan davranışları âdet haline getirmiş olduklarını belirtmektedir.¹⁰⁵

Bilindiği gibi Kur'an'ın nazil olduğu dönemin Arap toplumdaki olumsuz tutum ve davranışlar cahiliye diye nitelendirilir. Diğer bir deyişle Hicaz bölgesindeki Arap toplumunun İslam öncesindeki inanç, düşünce ve davranış tarzları İslâmî dönemde “cahiliye” diye anılır. Cahiliye kelimesinin kolektif Müslüman bilinçteki anlam içeriği tamamen olumsuzdur. Çünkü bu kelime İslâmî kaynaklarda zemmedici bir dille kavramlaştırılmıştır. Kelimenin Kur'an'daki kullanımı bu kavramlaştırmada belirleyici olmuştur. Zira cahiliye kelimesi Medine döneminde nazil olan dört ayette geçer ve bu ayetlerin tümünde zemme medar olan hususlara işaret eder. Âl-i İmrân 3/154. ayette münafıkların Allah hakkındaki yanlış düşüncelerinin “cahiliye zannı”na benzediği belirtilir. Mâide 5/50. ayette haksızlık, adaletsizlik ve zulme atfen cahiliye hükümünden/idaresinden söz edilir. Ahzâb 33/33. ayette Hz. Peygamber'in hanımlarına, “Geçmiş cahiliye devrindeki kadınlar gibi açılıp saçılmayın.” mealinde bir emir tevcih edilir. Feth 48/26. ayette cahiliye taassubundan söz edilir. Çeşitli hadislerde ise İslâm öncesi dönemdeki birtakım kötü davranışlar ve âdetler câhiliye nitelemesiyle zemmedilir.¹⁰⁶

Müslümanlar arasındaki yaygın inanış ve anlayışa göre cahiliye “ilimsizlik” anlamında cehalet ve karanlığın kol gezdiği bir çağdır. İslâmiyet ise ilim ve aydınlık çağdır, dolayısıyla cahiliyenin karşıtıdır. Hâlbuki cahiliye ilimsizlikten öte hilimsizliği ifade eden bir kavramdır. Çünkü cehl kelimesinin asıl karşıtı hilmidir. Muallâka şairlerinden Amr b. Külsûm'un bir kasidesinde geçen *elâ lâ yechelenne ehadun aleynâ fe-nechele fevka ceqli'l-câhilînâ* (Bakın, hiç kimse bize kibir-kurum satmaya, hamiyet taslamaya kalkmasın; yoksa biz kibir-kurum satmanın dik âlâsını yaparız) ifadesinde de olduğu gibi, cehl-cehâlet kelimesi kibir, gurur, küstahlık, mutaassıplık, zorbalık, haddini bilmezlik, ihtiyatsızlık gibi anlamlar içerir. Hilm ise te'enni, ağırbaşlılık, itidallilik ve ihtiyatlılık gibi manalara gelir.¹⁰⁷

Cehl-cehalet kelimesiyle ilgili bu semantik tahlili Kur'an'la şahitlendirmek de

¹⁰⁵ Kannevcî, *Fethu'l-Beyân*, XIII. 134.

¹⁰⁶ Bkz. Buhârî, “İman”, 22; “Cenâiz”, 39; “Menâkıb”, 8; Müslim, “Cenâiz”, 29.

¹⁰⁷ Bkz. Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Bülûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab*, Beyrut trs., I. 15-17. Ayrıca bkz. Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, Beyrut 1969, s. 69-70; Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, İstanbul trs., s. 251-279; a. mlf., *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*; çev. Selâhattin Ayaz, Ankara 1997, s. 51-61; Nafiz Danışman, “Câhiliyye Kelimesinin Mânâ ve Menşe'i”, *AÜİFD*, I-IV 1956 (1958), s. 192-197; Mustafa Fayda, “Câhiliyye”, *DİA*, İstanbul 1993, VII. 17-19.

mümkündür. Mesela, Nisâ 4/17. ayette geçen ve meallerin çoğunda, “bilmeyerek kötülük yapanlar” şeklinde çevrilen (*li*)*llezîne ya’melûne’s-sûe bicehâletin* ifadesi, neyin iyi neyin kötü olduğunu temyiz edememekten kaynaklanan bir kötülük/günah işlemeye değil, iyinin ve kötünün bilinmesine rağmen iradeye hâkim olamama ya da düşünüp tartmama sebebiyle kötülük/günah irtikâp etmek gibi bir manaya karşılık gelir.¹⁰⁸ Benzer şekilde, Furkân 25/63. ayetteki “câhilûn” (cahiller) kelimesi de bilgisizler değil, hilimsizler (densizler, kendini bilmezler, küstahlar) anlamına gelir.¹⁰⁹

Burada söz konusu olan kabalığın bir şekli de nüzul dönemindeki göçebe Araplarda kendini göstermiştir. Hucurât suresi ondördüncü ayette Esedoğulları’na atıfla “el-a’râb” diye anılan ve aynı zamanda Temîmoğullarından bir gruba atıfla surenin dördüncü ayetine konu olan bedevilerde de İslam’ın yasakladığı cahiliye devrine ait kötü alışkanlıklar ve bazı çirkin davranış tarzları vardır. Şehirlerden ve birbirlerinden uzak bölgelerde yaşadıkları için kaba ve sert tabiata sahip olan bedevilerin bu özellikleri bizzat Hz. Peygamber tarafından da dile getirilmiş, muhtelif hadislerde onların sert, katı yürekli ve kibirli olduklarından söz edilmiştir.¹¹⁰ Nitekim bedeviler bu sert/haşin tavırlarını birçok defa Rasûlullah’a karşı sergilemekten de geri durmamışlardır. Mesela, Huneyn gazvesinde ele geçirilen ganimetlerin Ci’râne’de taksimi sırasında bazı bedeviler Rasûlullah’ın etrafını sarmış, onu son derece üzerek dikenli bir ağacın altına sığınmak zorunda bırakmışlardır.¹¹¹ Bedeviler genellikle olumsuz tutum ve davranışlarıyla Hucurât suresinden başka surelere de konu olmuşlardır. Mesela, hicretin altıncı yılında (628) umre için Mekke’ye hareket eden Hz. Peygamber Cüheyne, Müzeyne, Gıfâr, Eşca ve Eslem kabilelerine mensup bazı bedevilere haber göndererek kendisiyle birlikte umreye katılmalarını teklif etti. Ancak onlar, Hz. Peygamber ve ashabının Kureyş’in tuzağına düşüp geri dönemeyeceklerini düşündükleri için bazı bahaneler ileri sürerek bu daveti reddettiler. Fakat daha sonra gelip özür dilediler. Kur’an onların bu tavır ve tutumlarını şöyle tasvir eder: “[Ey Peygamber!] Hudeybiye seferine katılmayan [Gıfâr, Müzeyne, Cüheyne gibi] bedevi/göçebe Araplar sana gelip, “Malımız-mülkümüz, çoluk-çocuğumuzla meşgul olurken [maalesef] seninle birlikte sefere katılamadık. Bizim için Allah’tan af dile.” diyecekler. Oysa onlar dilleriyle başka

¹⁰⁸ Ebû İshâk ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbuh*, Beyrut 1988, II. 29; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, IV. 78. Tarihsel süreçte “cehl/cehâlet” kelimesinin daha ziyade “bilgisizlik/ilimsizlik” anlamında kullanılır hâle gelmesinden olsa gerek bazı müfessirler bu yorumu ikinci sırada zikretmişlerdir. Bkz. İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, II. 37; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, X. 5.

¹⁰⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, IX. 407-409.

¹¹⁰ Buhârî, “Menâkıb”, 1, “Meğâzî”, 74; Müslim, “İman”, 85-87, 89, 91.

¹¹¹ Buhârî, “Cihad”, 24.

şeyler söylüyor, zihinlerinden başka şeyler geçiyor. [Çünkü onlar malları ve çocuklarıyla meşguliyet yüzünden değil, sağ-salim geri dönemeyiz endişesinden dolayı sefere katılmadılar]. De ki onlara: “Allah sizin başınıza kötü bir hâl getirmek yahut size herhangi bir imkân sağlamak istese buna kim engel olabilir?! Şimdi ne söylerseniz söyleyin, Allah bütün yapıp ettiklerinizden haberdardır.”¹¹²

Bir başka ayette aynı zümrenin Allah yolunda cihada davet edilerek imtihana tabi tutulacakları ve akıbetlerini bu imtihanın tayin edeceği şu şekilde beyan edilir: [Ey Peygamber!] O bedevilere de ki: “[İşte size yeni bir fırsat]. Yakında çok güçlü bir topluluğa karşı savaşmaya çağrılacaksınız. Ancak bu işte onlara karşı sonuna kadar savaşmanız ihtimali de var, onların [savaşa girmeksizin] size boyun eğip teslim olma ihtimali de var. [Her iki ihtimali de hesaba katarak] bu çağrıya uyarsanız Allah size çok güzel bir mükâfat verecektir. Yok, eğer [daha önce Hudeybiye seferinde yaptığınız gibi] yüz çevirirseniz bilin ki Allah sizi acıklı/elemlı bir cezaya çarptıracaktır”.¹¹³

Bedevilerle ilgili bu istitrattan sonra şunu belirtmek gerekir ki Rasûlullah’ın huzurunda yüksek sesle konuşmayla ilgili nehiy, bedevilerin onu eşlerinin odalarının arka tarafından yüksek ve kaba bir ses tonuyla çağırmasıyla da ilgilidir. Aslında her iki durum da zemme medar olmak bakımından aynıdır. Çünkü her iki halde de Rasûlullah’a karşı açık bir kabalık ve nezaketsizlik söz konusudur. İlgili ayetlerde, ezvâc-ı tahirata ait odaların ardından kaba bir ses tonuyla Hz. Peygamber’i çağırın bedeviler akletmeyen kimseler olarak nitelendirilse de samimiyetle tövbe etmeleri halinde ilahi affa mazhar olacaklarına işaret edilmiştir. Çünkü ayetin sonundaki “vallâhu ğafûrun rahîm” ifadesi bunu göstermektedir.¹¹⁴

Hucurât Suresindeki dört ve beşinci ayetler şunu gösteriyor ki Hz. Peygamber, evinde istirahat halinde iken kaba bir şekilde çağırılması ve rahatsız edilmesi, İslâmî

¹¹² Fetih 48/11-12.

¹¹³ Fetih 48/16. Bedevilerle ilgili diğer birçok ayet Tevbe suresinde yer almaktadır. Tebuk seferine iştirak etmeyen müslümanlar arasında bulunan bedevileri en ağır biçimde tenkit eden ayet söz konusu surenin doksan yedinci ve doksan sekizinci ayetleridir. Bu ayetler mealen şöyledir: “Kimi bedevî/göçebe Araplar, kâfirlik ve münafıklık hususunda çok ileri seviyededir. Bu yüzden, Allah’ın, elçisine vahyettiği emir-yasak sınırlarını tanımama hususunda onlardan her şey beklenir. Ama Allah her şeyi bilen, her şeyi yerli yerince yapıp edendir. Kimi bedevî/göçebe Araplar var ki onlar Allah yolunda savaş için yaptıkları harcamaları karşılığı olmayan bir mali külfet, büsbütün zarar ziyan sayarlar. Ayrıca onlar dört gözle beklerler ki başınıza birtakım belalar gelsin. Belaların en kötüsü onların başına gelsin! Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir.” Bu iki ayetin devamında ise iman ve fazilet sahibi bedevilerin de bulunduğu beyan edilmiş ve mealen şöyle denilmiştir: “Diğer taraftan, kimi bedevî/göçebe Araplar da var ki bunlar Allah’a ve ahirete yürekten inanır, savaş için yaptıkları harcamaları Allah’a yakın olmak ve Peygamber’in hayır duasına nail olmak için bir vesile sayarlar. Evet, bu harcamalar onlar için Allah’a yaklaşılmaya bir vesiledir. Nitekim bu vesileyle Allah onları rahmet ve şefkatine gark edecektir. Şüphesiz Allah çok affedici, çok merhametlidir”.

¹¹⁴ İbn Âşûr, *et Tahrîr ve’l-Tenvîr*, XII. 227.

terbiyeye uygun düşmemiştir. Bu kabalık ve nezaketsizliğin faili olan kişiler ziyaret ve konuşma adabı nedir bilmediklerinden böyle bir davranışta bulunmuşlardır. Üçüncü ayette belirtildiği üzere, edebe riayet ederek seslerini kısınlara, kalplerini temizlemek suretiyle takvâ bahşedilmiş, böylece onlar mağfiret ve mükâfatı hak etmişler; dördüncü ayette ise, edebe riayet etmeyenler düşüncesiz insanlar olarak addedilmiştir. Sözün özü, küçük ve büyüğün önünde edebe riayet İslâm talimatındandır.¹¹⁵ İslâm ahlâkında, toplum fertlerinden her biri için birbirine saygı çerçevesinde hareket etmesi gerektiği tembihlenmiştir.

Surenin dördüncü ayeti ziyaret adabı konusunda da önemli bir mesaj içerir. Hz. Peygamber'in evine gelip orada uzun zaman kalan kimselerden Rasûlullah'ın rahatsız olduğu vakidir. Bu konuyla ilgili Ahzâb 33/53. ayet, Rasûlullah'ın evine girmek için izin alınmasına, yemeğe davet edilince orada uzun süre sohbet dâlinmamasına ve böylece ev sahibine rahatsızlık verilmemesine dikkat çekmiştir. Evlerin mahremiyetleri, kişi haklarının başında gelen bir husustur. Misafirin olduğu kadar ev sahibinin de rahatsız edici hareketlerden uzak kalması ziyaret âdabındandır. Allah ev ziyaretlerindeki genel kaideyi şu ayetle açıklamıştır: *“Ey Müminler! Kendi evlerinizden başka evlere sahiplerinden izin istemeden, onlara selam vermeden girmeyin! Eğer düşünürseniz, evlere bu şekilde girmenizin nezaket, âdab-ı muaşeret, konu komşu haklarına riayet gibi birçok bakımdan hayrınıza olduğunu anlarsınız.”*¹¹⁶

Şu halde, bir başkasının evine izinsiz girilmemesi, ziyaret adabının en önemli unsurlarından biridir. Keza Temîm oğullarına mensup bedevilerin yaptığı gibi, ev sahibini dışarıdan ve uzaktan çağırarak, izinsiz eve dalmak, ev sahiplerine saygısızlık olarak kabul edilir. Burada esas olan, insana ve onun mahremi olan hanesine izin dâhilinde ve itina ile girmek, herhangi bir eksik aramamak, gösterilen yere oturmaktır. Nezaket açısından en yakışır davranış tarzı budur. Bir mecliste oturma âdabı da bu bağlamda önemlidir. Herkes kendi konumuna göre oturmalı, söz sırası kendisine gelirse konuşmalıdır. Konuşan kişiyi dinlemeli, söz kesmemelidir. Yer verilmesi istendiğinde yer vermelidir.¹¹⁷

Rivayet edildiğine göre Benû Âmir'den bir kişi, Hz. Peygamber evde iken yanına girmek için izin istedi ve “Girebilir miyim?” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah yanında bulunan kimseye, “Dışarı çık ve şu adama izin isteme âdabını öğret ve ona

¹¹⁵ Şırâzî, *el-Emsel*, XIII. 95-97.

¹¹⁶ Nûr, 24/27.

¹¹⁷ Mücadele, 58/11.

selam vererek girebilir miyim, demesi gerektiğini söyle” buyurdu. Adam bu sözleri duydu ve selam verdi, ardından “Girebilir miyim?” dedi. Bu defa Rasûlullah ona izin verdi ve adam içeri girdi.”¹¹⁸

Ev masuniyetinin ve mahremiyetinin ne olduğu, ziyaretlerde nasıl davranılması gerektiği Kur’an ve sünnetin üzerinde önemle durduğu konulardandır. Selam verme, izin isteme, insana verilen değer bir göstergesidir. Aynı zamanda tanışma, kaynaşma ve ünsiyetin de bir vasıtasıdır. Bunun yanında, “Kardeşini güler yüzle karşılamak dahi olsa hiçbir iyiliği küçük görme”¹¹⁹ hadisi, müminlerin birbirine yönelik davranışlarda nezaketi göstermesi açısından manidardır.

Beşinci ayet sabra vurgu yapmıştır. Müslümanın hayatında sabır kuşkusuz çok özel bir yere sahiptir. Aslında sabır hayatın bütününde olması gereken bir disiplindir. Temîm oğullarının zemmine sebep, onların Hz. Peygamber’in evinden çıkmasını beklemekte sabır göstermemeleridir. Oysa sabredip beklemekte hem edebi muhafaza hem de Allah rasûlüne tazim ve hürmet vardır. Gerçi Allah Temîm oğullarına mensup kimselerin sabredip beklemelerinin kendileri için daha hayırlı olacağını belirtmiş, ancak bu hayrın hangi açıdan olduğu hususunu tasrih etmemiştir. Bu noktada söz konusu hayrın hem dünyevi hem de uhrevi alana müteallik olduğunu söylemek mümkündür.

3.3. İman ve kardeşlik hukuku

Bilindiği gibi Kur’an’da muhtelif ayetler, müminlerin kardeşliğini ve bunun önemini belirtmekte, iyilik ve hayırda yarışarak birbirine destek olmalarını öğütlemektedir. Böyle yapmadıkları takdirde, zaafa düşecekleri, kendilerine yakışanı isteseler de yapamayacakları ihtar edilmektedir. Ayetlerin işaret ettiği bir başka önemli husus ise, kardeşlikteki samimiyeti ortaya çıkaran ve onun devamını sağlayan temel unsurun Allah ve Rasûlüne yürekten bağlılık, Kur’an’ı rehber edinerek, onun ahlâkıyla ahlaklanmak olduğudur. Kur’an rehberliğinde iman ve sosyal yaşantı bir bütünlük arz eder. Herkes ahlâkî kurallar dâhilinde hareket ettiği takdirde toplumda uzlaşma ve sulh hâkim olur.¹²⁰ İman, sosyal yaşantıyı sosyal yaşantı da imanı etkiler. Birlik ve beraberliğin Allah’ın bir nimeti olduğunu bilmek ve onu ifsattan uzak durmak müminin ferasetine bağlıdır.

¹¹⁸ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, VIII. 116.

¹¹⁹ Müslim, “Birr”, 144; Ebû Dâvûd, “Libas”, 24.

¹²⁰ Nisâ, 4/128.

Bu hususta Evs ve Hazrec örneği ortadadır. Ayetlerde geçtiği üzere Medine’de Evs ve Hazrec kabileleri İslam’dan önce birbirlerinin düşmanı oldukları halde Allah’ın lütfu (iman nimeti) sayesinde kardeş olmuşlardır. Müminler birbirine iyilikte yardım ederler.¹²¹ Kötülüğe mani olmak suretiyle de birbirine iyilik yapmış olurlar. Müslüman sulhu gözetir ve onu talep eder. Zaten İslam’ın temel anlamı da sulh ve barıştır. Burada sulhun anlamı sadece insanların arasını bulmak değil, aynı zamanda yaşanan toplumda, pratik hayatta her türlü olumsuzlukları gidermeye, dirlik ve düzeni tesis etmeye çalışmaktır.

İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1724), “...Ey Allah’ın kulları kardeş olunuz”¹²² hadisini yorumlarken şunları kaydetmiştir: “İnsanlar fâni hayatın gereği bir ataya nispetle soy kardeşi oldukları gibi, ebedî hayatın gereği imana nispetle din kardeşidirler.”¹²³ Bu husus tüm insanlık için, “soyda birader, dinde beraber” diye ifade edilir. Hz. Peygamber müminleri, gerek birbirini sevmeye, gerek birbirine merhametli davranmada, gerekse korumada bir vücuda benzetmiştir.¹²⁴

Bu sebeptendir ki müminler birbirlerinin sorunlarına kayıtsız kalamazlar. Vücudun herhangi bir yerindeki rahatsızlık nasıl ki tüm vücudu sürekli acı içerisinde bırakırsa, gerçek manada müminler de bir başkasının rahatsızlığından huzursuzluk duyar, bunun için de kardeşliklerinin gereği o sorunu el birliği ile çözmeye çalışır ya da en azından çalışmak durumundadır. “Buna göre yeryüzünün neresinde yaşıyor, hangi dili konuşuyor, hangi kavme mensup veya hangi renge sahip olurlarsa olsunlar bütün müminler kelimenin tam anlamıyla birbirlerinin kardeşi, birbirlerinin sadık dostlarıdır.”¹²⁵

Surenin dokuz ve onuncu ayetlerinde anlatılanlar dikkate alındığında, birbirleriyle kavgalı müminleri barıştırmanın en temel İslamî görevlerden biri olduğu kendiliğinden anlaşılır. Müminler imanda kardeş oldukları gibi, nesepte de Âdem ve Havva’dan kardeşirler. Hatta bütün insanlık ailesi ortak bir kökten/kökenden gelmeleri nedeniyle birbirine düşmanlık değil dost olarak yaklaşmaları fitratın emrettiği bir husustur. Yukarıdaki hadis-i şerifte belirtildiği üzere adeta müminler aynı vücudun birer parçaları gibi olduklarına göre, akıllı insanın kendine zarar vermesi söz konusu olmayacağından diğer kardeşlerini de kendileri gibi görüp onların iyiliğini düşünmeleri

¹²¹ Mâide, 5/2.

¹²² Buhârî, “Nikâh”, 45.

¹²³ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, İstanbul 1926, IX. 77.

¹²⁴ Buhârî, “Edeb”, 27; Müslim, “Birr”, 66; İbn Hanbel, *Müsned*, II. 159, 203.

¹²⁵ Davut Aydın, *Hucurât Suresi Tefsiri*, İstanbul 2010, s. 108.

ve buna göre hareket etmeleri gerekir ve bu da tam olarak Hucurât suresi onbirinci ayetteki “...*Birbirinizi kötöleyip karalamayın...*” (*lâ telmizû enfüsekü*m) ifadesinde verilen mesaja denk düşmektedir. Eğer bir mümin başka bir mümini kötülense bir bakıma kendini kötülemiş olur. Çünkü enfüs kelimesi, Tevbe, 8/128. ayette olduğu gibi insanın kendisinden kinaye olarak da kullanılır.¹²⁶ Buna göre ayetin şöyle bir mana ifade ettiği de söylenebilir: Eğer bir toplumun fertleri birbirlerini kınayıp ayıplarsa, aynı anda hem başkasını ayıplayan hem de kendisi ayıplanan konumuna düşer. Dolayısıyla başkasını ayıplamak, kendisinin ayıplanmasına zemin hazırlamak demektir. Şu halde ayet, “Siz birini ayıplarsınız; ama ayıpladığınız kişi de gün gelir sizi ayıplar ve böylece kendini ayıplamış/ayıplatmış olursunuz” mesajı vermektedir.¹²⁷

Kur’an, müminlerin birlik ve beraberliğini, “*Hiç şüphe yok ki, Allah, kendi yolunda, duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak çarpışanları sever.*”¹²⁸ diye tasvir etmiş, Hz. Peygamber de, “*Müminler, bir binanın taşları gibi birbirini tutar deyip parmaklarını birbirine geçirmiştir.*”¹²⁹ demiştir. Yine Hz. Peygamber, “*Birbirinize haset etmeyiniz, birbirinizin satışına engel olmayınız, birbirinize sırt çevirmeyiniz. Ey Allah’ın kulları! Kardeş olunuz. Müslüman Müslümanın kardeşidir, ona zulmetmez, onu rüsva etmez, ona hakaret etmez.*”¹³⁰ buyurmuştur. Din kardeşliğinin tarihsel tecrübedeki en güzel örneklerinden biri ve belki de birincisi, Medineli Müslümanların (Ensar) Mekke ve diğer yerlerden hicret eden kardeşleriyle (muhacirler) bütün imkânlarını paylaşmaları ve bu noktada kardeşlik (muâhât) bağıyla birbirlerine sınıksız bağlanmış olmalarıdır.¹³¹ Dahası Medineli Müslümanlar, kardeşlerinin sıkıntıya düşmelerine ve perişan olmalarına rıza göstermemiş, bu yüzden de eldeki bütün imkânlarını onlar için seferber etmişlerdir. Çünkü onları kardeş yapan Allah’ın hidayetiyle imanlarıydı. Bu sebeple diğer din kardeşlerini de kendileri gibi gördüler ve hatta daha ileri bir fedakârlık örneği gösterip Allah’ın, “...*Muhtaç durumda bile olsalar muhacirleri kendilerine tercih ederler. (Bilin ki) nefislerini tamahkârlık ve cimrilik duygusundan arındıranlar, kurtuluşa erip umduklarına kavuşacak kimselerdir*”¹³² müjdesine nailiyeti hak ettiler. İşte vaktiyle birbirlerine düşman olan ve

¹²⁶ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XIV. 230.

¹²⁷ Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, XXVIII. 109.

¹²⁸ Saff, 61/4.

¹²⁹ Buhârî, “Salât”, 88, “Edeb”, 36.

¹³⁰ Buhârî, “Nikâh”, 45, “Edeb”, 57, 58, 62.

¹³¹ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. M. Said Mutlu, İstanbul 1972, s. 133-134.

¹³² Haşr, 59/9.

bu yüzden de bir bakıma ateş çukurunun kenarında gezinen bu insanları¹³³ İslâm, iman ve ahlâk terbiyesiyle birbirlerinin kardeşi kılmıştır. Hem de kendi nefsinden çok başkalarını düşünen ve iyilikte onu tercih eden bir kardeşlik.

İslam, mümin olan kimsenin iman olgunluğunu, birbirini sevmeye bağlamıştır. “*İman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş (olgun mümin) olmazsınız*”¹³⁴ buyuran Hz. Peygamber, müminlerin birlik ve beraberliğinde iman bağının ne derece önemli olduğunu dile getirmiştir. Hucurât suresi onuncu ayette de, “Müminler ancak ve ancak kardeşirler” (*inneme’l-müminûne ihvetün*) buyrulmuştur. Bu ifadedeki innemâ ifadesi hasr ve tahsis bildirir. Bu kardeşlik bir taraftan bütün müminleri içine alacak kadar geniş, müminlerin dışındaki herhangi bir inanç sahibini dışarıda bırakacak kadar da dardır. Öte yandan bu ifade, müminler için birbirleriyle kardeş olmanın dışında hiçbir yolun olmadığını vurgular. Ayrıca bu hasr ve tahsisten hareketle şunu söylemek de mümkündür: Müslümanlar arasında aslonan kardeşliktir. Kardeşlik ise barış ve huzur içinde yaşamayı gerektirir. İstisnâ olan çatışmadır.¹³⁵

3.4. Kardeşlik hukukunu korumak ve sulh sağlamak

Kardeşlik hukukunun gereği müminlerin kendi aralarında kırgınlık ve dargınlığa sebep olacak bir hadise vuku bulduğunda diğer müminlerin buna seyirci kalmaması, anlaşmazlığa düşen kimseleri anlaştırmaya çalışması, sulha yanaşmayanlara karşı tavır alıp mutlaka iki taraf arasında adaletle barış sağlamaya çalışması aslî bir vazifedir. Bunun içindir ki Hucurât 49/9. ayette, “*Müminlerden iki grup birbirleriyle kavga ederse aralarını düzeltip onları barıştırsın. Şayet bu gruplardan biri söz dinlemez ve diğerine saldırırsa, saldıran tarafa karşı Allah’ın emrine uygun hareket edinceye kadar savaşın. Saldırganlıktan vazgeçerse, iki tarafın arasını adilce düzeltip sulhu sağlayın ve sakın adaletten şaşmayın. Şüphesiz Allah adil davrananları sever.*” buyrulmuştur.

Bu ayetin nüzûl sebebini bir kez daha hatırlamak gerekirse, Enes b. Mâlik’ten gelen bir rivayete göre Rasûlullah’tan Übey b. Selül’e gitmesi istenmiş, o da bir merkebe binerek Übey b. Selül’ün yanına varınca Übey rahatsız olmuş, bu rahatsızlığını merkebi bahane ederek açığa vurmuş, derken Rasûlullah’ın yanında bulunan sahabiler

¹³³ Al-i İmrân, 3/103.

¹³⁴ Müslim, “İman”, 93.

¹³⁵ Güven, *Erdemli Toplumun İnşası*, s. 233.

ile Übey'in yanında bulunan kişiler taşlı sopalı kavgaya tutuşmuşlardır. Bu hadise üzerine Hucurât 49/9. ayet nazil olmuştur.¹³⁶

Bu ayetin nüzul sebebiyle ilgili olarak daha başka hadiselerden de söz edilmiştir.¹³⁷ Nüzul sebebi olarak zikredilen farklı rivayetlerin tümünde bir kavga ve dövüşe işaret edilmiştir. Ayet, nüzul sebebi bağlamında özel ancak müminler arasındaki herhangi bir anlaşmazlığın sulh ve barıştırma yoluyla halledilmesi açısından genel bir hüküm taşır. Anlaşmazlık ister iki kişi ister iki mümin topluluk, isterse milletler arasında cereyan etsin, müminlerin bu konudaki temel görevi sulhu sağlamaktır. Müslümanların anlaşmazlık durumunda nasıl hareket edeceği, hangi yolla sulh sağlayacağı ayette açık olarak belirtilmiştir. Böyle bir durumda Müslümanların takip edeceği yol, birbiriyle kavgalı olan iki tarafı önce nasihatle barıştırmayı denemektir. Eğer bir taraf barışa yanaşmaz ve zulme tevessül ederse, barış yapmak isteyen tarafın yanında yer alıp buna yanaşmayan tarafı sulha yöneltmektir. Eğer iki tarafta sulha meyilli olursa arabulucu konumunda olan müslümanlar, onlar arasında adaletle hüküm vermek suretiyle bu anlaşmazlığı ortadan kaldırma yoluna gidecektir. Müminler iki grup arasındaki sulhu sağlarken dayanak ve hareket noktaları, iman kardeşliği olacaktır. Surenin onuncu ayetindeki, *“Müminler ancak ve ancak kardeşlerdir. Şu halde birbiriyle kavgalı, dargın, kırgın olan kardeşlerinizin arasını düzelterip sulhu sağlayın. Allah'ın bu emrine uyma hususunda duyarlı ve sorumlu davranın ki O'nun şefkat ve merhametine nail olasınız.”* ifadeleri de bu hususu vurgulamaktadır.

Kardeşlik, özellikle din-inanç kardeşliği anlaşmazlıkların hallinde kuşkusuz çok önemli bir imkândır. Din kardeşliği, nesep kardeşliğinin sıcaklığına benzetilmiş, iman beraberliği hatırlatılarak, kardeşliğin çağrıştırdığı sevgi, saygı, diğerkâmlık gibi yüce hasletlerin gerçekleştiği bir bağ olduğu vurgulanmıştır. Kardeşlikte esas olan düşmanlık değil, dostluktur. Bu ayetlerde müminlere yöneltilen emirler şöyle de ifade edilebilir: *“Kardeşler arasında olumsuz bir durum olur da herhangi bir anlaşmazlığa düşerlerse, derhal aralarını düzeltin, olması gereken duruma getirin. İslam'ın özünde var olan barış ve kardeşliği devam ettirme hususunda ve insanların anlaşmazlıklarını çözme durumunda Allah'tan ittikâ edin, O'nu hatırlayın. Haksızlıktan, nemelazımcılıktan, insanları birbirine düşman etmekten dolayı Allah'tan sakının. Allah'ın razı olacağı işler yapın ki böylece Allah size merhamet etsin, birlik ve beraberliğinizi pekiştirsin.”* Söz konusu ayetin başında *“şayet/eğer”* manasına gelen şart edatından (in) hareketle

¹³⁶ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 329-330; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII. 167.

¹³⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII. 166; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, VII. 78.

denebilir ki müminlerin aynı imanı, aynı duyguları paylaşmaları nedeniyle kendi aralarında çatışma ve kavganın vuku bulması olağan görülmemiştir.

Buna rağmen müminlerin birbirleriyle çatışırsa, bunun neye müncer olacağı bizzat Allah tarafından, “Birbirinizle didişmeyin; aksi halde direncinizi yitirirsiniz, böylece rüzgârınız da (rîh) kesilir”¹³⁸ diye beyan edilmiştir. Bu ayette geçen “rîh” kelimesi hem koku hem rüzgâr anlamına gelir. Koku anlamı esas alındığında, ayetteki ifade “imanınızın rayıhası gider” manasına gelir. İmanın kokusunu alamayan bir mümin, diğer müminin imanının farkına varamaz, hatta onu yok sayar. “Rüzgâr” anlamı esas alındığında, aynı ifade müminlerin gücünün zayıflamasına ve düşmanları yıldırma kabiliyetinin zaafa uğramasına işaret eder.¹³⁹

3.5. Çatışmanın sulha tahvilinde adalet ve hakkaniyet

İki mümin grup arasında kavga ve çatışma sona erdirilirken mutlak surette adalet ilkesinden hareket edilmelidir. Çünkü ilgili ayette, “...(*Haddi aşan taraf*), *eğer Allah'ın emrine dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve onlara adaletli davranın. Çünkü Allah adaletli davrananı sever*” denilmektedir. Ayette adaletin yanında “kıst”tan da söz edilmiştir. İlk planda kıst adaletin eş anlamlısı görünse de adalet daha soyut ve genel bir kavramdır. Kıst ise genellikle pratikte uygulanan hakkaniyet anlamı taşır. Buna göre denebilir ki kıst adaletin tesisindeki pratik uygulamadır.¹⁴⁰

“Adalet, ferdî ve ictimâî yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyeti ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı sağlayan ahlâkî bir erdemdir. Aynı zamanda adalet sözlükte, davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak anlamlarında bir mastar isimdir. Adalet, orta yol, istikamet, eş, benzer, misl, bir şeyin karşılığı manalarına da gelir. Ayrıca, adalet, başkalarının gelişi güzel istek ve telkinlerinden etkilenmeyen istikrarlı bir doğruluk ve ahlâk kanununa itaatle gerçekleşen ruhî denge ve ahlâkî kemaldir.”¹⁴¹

Kur'an, Müslümanları “vasat ümmet” olarak nitelemektedir.¹⁴² Bütün bu tabirdeki “vasat” kelimesini adalet diye anlayıp yorumlamışlardır. “Vasat ümmet” olma, adaletli, fitrata uymayan her türlü ifrat ve tefritten uzak bir yaşayış içerisinde olmak

¹³⁸ Enfal, 8/46.

¹³⁹ Güven, *Erdemli Toplumun İnşası*, s. 237.

¹⁴⁰ Heyet, *Kur'an Yolu*, III. 380.

¹⁴¹ Mustafa Çağrı, “Adalet” *DİA*, İstanbul 1988, I. 341; Heyet, *Kur'an Yolu*, III. 380.

¹⁴² Bakara, 2/143.

anlamındadır. Buna göre İslam ahlakı sosyal bünyede de aşırılıklardan uzaklığı, dengeli ve uyumlu bir hayat tarzını öngörmüştür. Kur'an'da adalet sıfatından yoksun olan kişi dilsiz, aciz ve hiçbir işe yaramayan bir köleye benzetilerek böyle birinin adalet faziletini kazanmış, dolayısıyla doğru yolu bulmuş kimseyle asla bir tutulamayacağı bildirilmiştir.¹⁴³ Öte yandan adalet, müsavat (eşitlik) kavramıyla ilişkili olmakla birlikte, her adalet kesinlikle eşitlik demek değildir. Bilakis, adalet, hak sahibine hakkının iadesi, herkesin hak ettiğinin karşılığını alması demektir. Bu durum bazen tam eşitliğe denk geldiği gibi bazen de farklılıklar adaletin ta kendisi olur.

İslam'da adalet varlık ve varoluşun bütün boyutlarını ilgilendiren temel bir değerdir. Çünkü bütün varlık âlemi adalet, yani denge üzere kaimdir. İnsan açısından bakıldığında adalet, başta inanç olmak üzere ahlâk ve muamelât ve diğer bütün hayat alanlarını ilgilendirir. İnanç boyutundaki adalet, Allah'a tevhid üzere inanıp, ibadeti sadece O'na hasretmektir. Adaletin ahlâk ve muamelat boyutu ise insanın gerek kendisine, gerek başkalarına karşı adaletli olması, haklıya hakkını vermesi, her şekilde insanlara insafılı davranıp gerektiğinde fedakârlık yapması, insanlara hiçbir şekilde zarar vermemesi, aksine her daim faydalı bir kimse olmaya gayret etmesi şeklinde iade edilebilir.¹⁴⁴

Kur'an'da adalet ilkesine sadakatın hiçbir koşulda vazgeçilemez olduğu belirtilmiştir. Nisa 4/135. ayette, *“Ey Müminler! Bizzat kendinizin, ana babanızın veya akrabanızın aleyhine de olsa bütün gücünüz ve samimiyetinizle adaleti gerçekleştirin...”*¹⁴⁵ buyrularak kişinin kendi aleyhine de olsa şahitlikte adalet ve hakkaniyetten asla ayrılmaması gerektiği tembihlenmiştir. Başka bir ayette de adalet ve hakkaniyetin kaim kılınmasıyla ilgili olarak şöyle buyrulmuştur: *“Ey Müminler! Allah'ın emri uyarınca her daim hak ve hakkaniyetten yana tavır koyarak adaleti gerçekleştiren kimseler olun. Kâfirlere yönelik öfke ve nefretiniz sizi adaletsiz davranmaya sevk etmesin. Gerek dosta gerek düşmana karşı hep adaletli olun. Çünkü Allah'a karşı saygı ve sorumluluk bilincine en uygun davranış, her daim adaletli olmaktır. Allah'a itaatsizlikten sakının! Şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”*¹⁴⁶

Bu ayetlerin de ifade ettiği gibi, Müslümanın en önde gelen vasfı adaletli olmaktır. Müslüman bu vasfıyla, anlaşmazlığa düşen kardeşleri arasındaki ara

¹⁴³ Nahl, 16/76.

¹⁴⁴ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, VII. 426.

¹⁴⁵ Nisâ, 4/135.

¹⁴⁶ Mâide, 5/8.

buluculuğu, adalet ve insaf ölçüleri içerisinde yapmalı ve asla tefrikaya meydan vermemelidir. Aslında tüm insanlar kök itibarıyla soy birliği içerisinde, müminler ise aynı inanca sahip olmanın kardeşliği içerisinde. İslâm, tüm insanlık adına kalıcı olanın düşmanlık değil, kardeşlik olduğu ilkesini benimsemiştir.

3.6. Yegâne üstünlük ölçütü olarak takvâ

Kur'an farklı etnik kökenden, farklı renkten, farklı dilden, farklı soy, kabile ve milletten olmayı Allah'ın yaratma kudretinin göstergelerinden saymıştır. Bununla ilgili olarak Allah Rûm 30/22. ayette, *“Göklerin ve yerin yaratılışı, dillerinizin/lisanlarınızın ve ten renklerinizin farklı olması da O'nun sınırsız kudretinin göstergelerindedir. Şüphesiz bunlarda da hak ve hakikati idrak eden kimseler için dersler ve ibretler vardır.”* buyurmuştur.

Hucurât suresi onüçüncü ayet de aynı noktaya işaret etmektedir. Zira bu ayette mealen şöyle denilmektedir: *“Ey İnsanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Kendinize mahsus bir kimlik sahibi olmanız, birbirinizi farklı kimliklerle tanıyıp yardımlaşmanız için sizi (Mudar, Ezd) gibi boylara ve (Evs, Hazrec gibi) kabilelere ayırdık. Ama şunu da iyi bilin ki Allah katında en değerli olanınız, O'nun emir ve yasakları hususunda en duyarlı, en dikkatli olanınızdır. Şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır.”*

Görüldüğü gibi ayette ilkin insanların yaratılış eşitliğinden bahisle kökenlerinin bir kadınla bir erkeğe dayandığı gerçeğine dikkat çekilmiştir. Fertlerden başlayarak farklı kimliklerin kabulü, onların birbirine üstünlük veya sırt çevirmelerini değil, tanınmalarını sağlayacak bir vesile olduğuna işaret edilmiş, bu arada değer ve üstünlüğün Allah'ın katında takvâ ölçüsüne bağlı olduğu belirtilmiştir: *İnne ekrameküm indellâhi etkâküm* (Hiç şüphesiz, Allah katında en değerli, üstün olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır).

Takvâ sözlükte “korumak, korunmak, sakınmak, saygı duymak, korkmak” gibi anlamlarındaki vikaye masdarından türemiş bir kelime ve kavramdır. Takvâ ve aynı kökten türeyen ittika, takî, etkâ, müttakî gibi diğer kelimeler Kur'an'da 285 yerde geçer. Takvâ kelimesi ise Kur'an'da on yedi yerde geçer.¹⁴⁷ Klasik müfessirler takvâyâ ve aynı kökten gelen emir kiplerine genellikle, “Allah'tan korkun” anlamını vermiştir. Söz

¹⁴⁷ Mesela bkz. Bakara, 2/197; Mâide, 5/2; A'râf, 7/26; Tevbe, 9/108; Tâhâ, 20/132.

konusu fiilin kökü korku anlamını da içermekle birlikte, korkunç bir şeyden çekinip korkmayı değil, seven birinin sevdiğinin gönlünü incitmeden çekinmesini, yaratana karşı saygı ve sorumluluk duyma hassasiyetini ifade eder.¹⁴⁸

Gazâlî (ö. 505/1111) “müminin iradesiyle kalbini kötülüklerden arındırması” şeklinde tarif ettiği takvâyı iki kısma ayırmıştır. Buna göre esas takvâ, haram ve yasaklardan kaçınmak olup her müslümâna farzdır. Aslî olmayan takvâ ise Allah’ın kulunu hayırlı ve edebe uygun olana yönlendirmek için onu aslında helal-mübah olan şeylerden men etmesi veya alıkoymasıdır.¹⁴⁹

Takvâ aslında kötülük ve zarar gelen her şeye karşı ilâhî korumayı talep etmektir. Bu da günahlardan kaçınmak ve iyiliğe yönelmekle gerçekleşir. Takvâ aynı zamanda iman ve kalple ilgili bir kavramdır. Bunun içindir ki Hucurât suresi üçüncü ayette Rasûlullah’a karşı saygılı olanlar Allah’ın kalplerini takvâ için imtihan ettiği kimseler olarak nitelendirilmiştir. Kalpteki takvâdan maksat iman, yakîn, samimiyet ve Allah’a duyulan derin saygıdır. Kur’an’da, “Mademki mümin kimselersiniz, o zaman Allah’a karşı takvâ sahibi olunuz”¹⁵⁰ buyrulmuş imanı ile takvâ arasındaki ilişkiye dikkat çekilmiştir.

Bir yoruma göre takvâ her daim Allah’a itaat üzere olmak, isyan etmeden O’nu her vakit anıp unutmamaktır. Allah’a yapılan ahde sarılmak, Allah’a olan bağlılığı korumaktır.¹⁵¹ Takvâ bütün İslâmî emirlerin gayesidir. Hz. Peygamber’in bütün öğretisi ve hayat pratiğini bir kelimedede “takvâ” diye izah etmek mümkündür. İslâm’ın temel hedefi de her amelde takvâ ruhunu tecelli ettirmektir. Nitekim İslâm’ın bütün ahlakî nizamı da takvâ üzerine inşa edilmiştir.¹⁵²

Hucurât suresi onüçüncü ayette insanların Allah katındaki değeri “etkâ” kelimesiyle ifade edilmiştir. Etkâ kelimesi takvânın ism-i tafdilidir. Buna göre her kim Allah’a karşı daha saygılı ise en değerli konumda olan da odur. Bunun dışında bir değer ölçütü yoktur. Takvâ sahibine takî ve müttakî, takvâca daha ileride olana etkâ denilmesi, takvâda bazı derecelerin bulunduğunu gösterir. Buna paralel olarak sufiler farklı takvâ mertebelerinden söz etmişlerdir. Avamın takvâsı şirk ve küfürden uzak durmak, havasın

¹⁴⁸ Süleyman Uludağ, “Takvâ”, *DİA*, İstanbul 2010, XXIX. 484.

¹⁴⁹ Ebû Hâmid el-Gazâlî, *Minhâcü'l-Âbidîn*, Kahire 1954, s. 45.

¹⁵⁰ Mâide, 5/11, 57.

¹⁵¹ Osman Keskiöğlü, *Kur’an Yolunda*, Ankara. trs., s. 40.

¹⁵² Seyyid Süleyman Nedvî, *Asrı Saadet (Peygamberimizin Tebligat ve Tâlimâtı)*, çev. Ali Genceli, İstanbul 1970, IV. 1391.

takvâsı günah ve kötülükten kaçınmak, velelerin takvâsı fiilleri vesile kılıp Allah'a yaklaşmakla ilgilidir.¹⁵³

Bütün bunlar bir yana mümin, Allah'a duyduğu saygı nisbetinde O'nun katında değerlidir.¹⁵⁴ Kimin ne kadar takvâ sahibi olduğunu ise ancak Allah bilir.¹⁵⁵ Mümin takvâ sahibi olmaya çabalar, ancak takvâ sahibi olduğunu iddia etmez. Bu husus son derece önemlidir; zira Kur'an'a göre üstünlük ve değer ölçüsü takvâ olmakla birlikte, hiçbir mümin takvâ noktasında da kendisini bir başkasından daha üstün ve değerli görme hakkına sahip değildir.

Takvâ, müminin tümü hayat alanlarında geçerli ve belirleyici bir ölçüttür. İbadet, iş, dostluk ve arkadaşlık ilişkisinden içinde yaşadığı toplum ve hatta tüm insanlık için yaptığı ve yapması gerektiği her şey takvâyı ilgilendirir. Bunun içindir ki fıkıh âlimleri kılınan bir namazın fasit olup olmadığı hususunda şüpheye düşülse takvâ gereği o namazın tekrar kılınacağını belirtmiştir.¹⁵⁶ Yine İslam fıkıh geleneğinde, devlet başkanlığı ve hâkimlik görevleri yanında şahitlik, velayet, vesayet ehliyeti için gerekli görülen ahlâki adaletin büyük günahlardan kaçınmak, küçük günahlarda ısrar etmemek ve farzları yerine getirmek olduğu kaydedilmiş, adaletin kişinin takvâ mürüvvet üzere bulunmasını sağlayan bir fazilet olduğuna dikkat çekilmiştir.¹⁵⁷

Diğer taraftan İslam tasavvuf ve irfan geleneğinde de takvâ konusuna çok büyük bir önem atfedilmiştir. Sufiler daima ihtiyatı esas almayı ve azimle amel etmeyi takvânın gereği olarak değerlendirmişlerdir. Caiz olana göre değil, evla ve efdal olana göre amel etme prensibini benimseyen sufilere göre kalpte karar kılan takvâ bütün bilgi ve bereketlerin kaynağıdır. Bu yüzden takvânın önemine işaret eden Nisa 4/31. ayete "Kutbü'l-Kur'ân" denilmiştir.¹⁵⁸

Hz. Peygamber, "Ey Allah'ın kulları! Rabbinizin emrine uyarak kardeş olun. Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona haksızlık etmez, onu aşağılamaz, küçük düşürmez" buyurmuş, bazı rivayetlere göre bu sözlerinin ardından göğsünü işaret ederek iki defa, "Takvâ işte buradadır" demiş, ayrıca "Bir insana kötülük olarak Müslüman kardeşini küçük düşürmesi yeter. Bir müslümanın diğer müslümanın kanına,

¹⁵³ Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Kahire 1972, s. 282.

¹⁵⁴ Buhârî, "Menâkıb", 1.

¹⁵⁵ Âl-i İmrân, 3/115.

¹⁵⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûkî İslâmiyye ve İstilahâtı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1985, I. 314.

¹⁵⁷ Uludağ, "Takvâ", *DİA*, XXXIX. 486.

¹⁵⁸ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, Kahire 1961, I. 281.

malına, namus ve şerefine zarar vermesi haramdır. Allah sizin bedenlerinize, görünüşlerinize mallarınıza değil, kaplerinize bakar” diye söylemiştir.¹⁵⁹

Hiç şüphesiz, İslam nokta-i nazarında insanlara fazilet kazandıran, kendilerinin seçmediği renkler ve soylar değil, kişinin takvâ yolundaki kendi gayretidir. O sebeptendir ki Allah nezdinde yegâne değer ölçütünün takvâ olduğunu bildiren ayet, sadece müminleri değil tüm insanları ilgilendiren bir hitap şekliyle, “Ey insanlar” (*yâ eyyühe’n-nâs*) diye başlamıştır. Bu hitap, insanların temelde aynı kökten, kökenden geldiğine, dolayısıyla etnik köken itibariyle birinin diğerinden üstün sayılabilecek hiçbir özelliğinin bulunmadığına işaret eder.¹⁶⁰

Kur’an’ın “değer ve üstünlük takvâdadır” ilkesini daha iyi anlayıp kavramak için, İslam öncesi dönemin Arap toplumundaki üstünlükle ilgili değer yargıları ve bilhassa hasep nesp (soy sop) ve asabiyet tasavvurları hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. Câhiliye dönemi Arap toplumundaki en yaygın davranış tarzlarından biri hiç şüphesiz kabile taassubununa dayanan hasep neseple övünmektir. Burada söz konusu olan kabile taassubundan maksat asabiyettir. Bu kavram aynı soydan gelenlerin veya bir başka sebeple aralarında yakınlık bulunanların muhaliflere karşı birlikte hareket etmelerini sağlayan dayanışma duygusunu ifade etmesinin yanında kavmiyetçilik, kabilecilik temelinde bir üstünlük vurgusunu da içerir. İslam öncesi Arap toplumunda, hukukun üstünlüğünden ziyade üstünlerin hukukunun geçerli olmasında “mikro milliyetçilik” denebilecek asabiyet bağı çok büyük rol oynardı. Asabiyet temelde soy (neseb) birliğine dayandığından, aynı soydan olanlar arasında organik yakınlık arttıkça asabiyet de güçlenir, buna karşılık söz konusu yakınlık aileden başlayarak aşirete, kabileye doğru yayıldıkça zayıflardı. Bir kabilenin veya kabileden bir kişinin başka kabile tarafından -hangi sebeple olursa olsun- tecavüze uğramasını önleyen veya herhangi bir tecavüzün vukuu halinde bunun doğurduğu maddî ve manevî zararın telafisini sağlamaya sevk eden en önemli ve etkili âmil asabiyet kanunu idi. Asabiyetin siyasi ve hukuki alanlardaki otorite boşluğunu doldurmak, can, mal ve ırz güvenliğini sağlamak gibi olumlu yönleri yanında aile, aşiret veya kabilenin hak ve menfaatlerine tecavüz etmek, onlara karşı şiddete başvurarak üstünlük sağlamak gibi olumsuz yönleri de vardı. Böyle bir asabiyet anlayışı Cündeb İbnü’l-Anber b. Temîm’e isnat edilen bir sözde, “Zalim de olsa mazlum da olsa [her hâlükârda] kardeşine yardım et!” (*unsur*

¹⁵⁹ Buhârî, “Edeb”, 57, 58; “İkrah”, 7; Müslim, “Birr”, 27, 32.

¹⁶⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XII. 258.

ehâke zâlimen ev mazlûmen)¹⁶¹ şeklinde dile getirilmiş, zamanla Arap atasözleri arasına giren bu ifade şifahi bir kanun olarak telakki edilmiştir.¹⁶²

Kur'an'da "asabiye" kelimesi geçmemekle birlikte ona yakın bir anlam ifade eden "hamiyye" (Fetih 48/26) kelimesi mevcuttur. Ancak Kur'an'da her ne şekilde olursa olsun asabiyetçi zihniyetin temelini teşkil eden soy üstünlüğü, kabilecilik ve kavmiyet davası tümüyle reddedilmiş, samimi dindarlık ve ahlaki hassasiyet diye tanımlanması mümkün olan takvâ dışında hiçbir şey üstünlük vesilesi olarak görülmemiş, Hucurât 49/9-13. ayetlerde açıkça belirtildiği gibi, farklı gruplar/tafalar arasında baş gösterebilecek çekişme ve çatışmaları asabiyet gayretiyle daha da körüklemek yerine adalet ve hakkaniyete dayanan uzlaşma yoluna gitme ve her durumda haksız tarafın karşısında olma vecibesinin altı çizilmiştir.

Hucurât suresi on üçüncü ayetin Mekke'nin fethi sırasında indiği bilgisi dikkate alındığında,¹⁶³ "Ey İnsanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık..." şeklindeki hitabın Mekke'li Müşriklere yönelik olduğunu söylemek gerekir. Hitabın Mekke halkına müteveccih olması gayet tabiidir; zira onlar Kur'an mesajının ilk ve doğrudan muhataplarıdır. Bu husus, şu ifadelerde en güzel açıklamasını bulmuştur: "Hucurât 49/13. ayetteki *yâ eyyühennâs* ifadesi de Araplarla ilgili bir mana taşır. Daha açıkcası bu ayet genellikle sanıldığı gibi aksine, insanoğlunun ilk ebeveyninden değil, genelde Arap, özelde Kureyş halkının atalarından söz etmektedir. Keza ayette *şuûb* ve *kabâil* kelimeleri milletler ve halklara değil müfessirlerin çoğunluğunca da belirtildiği gibi, Mudar, Rabia, Ezd gibi boylar ile Benî Sa'd, Benî Temîm, Benî Âmir, gibi alt kolları/kabileleri ifade etmektedir. Ayrıca bu ayetin neseple övünmeyi kınamak maksadıyla nazil olması da aynı noktaya işaret etmektedir."¹⁶⁴ Bununla birlikte Kur'an'ın ilk muhataplarına hitabın bu özelliğinin yanında sonraki nesillere de hitap ediyor olduğu görüşlerini de hesaba katarak Hz. Âdem ve Havva'nın yaratılışından itibaren insanlığın hilkat serüvenine bakmak yerinde olur kanısındayız.

Ayette insanların boylar (*şuûb*) ve kabilelere (*kabâil*) ayrılmasının birbirlerine karşı övünme, üstünlük taslamaya matuf değil, teârufa matuf olduğu belirtilmiştir. Kaldı ki herhangi bir ırka, dile ve renge mensup olarak doğmak, kişinin seçme özgürlüğün kapsamına dahil değildir. Teâruf, karşılıklı olarak birbirini tanımak, birbirinden haberdar

¹⁶¹ Ebü'l-Fazl el-Meydânî, *Mecmau'l-Emsâl*, Dımaşk 1955, II. 334.

¹⁶² Asabiyet hakkında geniş bilgi için bkz. Adem Apak, *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri*, İstanbul 2004, s. 17-55; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Bağdat trs., IV. 392-398; Mustafa Çağrı, "Asabiyet", *DİA*, İstanbul 1991, III. 453.

¹⁶³ Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, Beyrut 2006, III. 266.

¹⁶⁴ Mustafa Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyete Kadın*, Ankara 2012, s. 85.

olmak, farklılıklarla birlikte kaynaşmak demektir. Farklılıklar, ayrışmayı değil, tanışarak insanî ilişkilerdeki sıcaklığı ortaya çıkarmak için vardır. Yaşadığı ülkeden farklı bir ülkeye giden insan, kendini tanıtırken önce hangi ülkeden olduğunu, sonra şehrini, ilçesini ve köyünü söyler, en sonra da hangi aileye mensup olduğunu ifade eder. Bu bir kimlik tanıtımı ve tanışmasıdır. İbn Kesîr, söz konusu ayetteki “liteârafû” lafzını açıklarken Mücahid’den naklettiği, “falan kabileden falan oğlu falan denilir” ifadesi de tanımaya/tanışmaya yönelik bir mana taşır.¹⁶⁵ İlgili ayetle, insanların farklı kavim ve kabileler halinde yaratıldığı ilan edilmektedir. Ancak bu ilanın sadece insanın nesebini tespit etmeye yönelik olduğu aşikârdır. Ayetin devamında boylar ve kabilelere ayrılışın sebebi “Tanışmanız için” denmiştir. Ayetin başlangıç kısmına baktığımızda, “Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık...” buyrulması, her ne kadar insanlar sonradan farklı boylar ve kabilelere ayrılmış olsa da yaratılıştaki öz birdir, birleştiricidir. Yani insanlar temelde aynı anne ve babadan meydana gelmiştir.

Önceki ayetlerde iman kardeşliğinden bahsedilmiş, bu ayette ise insan kardeşliğine işaret edilmiştir. Böylece tüm insanlık Allah’ın kulu olma noktasında birleştirilmiştir. O halde “teârûf”, dostluklara, insanların birbiriyle tanışmalarına, kaynaşmalara sebep olmalıdır. İnsanların birbirlerini tanıması, aralarında yardımlaşmanın artmasına vesile olmalıdır. Tanışmak, yardımlaşmayı, görüşmeyi, konuşmayı gerektiren bir eylemdir. Günlük hayatta yeni tanışılan insanlarla, daha çok kaynaşmak için adreslerin alınması, onlarla irtibat kurup hal hatır sorulması olağan işlerdendir. “Teârûf” akraba ve komşularla olan münasebetleri daha bir sıkılaştırarak, sevinç ve üzüntülerin paylaşımı şeklinde güzel ve insanî tabloların yaşanmasına vesile olur.

Bahis konusu ayet, insanlara yaratılışlarındaki ortak özelliği hatırlattıktan ve insanî münasebetler içerisinde olmalarını belirttikten sonra, onların farklılığının ve üstünlüğünün ancak Allah katında ve O’na teslimiyet ölçüsünde (takvâ) olabileceğini de bildirmiştir. Yine aynı ayet, insanların farklı etnisiteler içerisinde yaratılmış olmaları nedeniyle tanışmalarını ve teşriki mesai içerisinde bulunmalarını salık verirken, sosyal ve etnik guruplara mensubiyetin üstünlük vesilesi olarak kullanılmasını reddetmiştir. İnsanın değeri, kendi iradesi ile elde etmediği etnik mensubiyete göre değil, kendi irade ve gayretiyle elde ettiği değerlere bağlıdır.¹⁶⁶

¹⁶⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, IV. 217.

¹⁶⁶ Heyet, *Kur’an Yolu*, V. 97.

Hiç şüphesiz ahlâkî mesajlar evrenseldir. İnsanlık tarihi boyunca peygamberlerin getirdiği ve insanlara anlatmak ve uygulamak istedikleri ahlâk esaslarının hep aynı olduğu görülür. Bunun sebebini, kaynağın ilâhî olması ve bu esasların değişmeyen insanî değerlere hitap etmesinde aramak gerekir. Bu surenin de baştan sona anlattığı, yaratıcıya teslimiyet içinde ve başta Hz. Peygamber olmak üzere yaratılmışlara saygı ve hürmet prensibidir. “Kur’an’ın özellikle inanç ve ahlâk normlarıyla ilgili tüm mesajları tarih üstüdür. Fakat bu mesajların sunulduğu kalıplar yerel ve tarihseldir. Örneğin başta Allah’a karşı nankörlük (küfür) olmak üzere kibir, istiğna, bencillik, zulüm, kin, haset, saldırganlık, adaletsizlik, dünyaya aşırı düşkünlük gibi hususlar insanoğlunun tarih boyunca farklı şekillerde tezahür eden en ciddi ahlâk sorunlarıdır.”¹⁶⁷

3.7. İman ve İslam (müminlik ve müslümanlık)

İman, kalpte yer eden kesin inançtır. Kalbe yerleşmeyen buna mukabil sadece dilde bir iddia olarak kalan iman, samimi olmadığı gibi gerçek de değildir. İmanın samimiyeti, sahibinin hal ve hareketleriyle onu ispatına bağlıdır. Hucurât suresinin on dördüncü ayetinde, imanda samimiyet ve sadakati ispat edilmemiş olan, ancak iman iddiasında bulunan bir grup bedeviden söz edilmektedir. Ayette mealen şöyle denilmiştir: “Ey Peygamber! Bazı bedevi/göçebe Araplar sana gelip, “ Biz iman ettik” dediler. Sen de onlara de ki: “Siz gerçek manada iman etmediniz. En iyisi sizin, (güçlü olduğunuzu gördük ve yanınızda yer almak üzere) Müslüman olduk” deyin. Çünkü iman yüreklerinize tam yerleşmedi. Şayet Allah’a ve elçisine itaat ederseniz, Allah’a itaat namına yaptığınız hiçbir işi karşılıksız bırakmaz. Çünkü Allah çok affedici, çok merhametlidir.”¹⁶⁸

Bu ayetin nüzul sebebi olarak, Esed oğulları kabilesine mensup bazı kimselerin bir kıtlık senesi yardım almak için Medine’ye gelip zahiren Müslüman olmaları, yolları kirlitmeleri, fiyatları artırmaları, “Biz başka kabileler gibi seninle savaşmadan Müslüman olduk” diye Müslümanlıklarını Hz. Peygamber’in başına kakmaları ve böyle diyerek aynı zamanda fazladan yardım bekliyor olmaları gösterilmiştir.¹⁶⁹

İbn Âşûr (ö. 1973) Medine’ye gelen Esed kabilesi heyeti içerisinde bulunan kimselerle ilgili bilgi verirken bu heyetin Benî Temî’in peşinden Medine’ye geldiğini ve

¹⁶⁷ Mustafa Öztürk, *Meal Kültürümüz*, Ankara 2008, s. 24.

¹⁶⁸ Hucurât, 49/14.

¹⁶⁹ Vâhidî, *Esbâbü’n-Nüzûl*, s. 332-333; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVIII. 120; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, IX. 89; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’r-Tenvîr*, XXVI. 263.

diğerlerinden çok daha kalabalık olduklarını, aralarında Dırar b. el-Ezver ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra ridde günlerinde peygamberliğini ilan etmiş olan Tüleyha b. Abdillah'ın da bulunduğunu kaydeder.¹⁷⁰ Bu zümrenin hak etmedikleri ilgi ve bir iltifatı arzu etmeleri konusunda Râzî, “Gerçekte müttaki olmayıp da müttaki gibi görünen kimseler, muttakilerin kazandığı ikrama layık olamazlar. Sebebi ise ittikânın zahirî olmayıp kalple ilgili olmasıdır” şeklinde bir izahta bulunmuştur.¹⁷¹

Surenin on dört ve on beşinci ayetleri, iman ve İslam gerçeğini kavramsal ve biçimsel açıdan gündeme almakta ve “Biz de inandık” diyen kimselerin iman keyfiyetini olgusal ve eylemsel açıdan sorgulamaktadır.”¹⁷² Ondördüncü ayette geçen iman ve islam kelimelerinden hareketle, Mümin-Müslim, İmam-İslam ayırımına gidenler olduğu gibi, ayette geçen bu iki kelimenin laügavi bir tanımlama olduğu, ıstılahi açıdan her ikisinin de aynı manayı taşıdığı söyleyenler de olmuştur. Mâturidî'ye (ö. 333/944) göre, “Bu ayetten hareketle iman ve İslam'ın birinden farklı şeyler olduğu, farklı manalar ifade ettiği hükmüne varmak doğru değildir. Ayette geçen islamdan maksat, iman anlamı taşıyan ve hatta onunla eşanmalı olan ıstılahi islam değil, istislam, yani otoriteye teslim olma, boyun eğmedir. Gerçekte ıstılahi anlamdaki islam ve iman temel aynı kökene racidir.”¹⁷³ İman ile İslam arasındaki fark lügat farkıdır. Dinî manada İslamsız iman, imansız İslam olmaz. Bu ikisi zahir ile batın, bir kumaşın dış yüzü ile astarı gibidir.¹⁷⁴

Bu açıdan bakıldığında, Ehl-i sünnete göre iman ve islamın kullanım alanları ve ıstılah anlamları ayne şeye delalet eder. Dolayısıyla bu ayetten hareketle iman-İslam, mümin-müslüman ayırımına gitmek kesinlikle isabetsizdir. Çünkü Kur'an'da Mümin ile Müslüman arasında fark gözetilmemekte, bilakis Hac suresinin yetmiş sekizinci ayetinde müminlerin Allah tarafından ötrede beri Müslüman olarak isimlendirildiği belirtilmektedir.¹⁷⁵

Bahis konusu ayetteki, “İman kalplerinize henüz yerleşmedi; bu yüzden “Biz (sizin otoritenize) teslim olduk, demelisiniz” ifadesi de oldukça önemlidir. Çünkü bu ifade bedevilerin imanla ilişkilerinin zahiri boyutta kaldığını ve belirli bir bilinç düzeyine ulaşmadığını göstermektedir. Buna göre denebilir ki bedeviler nezdinde İslam

¹⁷⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 'l-Tenvîr*, XXVI. 263.

¹⁷¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXVIII. 120.

¹⁷² Duman, *Beş Surenin Tefsiri*, s. 311.

¹⁷³ Mâturidî, *Te'vilâtü Ehlî's-Sünne*, IX. 338. Ayrıca bkz. Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXVIII. 121; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, IX. 90; Yazır, *Hak Dini*, VI. 4482.

¹⁷⁴ Yazır, *Hak Dini*, VI. 4482-4483.

¹⁷⁵ Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali: Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, İstanbul 2011, s. 712, (492. not).

hayatın idamesinde yeni egemen zihniyete teslimiyet gösterip itaati ifade etmekten ibaret görünmektedir. Hâlbuki iman derunî bir tecrübedir. Mekânı kalp olduğu için, dille ifade edilemez; ifade edilse bile bu imanın gerçekliğini ispata kâfi gelmez. Bilakis amellerin imana eşkil etmesi ya da iman-amel birlikteliğinin gerçekleşmesi gerekir. Bunun içindir ki surenin onbeşinci ayeti, gerçek iman sahibi olanları imanda hiçbir şüphe ve tereddüde yer vermeyen, ayrıca mallarıyla ve canlarıyla cihat eden kimseler olarak tarif etmiştir.

Öte yandan, Kur'an'da iman hemen her defasında amel-i sâlihle beraber zikredilmiş, müminlerin özelliklerinden ve onların iyiliğe ulaşmasından bahsedilirken iman ve amel-i sahil yan yana ifade edilmiştir.¹⁷⁶ Gerçi iman-amel ilişkisine dair ileri sürülen deliller farklı görünür; ancak sonuçta bunların birbiriyle mutlak irtibatlı olduğunu söylemek mümkündür. Zira dinin temel hükümlerine iman edilmesi hayatın bu hükümlere göre düzenlenmesini gerektirir. İslâm dini imanın hayata yansımını ister. İmanın amele tesir ederek onu kemiyet ve keyfiyet yönünden daha iyi bir konuma getirdiği, amelin de imanı kuvvetlendirdiği, bu açıdan aralarında olumlu etkileşimlerin bulunduğu bilinen bir gerçektir.¹⁷⁷

İslam ve iman kelimeleri arasında aynılık-gayrılık meselesine dönersek, İslam kelimesi lügat açısından boyun eğmek, teslim olmak manasına gelir. Bu manada İslam, tıpkı Hucurât 49/14. ayette belirtildiği gibi, kalbin tasdiki olmadan dille itaat ve teslimiyeti ifade etmekten ibarettir. Bunun dışında İslam, Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği dinî hakikatleri hem kalben tasdik, hem dille ifade edip fiillerle gereğini yerine getirerek, Allah'ın takdir ve hükmettiği her hususta O'na boyun eğip teslim olmaktır. Nitekim Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413) de İslam'ı, "Hz. Peygamber'in haber verdiklerini samimiyetle benimseyip (hudû ve inkıyad) onlara uymak" şeklinde tarif etmiştir.¹⁷⁸ "Rabbi İbrahim'e, 'eslim" (teslim ol!) buyurmuş, o da, 'Ben, bütün benliğimle âlemlerin rabbine teslim oldum" diye karşılık vermişti" (Bakara, 2/131); "Allah katındaki din İslam'dır" (Âl-i İmrân, 3/19) gibi ayetlerde geçen İslam bu manadadır. Keza Hz. Yusuf'un, "Rabbim, benim canımı sana teslim olan bir kulun olarak al" (Yusuf, 12/101) ifadesinde de İslam kelimesi iman ile aynı anlamda kullanılmıştır.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Bakara, 2/2-5, 82, 177.

¹⁷⁷ Mustafa Sinanoğlu, "İman", *DİA*, İstanbul 2001, XXII. 213.

¹⁷⁸ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, Beyrut 1995, s. 23.

¹⁷⁹ Râğîb, *el-Müfredât*, s. 239-240.

İslâm kelimesinin semantik tahlilini yapan Toshihiko İzutsu'ya göre Cahiliye döneminin hâkim telakkisi olan şirk inancının aksine Kur'an mesajıyla Allah, kâinatın mutlak hâkimi ve tek Rabbi olarak kabul edilmiş; O'na kulluk ise itaat, teslimiyet ve tevazu ifade eden terimler arasında en önemlisi olan "kişinin bilerek ve samimiyetle kendisini Allah'a teslim etmesi anlamına gelen İslâm terimiyle belirtilmiştir. İtaat ve teslimiyeti anlatan huşu, tazarru gibi diğer Kur'an terimlerinden farklı olarak İslâm, eskiden başlayıp devam eden bir şeye değil yeni başlayan bir dönüşüme işarete etmektedir. Bu durumda müslim de Allah'a kayıtsız şartsız teslim olmak suretiyle bir atılım cesaretini gösteren kimsedir.¹⁸⁰

Gerçekte iman ile islam arasında fark bulunmamasına rağmen, klasik kelimeler literatüründe imanın içeriği ve sınırı ele alınırken onun İslam'dan farklı olup olmadığı meselesi tartışma konusu yapılmıştır. Mu'tezile ve Mâturidî kelimeleri kelimelemlerin terim anlamlarını göz önünde bulundurarak bunların aynı şeyi ifade ettiğini söylemiş, Eş'arîler ise sözlük manalarından hareketle farklı olduklarını ileri sürmüştür. Eş'arî kelimelemler ekolünün önde gelen âlimlerinden Bâkılânî (ö. 403/1013) Hucurât 49/14. ayet ile iman, İslam ve ihsan kavramlarının tanımlandığı Cibril hadisine atıfta bulunarak iman "tasdik", İslam'ın ise "boyun eğmek" anlamına geldiğini, dolayısıyla iman ile İslam arasında mahiyet farkı bulunduğunu söylemiştir.¹⁸¹

Bize göre bu konuda Mutezile ve Mâturidîliğin iman ve İslam arasında fark bulunmadığına ilişkin görüşleri daha isabetlidir. Çünkü her iki kavramda da esas olan, tasdik ve teslimiyettir. Hucurât suresi ondördüncü ayette İslam kelimesinin kullanımı kesinlikle sözlük anlamı itibariyledir. Bu anlamda islam bedevilerin Hz. Peygamber ve müminlerin gücüne veya otoritesine teslimiyetlerini bildiren iradelerini ifade etmektedir. Bedevilerin bu tutumlarına iki açıdan bakılabilir: (1) Müminlere düşman olmak yerine dost olup destek sağlamak; (2) Ganimetten, sosyal yardımlardan yararlanmak. Hucurât suresi nazil olduğu dönemde müslümanların bedevi desteğine ihtiyaçları kalmamıştı. Hâlbuki onların hem maddi yardıma hem de manevi anlamda hidayete, doğru bir hayat rehberine ihtiyaçları vardı.¹⁸²

İman ve İslam konusunda sabit olan hakikat şu ki amelin değer kazanması ancak iman ölçüsü ile olur. İmanla yapılmayan ameller değer kazanmazlar. Terazinin bir kefesinde ağırlık ölçüsü olmadığı gibi öbür kefesinde tartılan herhangi bir şeyin nasıl

¹⁸⁰ Mustafa Sinanoğlu, "İslâm [Giriş]", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII. 2.

¹⁸¹ Ebû Bekr el-Bâkılânî, *el-İnsâf*, Beyrut 1986, s. 89-90.

¹⁸² Heyet, *Kur'an Yolu*, V. 51.

değeri olmazsa, iman olmadan yapılan amelin de herhangi bir kıymet-i harbiyesi yoktur. O sebeptendir ki hakiki imanın olmadığı yerde teslim olmanın ve boyun eğmenin Kur'an açısından bir değer ifade etmediği açıktır. Sonuç olarak, iman ve İslam kavramlarının ortak noktası, Hz. Muhammed'in Allah'tan getirdiklerinin kalben tasdik edilmesiyle birlikte dille ikrarı ve beden azalarının bu tasdik ve ikrara fiilen iştirak etmesidir. Bu nitelikleri taşıyan kimsenin adı hem mümin hem de müslimdir.

Bu bağlamda bahis konusu ayetin sebab-i nüzul rivayetlerinde zikri geçen bedevilerin (Esed oğulları) imandaki samimiyetsizlikleri, ilk planda nifak ve münafıklığı çağrışırsa da söz konusu bedevilerin münafıklıkla nitelendirilmesi söz konusu değildir. Belli ki onlar iman konusunda bilinçten yoksun idiler. Kalple tasdik etmeden “Müslüman olduk” demenin iman noktasında kâfi geleceğini düşünmüşlerdir.¹⁸³ Henüz gerçek manada imanla tanışmamış, ancak zahiren Müslüman olmuş bu grupta münafıkların hallerini karşılaştırmak gerekirse, menfaatlerinin peşinde olma noktasında ortaklıktan söz etmek mümkündür. Ancak münafıkların bu bedevilerden farkı, Müslümanlar içerisinde yaşadıkları halde ve imanın hakikatini bilmelerine rağmen, içlerindeki küfrü, inkârı atamamış ve Müslümanlara düşmanlığa devam etmiş olmalarıdır. Söz konusu bedeviler için böyle bir şey söylemek pek mümkün olmasa gerektir. Nitekim ilgili ayetin son kısmındaki, “...Şayet Allah'a ve elçisine itaat ederseniz, Allah, itaat namına yaptığınız hiçbir işi karşılıksız bırakmaz. Çünkü Allah çok affedici, çok merhametlidir.” ifadeleri de bedevilerin hakikaten iman ederek Allah'a ve Rasulüne itaat etmeleri halinde mükâfatlandırılacaklarını bildirmektedir. Bu ifadeler söz konusu grubun Allah'a ve rasûlüne karşı bilinçli bir düşmanlık içinde olmadıklarını, belki sadece bilinçsizlikten kaynaklanan hatalı bir tavır içinde bulduklarını ifade eder. Şüphesiz samimiyetle yapılan tövbe Allah'ın gafûr ve rahîm sıfatlarının tecellisiyle makbul olur. Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310) Allah'ın gafûr olmasını günahları örtmesi, rahîm olmasını ise ayıplardan günahlardan tövbeye hidayet etmeye onları muvaffak kılması şeklinde açıklamıştır.¹⁸⁴

3.8. İman iddiasını amelle ispat: Malla ve canla mücahede

Hucurât suresinin on dördüncü ayetinde bedevilerin “İman ettik” şeklindeki beyanlarının gerçeği yansıtmadığı, çünkü henüz imanın kalplerinde yer tutmadığı,

¹⁸³ Mâturidî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IX. 339.

¹⁸⁴ Nesefî, *Medârik*, IV. 254.

onların gerçekte Müslüman toplumun gücü karşısında boyun eğip teslimiyetlerini bildirdikleri beyan edilmiş, bir sonraki ayette ise, “*Gerçek müminler, Allah’a ve elçisine yürekte güvenen, inançlarında şüpheye yer vermeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihat eden kimselerdir. İşte onlardır iman konusunda özü-sözü bir olanlar*”¹⁸⁵ buyrularak gerçek müminlerin nasıl olması gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Bu ayetteki sarîh ifadelere göre imanlarını ispat etmiş gerçek ve sadık müminler, salt dilleriyle inandıklarını söyleyenlerin aksine, Allah ve rasulüne inanıp güvenen, imanında şüpheye yer vermeyen, mal ve canıyla Allah yolunda gayret ve mücadele eden kimselerdir. Kur’an kalp, beden ve malî ibadetleri burada birlikte zikretmiştir. İman, kalbîdir; güzel ameller onun semeresi ve neticesidir. Bu durum aynı zamanda kulun iman sadakatının başlıca belirtilerinden biridir.¹⁸⁶

Kur’an, müminlere imanla bezenmiş, güzel ahlâkın hâkim olduğu bir hayat resmi çizer. Şu ayetler müminlerin neye ve nasıl inandıklarını açıklamaktadır: “*Peygamber, Rabbi tarafından kendisine ne indirildiyse hepsine inanıp iman etti. Aynı şekilde müminler de inanıp iman ettiler. (Dahası) tüm müminler Allah’a, meleklerine kitaplarına /vahiilerine, elçilerine iman edip, “Biz Allah’ın elçileri arasında ayırım gözetmeyiz” dediler ve şöyle niyaz etiler: Rabbimiz çağrını duyduk ve derhal uyduk. Rabbimiz affına sığındık; sonunda varacağımız yer senin huzurundur, affıyla bizi.*”¹⁸⁷

Müminler, Allah’ın birliğine ve O’nun kul üzerindeki her türlü tasarrufuna samimi olarak inanırlar. Müminler, Allah ve rasulünün hükmüne davet edildiklerinde onların sözü ancak “İşittik ve itaat ettik” olur. İmanın temeli Allah ve rasûlüne inanıp güvenmektir. İmanın kapsamında ise Allah ve rasulünün buyruklarını kalben tasdik edip buna dil ve hareketlerinin iştiraki söz konusudur. İman, şüpheyi kabul etmez. Müminden istenen, Hz. Peygamber’in rehberliğinde Kur’an’ın gösterdiği sırat-ı müstakimi anlamak ve o yolda yürümektir. Samimi imana sahip olabilmek için “Yaşayan Kur’an”a tabi olmak gerekir. Yaşayan ve yaşanan Kur’an’dan maksat ise Hz. Peygamber’in sîreti ve sünnetidir. Ancak burada sözü edilen sünnet, metinleşmiş hadislerden hem çok daha farklı hem de çok fazla bir içermeye sahiptir. Daha açıkçası, sünnetten maksat, Hz. Peygamber’in nesilden nesile tevatüren nakledilen ve tarihsel tecrübede İslam ümmetinin “büyük geleneğinde genetik kod haline gelen Müslümanlıktır... Kaldı ki Kur’an’dan üretilebilecek en iyi ve en mükemmel hayat,

¹⁸⁵ Hucurât, 49/15.

¹⁸⁶ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, İzmir trs., 5762.

¹⁸⁷ Bakara, 2/285-286.

özne-nesne ontolojisine mahal vermeksizin bizzat hayatın içinde olanca doğallığı ve gerçekliğiyle Hz. Peygamber ve sahabe tarafından yaşanarak bir numune-i imtisal olarak ümmete hediye edilmiştir.”¹⁸⁸ O halde, iman ve onun günlük yaşantıdaki tezahürleri, Hz. Peygamber ve ona samimiyetle inanan sahabe tarafından bir örnek yaşayış olarak ortaya konulmuştur. İslâm adına örnek yaşayış arayanların, numune-i imtisal olan bu hayat tarzına bakmaları gerekir.

Ayette belirtilen imanla ilgili samimiyet ve sadakat, Allah yolunda cihad edilmesine bağlanmıştır. Allah yolunda cihad, Kur’an kavramları arasında yer alan ve kullanıldığı yere göre anlamlar kazanan ve insanların dinî ölçekte olumlu gayretlerini içeren hareket tarzlarıdır. Bu cümleden olmak üzere, Müslüman’ın hayatında cihad dendiğinde nefisle mücadele, İslâm’ı tebliğ, düşmanla savaşma gibi konular akla gelir. Açıklamakta olduğumuz ayette bu üç anlamın da mevcut olduğu görülür. İmanın samimiyeti, insana zor gelebilecek bir takım sıkıntı ve zorluklarla sınanmaktır.¹⁸⁹ Bu zorluklar, hayat mücadele ve mücadelesinde karşılaşılabilecek sıkıntılardır.

Cihadın ıstilahî anlamı hakkında farklı tanımlara rastlamak mümkündür. Bir tanıma göre cehd kökünden türeyen cihad, İslâmî literatürde dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm’ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermektir. Fıkıh terimi olarak cihad, daha çok Müslüman olmayanlarla savaş, tasavvufta ise, nefsi emmâreyi yenme çabası için kullanılmıştır.¹⁹⁰

Hz. Âişe’nin bir sorusu üzerine Hz. Peygamber’in, “ Sizin için cihadın en faziletlisi makbul haccdır”¹⁹¹ diye cevap vermesi, haccın yanısıra diğer ibadetlerin de cihadın kapsamında olduğuna hamledilebilir. Bu hadis, “Cihadın gerek kapsamını gerekse yöntemlerini göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre cihad, hayatın gayesi açısından Allah’a kulluk etmek, Allah ve Rasulünün koyduğu ölçülerin, fert ve toplum hayatına uygulanmasına çalışmaktan İslâm’ı diğer insanlara tebliğe, İslâm ülkesini ve Müslümanları her türlü tehlike ve saldırılara karşı savunma ve bu konuda gerektiğinde savaşmaya kadar kapsamlı bir anlam taşımakta; kalp, dil, el ve silah gibi beşerî aksiyonun ortaya konulduğu her vasıta ile yapılmaktadır.”¹⁹² Cihad kavramı hayatın bütün safhalarını kapsamasına rağmen farklı disiplinlerde farklı algılanmıştır.

¹⁸⁸ Mustafa Öztürk, *Kur’an, Tefsir ve Usûl Üzerine*, Ankara 2011, s. 27-28.

¹⁸⁹ Ankebût, 29/2.

¹⁹⁰ Ahmet Özel, “Cihad”, *DİA*, İstanbul 1993, VII. 527-528.

¹⁹¹ Buhârî, “Cihad”, 1.

¹⁹² Özel, “Cihad”, *DİA*, VII. 528.

Hukukçular, cihad lafzından “Müslüman olmayanlarla savaş” anlamı çıkarmışlar, “nefisle mücadele” şeklindeki cihadla daha çok tasavvuf ehli ilgilenmiştir.¹⁹³

Allah Teâlâ cihadı çok yönlü emretmiştir. Mesela bir ayette, “*O halde, (sana yüklenen bu büyük sorumluluğun bilincinde ol ve) sakın kâfirlere/müşriklere boyun eğme. Sana verdiğimiz Kur’an’la onlara karşı bütünü gücünle mücadele et*”¹⁹⁴ buyurmuştur. Dikkat edilirse bu ayette mücadele ve mücahedenin neyle yapılacağı açıklanmıştır. Dahası, burada mücahedenin Kur’an’la ve Kur’an’a dayalı biçimde yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Nitekim Hz. Peygamber de mücadele ve mücahedesinde Kur’an’ı esas almış, ona dayanmıştır. Her fırsatta insanları Kur’an’a davet etmiş, onun tevhid merkezli mesajını tebliğ etmiştir. Hz. Peygamber’in tebliğci olarak gönderdiği sahabiler de aynı yöntemi takip etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber Muaz b. Cebel’e neyle amele edeceğini sorması üzerine, Muaz’ın “Allah’ın kitabı Kur’an’la” demesi ve bu sözünde Kur’an’ı en başta zikretmesi, yine Hz. Peygamber’in 621 yılında İslam’ın ilk muallimi olarak Medine’ye gönderdiği Musab b Ümeyr’in orada insanlara Kur’an okuyup ve Kur’an mesajını anlatmış olması, Müslümanın hayatındaki mücahede ve mücadelede Kur’an’ın ne denli önemli olduğunun göstergeleridir. Şu ayet de aynı hususa işaret etmektedir: “*(Ey Peygamber!) İnsanları rabbinin yoluna sözünde sağlamlık, davranışında tutarlılık, güzel öğüt ve nasihatle davet et. Gerektiği zamanda onlarla en güzel şekilde mücadele et. Hiç şüphesiz rabbin, gösterdiği yoldan kimin saptığını, kimin o yolun yolcusu olduğunu bilir.*”¹⁹⁵

Cihad kavramı Kur’an ve hadislerde İslam’ı tebliğ, nefisle mücahede/mücadele ve Allah yolunda düşmana karşı savaşma gibi oldukça geniş bir anlam taşımasına rağmen İslam hukukçuları daha ziyade “gayri müslimlerle savaş” anlamı üzerinde durmuş ve bu dar anlam çerçevesinde zengin bir literatür oluşturmuşlardır. Bunun yanında bazı hukukçular küfrü savaş sebebi saymışlardır. Ancak şu bir gerçek ki İslamiyet dinde baskıyı yasaklamış, zor ve baskı altında gerçekleşecek imanın geçersiz olduğunu hükme bağlamıştır. Kin ve nefrete yol açan savaşı bir tebliğ vasıtası olarak düşünmek mümkün değildir. Kaldı ki inanmamış insanların hayatlarının sona kadar her an iman etme ihtimali vardır. İmana gelmeleri için onlarla savaşmak, savaş sırasında öldürülenler için bu imkânı ortadan kaldırmaktadır. Bu sebeple, Müslümanlara silahlı

¹⁹³ Özel, “Cihad”, *DİA*, VII. 528.

¹⁹⁴ Furkân, 25/52.

¹⁹⁵ Nahl, 16/125.

saldırıda bulunmayan gayri Müslimlere karşı öncelikle yapılması gereken şey, onlarla savaşmak değil, barışçı davet yollarına başvurmaktır.¹⁹⁶

Ne var ki müesses İslâm tasavvurunda bu görüşe pek itibar edilmemiş; aksine yaygın kabul gören görüş, fıkıhçılarca benimsenen “ya İslam, ya kılıç” şeklindeki görüş olmuş ve devletlerarası hukukî hükümler de büyük ölçüde bu görüş dâhilinde formüle edilmiştir. İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *Kitâbu Siyeri'l-Kebîr* adlı eserinin şerhinde yer alan şu ifadeler, bunun en somut kanıtıdır: “Sevrî şöyle demiştir: Müşriklerle savaş farz değildir. Ancak bu hüküm başlangıç döneminde geçerliydi. Zira o dönemde savaş, “şayet sizinle savaşılırsa siz de onlarla savaşın” (Bakara 2/191) ve “Kâfirlerin tümünden sizinle savaştığı gibi siz de onlarla savaşın” (Tevbe 9/36) mealindeki ayetlerin zahirine göre bir savunma savaşıydı. Ancak biz Tevbe 9/29, 123; Bakara 2/190 ve Hacc 22/78. ayetlerle istidlal ediyoruz. Hâsılı, cihad ve savaş emri belli bir tertibe göre indi. Nebi (s.a.v.) başlangıçta risaletin tebliği ve müşriklerden yüz çevirmekle memurdu. Allah şöyle buyurdu: “Emrolunduğun şeyi açıkça ortaya koy ve müşriklerden yüz çevir; (Hicr 15/94) ve “(Onların kötü davranışlarını) güzel bir hoşgörülle karşıla” (Hicr 15/85)... Daha sonra Allah, Nahl 16/125 ve Ankebût 29/46. ayetlerde en güzel şekilde mücadele edilmesini emretti. Ardından Hacc 22/22. ayette savaşa izin verildi. Bu etaptan sonra da Müslümanlar Tevbe 9/5. ayetin hükmü uyarınca haram aylar çıkınca savaşmakla emrolundular. Bunun ardından da Bakara 2/244. ayetle her hâlükarda savaşmakla mükellef kılındılar. Savaş konusu da buna göre kesin hükme bağlandı. Zira mutlak emir vücubu iktiza eder. Savaşın farz kılınmasındaki maksat ise dinin yüceltilmesi ve müşriklerin ezilmesidir (...) ¹⁹⁷ [Savaşılacak insanlar] eğer Arap putperestler ve mürtedler gibi, kendilerinden cizye kabul edilmeyen zümreler olur, onlar İslam'a davet edilir ve bu daveti kabul etmezlerse kendileriyle savaşılır (...) ¹⁹⁸ Şeybânî şöyle dedi: “Eğer onlar müslümanlara; siz bizimle biz de sizinle savaşmamak üzere anlaşalım derlerse, müslümanların bu anlaşma teklifine evet demeleri uygun düşmez. Çünkü Allah, “Gevşemeyin, üzülmeyin; galip gelecek olan sizlersiniz” (Âl-i İmrân 3/139) buyurmuştur. Cihad farzdır. Onlar bu farîzayı terk üzerine bir anlaşma talebinde bulunurlarsa, Müslümanların böyle bir anlaşmaya evet demeleri caiz değildir. Çünkü onların bu talepleri, namaz kılmama ve oruç tutmama üzerine bir anlaşma talebinde bulunmakla aynı anlama gelir. Ancak, onlar Müslümanların yenemeyeceği bir güce

¹⁹⁶ Özel, “Cihad”, *DİA*, VII. 530.

¹⁹⁷ Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Şerhu Siyeri'l-Kebîr*, Beyrut 1971, I. 187-88.

¹⁹⁸ Serahsî, *Şerhu Siyeri'l-Kebîr*, I. 189.

sahiplerse, bu durumda anlaşma yapılmasında bir sakınca yoktur. Lakin bu anlaşma, müslümanlar güçleninceye kadar geçerlidir. Bu etaptan sonra anlaşma [tek taraflı olarak] bozulur...¹⁹⁹

Görüldüğü gibi, Müslümanların asırlar boyu “öteki”ne bakış açısını şekillendiren bu egemen anlayışta İslam dairesinde yer almayan herkes, kendisiyle savaşılması gereken bir potansiyel düşman olarak konumlandırılmıştır. Çünkü ne de olsa Allah, “fitne yeryüzünden kalkıncaya kadar savaşın”²⁰⁰ buyurmuştur. Bu buyrukta sözü edilen fitnenin karşılığı “küfür”dür; dolayısıyla savaşın yegâne gerekçesi de “inanmamak”tır. Vehbe Zuhaylî, fıkıhçılardan bir grup ile çoğunluğu oluşturan diğer ilim adamlarının bu ayetten hareketle savaşın gerekçesinin küfür olduğunu ileri sürdüklerini ve bu ayetteki fitneyi şirk veya küfür olarak tefsir ettiklerini kaydetmiştir. O ayrıca sözü edilen alimlerin Kütüb-i Sitte’de yer alan, “Ben insanlarla ‘Allah’tan başka ilah yoktur’ sözünü söyleyinceye kadar savaşmakla emrolundum”²⁰¹ mealindeki hadisi de argüman olarak kullandıklarını belirtmiştir.²⁰² Temelde fıkıhçı bakış açısına sahip olan müfessir Kurtubî (ö. 671/1273), anılan ayetteki savaşma emrinin koşullu olmadığını; dahası, bizatihi bu ayetin ve mezkûr hadisin, savaşın gerekçesinin küfürden ibaret olduğuna delil teşkil ettiğini söylemiştir.²⁰³ Bu yoruma göre savaşın nihâî amacı, Allah’ı inkâr olgusunu yeryüzünden kaldırmaktır.

Bütün bunlar bir yana, Müslüman âlimler, İslâm’ın Yahudi ve Hıristiyanlar gibi diğer din mensupları ile müşriklere ilişkin genel geçer tutumunu, umumiyetle Tevbe suresinde yer alan ayetler çerçevesinde belirlemiştir. Başında besmele bulunmamasının, -bir telakkiye göre- gayr-i müslimlere yönelik birer ultiमतom niteliğinde bazı ayetler ihtiva etmesiyle açıklandığı²⁰⁴ bu sure, yaklaşık olarak hicretin 9. senesinin Zilkâde ayı ile Tebük seferine hazırlık yapıldığı Receb ayı ve bunu izleyen zaman zarfında nazil olmuştur.²⁰⁵ Üç ana bölümden oluşan surenin büyük bir kısmı, Hz. Peygamber’in hicrî 9. yılda gerçekleştirilen Tebük seferinden önce Medine’de hüküm süren toplumsal ve siyasal şartlar ile Hz. Peygamber’in birtakım sözde yandaşları tarafından sergilenen psikolojik istikrarsızlık ya da müteredit ruh hâliyle alakalıdır. Dolayısıyla, surenin hemen tamamının sözü geçen seferden az bir zaman önce başlayıp sefer süresince,

¹⁹⁹ Serahsî, *Şerhu Siyeri’l-Kebîr*, I. 190.

²⁰⁰ Bakara, 2/193.

²⁰¹ Buhârî, “İman”, 17, 28; “Salât”, 28; “Zekât”, 1; Müslim, “İman”, 32, 36; Ebû Davud, “Cihâd”, 95; Nesâî, “Zekât” 3; Dârimî, “Siyer”, 10; İbn Hanbel, *Müsned*, IV. 8.

²⁰² Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, II. 187-8.

²⁰³ Kurtubî, *el-Câmi’*, II. 236; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, V. 130.

²⁰⁴ Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, Beyrut trs., II. 331.

²⁰⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, II. 179-80.

seferden hemen sonraki günlerde ve en büyük kısmıyla da Medine'den Tebuk'e yapılan uzun yürüyüş sırasında vahyedildiğinde şüphe yoktur.²⁰⁶

Nüzul bağlamı açısından neredeyse bütünüyle bir teyakkuz ve savaşa hazırlık ortamında inen bu surede, Ehl-i Kitab'a ve müşriklere yönelik bir yumuşak tavrıdan söz edilmesi elbette beklenemezdi. Nitekim öyle de oldu ve surenin daha beşinci ayetinde, "Haram aylar bitince müşrikleri yakaladığınız yerde öldürün" mealindeki ilâhî direktif vahyedildi. Kanaatimizce, ayetteki bu hüküm, dönemin Medine'sinde Müslümanlarla müşrikler arasında gerginleşen toplumsal ve siyasal ortamın zorunlu kıldığı konjonktürel bir hüküm olup her zaman ve mekânda geçerli olan bir düstur içermemektedir. İbn Kesîr'in Dahhâk b. Müzâhim'den aktardığı şu ifadeler de anılan hükmün konjonktürelliğine işaret etmektedir: "Bu ayet (Seyf ayeti), Hz. Peygamber ile herhangi bir müşrik arasındaki her türlü sözleşme, antlaşma ve mühlet tanımayı iptal [nesh] etmiştir."²⁰⁷

İbn Kesîr'in aktardığı bu ifadeden de açıkça anlaşılacağı üzere, tamamen nüzul ortamındaki fiilî durumla mukayyet olan bu direktif, maalesef müfessirlerin çoğu tarafından zaman ve mekân üstü evrensel bir ilke olarak düşünülmüş ve bu dolayında gayr-i müslim zümrelere karşı hoşgörü ve güzel bir tavırla yaklaşılmasını ya da pasif protesto yönteminin uygulanmasını öneren Kur'ânî beyanların hükmü, nesh doktrini çerçevesinde ilga edilmiştir. Nitekim klasik tefsirlerin pek çoğunda, "Seyf ayeti" olarak bilinen bu ayetin yüzlerce hoşgörü ayetini neshettiği bildirilmiştir. Sözelimi Beğavî (ö. 516/1122), Hüseyin b. Fadl'ın "Bu ayet, düşmanların eziyetlerine aldırılmayıp sabretmeyi bildiren tüm ayetleri hükümsüz kılmıştır"²⁰⁸ dediğini nakletmiştir. Mâlikî fıkıhçısı Ebû Bekr İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) ise, anılan ayetin tam yüz on dört ayeti nesh ettiğini söylemiş; o, bununla da yetinmeyerek, mezkûr ayetin başındaki, "Müşrikleri yakaladığınız yerde öldürün" şeklindeki emrin, "...eğer tevbe ederler, namazı kılar ve zekâtı verirlerse onları serbest bırakın" mealindeki son kısmını dahi nesh ettiğini belirtmiştir.²⁰⁹

Bu arada, Hz. Peygamber'in, "Ben, insanlar, Allah'ın birliğine ve Hz. Muhammed'in de O'nun rasûlü olduğuna tanıklık edinceye kadar savaşmakla emrolundum" hadisi de bu ayetin tefsirine iliştilmiştir.²¹⁰ Hz. Peygamber'in o günkü

²⁰⁶ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İstanbul 1996, I. 343.

²⁰⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II. 336.

²⁰⁸ Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud el-Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, Riyad 1990, II. 269.

²⁰⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, II. 40-41.

²¹⁰ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III. 77-78.

siyasî ortam içinde dile getirdiği bu hadisteki “insanlar” kelimesi de, yine maalesef “kıyamete kadar gelip geçecek olan tüm inanmayan insanlar” şeklinde anlaşılmıştır. Diğer taraftan Tevbe suresi 9/29. ayette müşriklerden ayrı olarak zikredilen ve kendilerinden cizye alınması emredilen Ehl-i kitab da, bu tarihten sonra ilelebet cizye ödemeye mahkûm bir dinî topluluk olarak kabul görmüştür. Çünkü ne de olsa bu ayet, kendinden önceki tüm hoşgörü ayetlerini geçersiz kılan ve ilelebet kendisine riayet edilmesi gereken evrensel ve nihâî hükmü koymuştu. Hâl böyle olunca, tarih boyunca Müslümanlar kutsal cihad ve Allah’ın kelimesini yüceltmek adına gayr-i müslimlerle ve daha ziyade Ehl-i kitab ile sayısız savaşlar yaptılar ve hâkimiyetleri altına aldıkları tüm bölgelerdeki Ehl-i kitab’ı cizye ödemeye mecbur tuttular.²¹¹ Hatta Ebû Sevr, İmam Şâfiî gibi bazı âlimler, “Haram aylar çıkınca artık o müşrikleri nerede yakalarsanız öldürün... Eğer tevbe ederler, namaz kılarlar ve zekât verirlerse onları serbest bırakın” mealindeki seyf ayetinin literal anlamını esas alarak, bırakın müşrikleri, namaz kılmayanın bile öldürüleceğine hükmettiler.²¹²

Hâlbuki İslam, “savaşa ancak müslümanların can ve mal güvenliğini sağlamak, hak ve hürriyetlerini korumak, İslâm’a ve İslâm ülkelerine yönelik saldırıları önlemek amacıyla başvurulacağını hükme bağlamış ve meşru gördüğü bu savaşı diğerlerinden ayırmak için cihad diye adlandırmıştır. Bunun yanında Kur’an-ı Kerim’in Müslümanların sadece en güzel şekilde tebliğ yapmakla mükellef olduklarını, birine dini kabul ettirmek için baskı yapılamayacağını ve baskı altında gerçekleşecek imanın geçersiz olduğunu açıkça belirten hükümlerini göz ardı ederek cihadı gayrı Müslimleri zorla Müslüman yapmanın bir vasıtası olarak takdim etmek ve “*Ey insanlar! Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin Allah’tan afiyet dileyin. Fakat düşmanla karşılaşınca da sabredin ve bilin ki cennet kılıçların gölgesi altındadır*” diyen rahmet peygamberini dünyaya savaş ilan etmiş gibi göstermek ilmî gerçekler yanında ahlâkî ölçülerle de bağdaşmaz.”²¹³

Cihadın fikhî ve siyasi yönüyle ilgili bu değerlendirmelerden sonra asıl konumuz olan Hucurât suresi onbeşinci ayet bağlamında şunu söylemek mümkündür: “Ben müminim” diyen bir kişinin imanının ispatı, mal ve canla Allah yolunda mücahededir. Bu anlamda mücahede, o kişinin imanının sahil, sağlam ve samimi olduğunu gösterir. Bahsi konusu ayette sözü edilen mal ve canla mücahede hayatın tüm alanlarını kuşatır.

²¹¹ Cizye uygulamasının İslâmî gelenekteki serencamı için bkz. Mehmet Erkal-Halil İnalçık, “Cizye”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII. 42-48.

²¹² Kurtubî, *el-Câmi*, VIII. 48.

²¹³ Özel, “Cihad”, *DİA*, VII. 531.

Nitekim Hz. Peygamber'in ibadetleri ve yapılan bütün iyilikleri cihaddan sayması, nefisle mücadeleyi cihaddan addetmesi, cihad ve mücahedenin her alanda söz konusu olduğunu gösterir. Bazı ayetlerde cihad, düşman, şeytan ve nefisle mücahedeyi ifade ederken,²¹⁴ bazısında Allah rızasını talep adına her türlü salih amele işaret etmektedir.²¹⁵

İslam'da cihadın en önemli ve en müşkil olan bir türü de hiç şüphesiz kişinin kendi nefsiyle mücahedesidir. Bu konu üzerinde daha çok mutasavvıflar durmuş ve tasavvuf terminolojinde bu konu mücahede kavramı çerçevesinde ele alınmıştır. Bu kavramın anlam çerçevesi ilk sufilerden Hâtim el-Esam tarafından belirlenmiştir. Ona göre mücahede üç türdür. Birincisi insanın şeytanla mücahedesi, ikincisi kendi nefsiyle mücahedesi, üçüncüsü ise cephede düşmanla cihad etmesidir.²¹⁶ Tasavvufta cihad ve mücahede denilince genellikle kötülüğü emreden nefse (Yûsuf 12/53) ve şeytana karşı verilmesi gereken savaş, mücahid denilince de böyle bir savaş veren sâlik anlaşılır. İnsanın en azılı düşmanı nefsi olduğuna göre ona karşı açılan savaşın da en büyük savaş olması gerekir. Cephede düşmanla yapılan savaşı küçük cihad (cihâd-ı asgar) olarak isimlendiren mutasavvıflar nefse karşı verilen savaşa büyük cihad (cihâd-ı ekber) demişlerdir. Mücahede takvâ, istikamet ve keşif mertebesine ermek için yapılır. Haramdan sakınmak ve günahahtan korunmak maksadıyla gerçekleştirilen nefis mücahedesinin bir adı da takvâ mücahedesidir.

Hz. Yûsuf, “*Bununla birlikte ben nefsimi tamamen temize çıkarmıyorum. Çünkü Rabbim esirgeyip korumasa nefis insanı hep kötülüğe, şehvî arzulara yöneltir. Şüphesiz rabbim çok affedici ve çok merhametlidir.*” (Yûsuf 12/53) derken, anlatmaya çalıştığı şey de tam olarak takvâ mücahedesidir. Allah insanın fitratına hem takvâ hem de fücür potansiyelini kodlamıştır. İnsanın nefis ve şeytanla mücadelesi adeta bu iki fitrî özelliğin birbirine üstün gelme çabasıdır. Takvânın baskın çıkması halinde fücür bertaraf olur. Bunun içindir ki İblis, Âdem'in çocuklarını azdıracığını söylerken, “*Sana yürekten bağlı, ihlâslı kulların hariç*”²¹⁷ diyerek iman, teslimiyet ve takvâ sahibi kullara hükmünün geçmeyeceğini itiraf etmiştir.

Mal ve canla Allah yolunda cihad etmek, hakiki imanın delili, temeli ve adıdır. Kur'an'da cihad konusu anlatılırken çok kere “malla ve canla cihad” birlikte zikredilmekte, hem de öncelikle “malla cihad”, ardından da “canla cihad” gelmektedir. Malını Allah yolunda infak edemeyen kimsenin bu yolda canını vermesi kolay değildir.

²¹⁴ Tevbe, 9/79; En'am, 6/ 109; Hac, 22/78; Enfâl, 8/72; Tevbe, 9/41, 44, 81, 86.

²¹⁵ Hac, 22/78. Bu ayetin tefsiri için bkz. Kannevcî, *Fethu'l-Beyân*, XIII. 155.

²¹⁶ Süleyman Uludağ, “Mücâhede”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI. 440.

²¹⁷ Sâd, 38/83.

Nitekim cihada çıkma konusunda isteksiz davrananların bir kısmının gerekçesi de sahip oldukları mallarıdır. Dolayısıyla “mal ile cihad” bir anlamda “can ile cihad”a zemin hazırlar. Çünkü Allah yolunda infak edilen mal, hem kişinin nefisini cihada hazırlamasında öncü görevi görür, hem de bizzat cihada katkı sağlar. Çünkü mal, cihadın bel kemiğidir; onun kazanılmasında büyük rolü vardır. Ancak cihad herhangi bir dünya menfaati için olmamalıdır. Zira Hz. Peygamber, “Hangi cihad Allah yolunda olan cihaddır” sorusuna, “Kim Allah’ın kelimesi en yüce olsun diye diye cihad ediyorsa, işte onun cihadı Allah yolunda yapılan cihaddır”²¹⁸ diye buyurması bu açıdan son derece manidardır.²¹⁹

Diğer taraftan Hucurât suresi on beşinci ayetin, “İşte onlardır iman hususunda özü-sözü bir olanlar” diye sona ermesi de calib-i dikkattir. Burada anlatılmak istenen husus, özü-sözü bir olanların sadece iman iddiasında bulunup bunun gereğini yerine getirmeyenlerin değil, iman ettiğini söyleyip imanlarında hiçbir tereddüde mahal vermeden, ayrıca malları ve canlarıyla Allah yolunda didinenlere karşılık geldiğidir. Aslında bu ifade imalı bir ifade olup bedevilerin iman iddialarında samimi ve dürüst olmadıklarını üstü kapalı biçimde dile getirmektedir.²²⁰

---

²¹⁸ Buhârî, “İlim”, 45, “Cihad”, 15.

²¹⁹ Güven, *Erdemli Toplumun İnşası*, s. 318.

²²⁰ Güven, *Erdemli Toplumun İnşası*, s. 320.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AHLAKÎ NEHİLER VE REZİLETLER

Hucurât suresindeki ayetlerde ahlakî emirler ve faziletlerin yanında nehiyeler ve reziletler de bahis konusu edilmiştir. Bu durum, ilk Müslüman toplumda küfr, fısk, zan, gıybet, teccüs, lakap takmak gibi birtakım ahlaki sorunların yaşandığını gösterir. Çalışmamızın bu bölümünde söz konusu sorunların hangi ayetlerde ele alındığı, bu sorunların hangi kavramlarla ifade olunduğu gibi hususlar ortaya konulacaktır.

4.1. Fısk ve fâsıklık

Fısk ve fâsıklık meselesi dinî ve ahlakî bir sorun olarak Hucurât suresinde önemli bir yer tutar. Bu konuyla ilgili olarak surenin 6. ayetinde şöyle buyrulur: “*Ey Müminler! Dinî ve ahlakî duyarlılığı zayıf birisi size önemli bir haber getirdiğinde o haberin doğru olup olmadığını iyice araştırın. Yoksa işin aslını bilip etmeden birtakım insanlara zarar verirsiniz, sonra da yaptığınıza pişman olursunuz.*”

Bu ayet, fert ve toplumun birlik ve dirliği açısından dinî ve ahlakî duyarlılığı zayıf kimselerin getirdikleri haberlerin ihtiyatla karşılanması gerektiğini tembihlemektedir. Kimi zaman toplum içerisinde hiçbir aslı esaslı olmayan haberler ortaya çıkıp yayılır ve bu durum samimi ve dost iki insanın, iki kardeşin veya iki aile yahut zümrenin arasını açabilir. Bu yüzden ayette, fert ve toplum arasındaki birliğin bozulmaması için, önemli bir tedbir mahiyetinde haberi getirenin iyice araştırılması istenmektedir. Bu sayede, asılsız habere kulak verme eğiliminde olanların cesareti kırılacak, olumsuz haberle üzüntüye sebep olabilecek, böylece muhtemel kötü olayların önüne geçilmiş olacaktır.

Ayetin nüzûl sebebi olarak zikredilen rivayete göre Hz. Peygamber, Velîd b. Ukbe b. Muayt'ı Müstalik kabilesinin zekât vergisini toplamak üzere gönderdi. Cahiliyede Müstalik kabilesiyle düşmanlığı bulunan Velîd uzaktan, kendisini karşılamaya çıkan o insanları görünce onların kendisini öldürmek için toplandıkları düşüncesine kapılarak geri döndü ve durumu Hz. Peygamber'e kendi hissiyatına göre anlattı. Bunun üzerine Hz. Peygamber o kabileyi cezalandırmayı düşündü. Ancak durumdan haberdar olan Müstalik kabilesinin lideri Hâsib b. Dırâr ve kabilenin ileri

gelenleri Hz. Peygamber'e gelip işin iç yüzünün Velîd'in anlattığı gibi olmadığını haber verdiler.²²¹

Bu rivayetteki bilgiler esas alındığında denebilir ki ayette fâsık diye söz edilen kişi Velîd b. Ukbe, fîsk ve fâsıklık ise onun yalan yanlış haberler aktarmasıdır. Fîsk kelimesi sözlükte, “taze hurmanın kabuğunu yarıp dışarı çıkması, belirli bir sınırı aşmak, farenin deliğinden dışarı çıkması” gibi anlamlara gelir. İslam öncesi dönemde daha çok bitki ve hayvanlar hakkında kullanılan bu kelime, İslamî dönemde “hak yoldan ayrılma, Allah'ın emirlerine itaatsizlik etme” şeklinde daha özel bir anlam kazanmış;²²² müşrik, Yahudi, Hıristiyan ve münafıklar ile dinin emirlerine aykırı hareket eden Müslümanlar fîsk kelimesi ve türevleriyle nitelendirilmeye başlanmıştır. Fâsık kavramı da fîsk veya fusûk kökünden türemiş bir sıfat olarak, “haktan sapan, Allah'ın emirlerine itaatten ayrılan âsi mümin veya kâfir diye tanımlanmıştır.²²³

Fîsk Hz. Peygamber'den sonraki dönemlerde özellikle fikhî anlamda değerlendirilmiş, imamet, devlet başkanlığı ve hâkimlikten ehliyet, şahitlik, vesâyet, velâyet gibi konulara kadar insan unsurunun ağırlık taşıdığı birçok alanda önemli bir eksiklik olarak görülmüş, bu alanlarda kişilerin âdil olması veya fâsık olmaması şartı ileri sürülerek fîsk, bazı hak ve yetkilerin kazanılmasına yahut görev ve sorumlulukların yüklenilmesine engel görülmüştür. Bu çerçevede fîsk, ahlâkî boyutundan çok hukukî yönüyle ele alınmış, kişinin dışı akseden yanları ölçüt olarak kabul edilmiştir.

Kur'an'da mastar halinde yedi, çekimli fiil veya sıfat (fâsık) şeklinde kırk yedi yerde geçen fîsk kavramının küfr kelimesinden daha kapsamlı olarak bazı ayetlerde imanın karşıtı,²²⁴ bazı ayetlerde ise dinin emirlerine itaatın karşıtı olarak kullanıldığı,²²⁵ hidayet ve dalâlet terimleriyle de yakın bir ilişkinin kurulduğu görülür.²²⁶

Öte yandan fîsk kelimesinin geçtiği bazı ayetlerde müslümanlar muhatap alınmış ve fîsk/fâsıklık kavramıyla meyte, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanların etini yemek, fal oklarıyla kısmet aramak, borç ilişkilerinde karşı tarafa zarar vermek, Hz. Peygamber'e itaatsizlikte bulunmak, müminlerle alay etmek ve onlara kötü lakap takmak gibi küfür ve şirk dışında kalan büyük günahların işlenmesi, dinî emir ve

²²¹ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 328-329; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, X. 3303.

²²² Ebü'l-Abbâs Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz. fi Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz*, Beyrut trs., III. 274.

²²³ Cevherî, *es-Sihâh*, II. 1169; Râğîb, *el-Müfredât*, s. 380; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V. 3414; Ali Şafak, “Fîsk”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII. 37; Yusuf Şevki Yavuz, “Fâsık” *DİA*, İstanbul 1995, XII. 202.

²²⁴ Bakara, 2/99; Âl-i İmrân, 3/110; En'am, 6/49.

²²⁵ Bakara, 2/197; Nûr, 24/4; Hucurât, 49/7, 11.

²²⁶ Bakara, 2/26; Tevbe, 9/80; Hadîd, 57/26.

yasaklara aykırı davranılması kastedilmiştir. Hadislerde ve sahabe sözlerinde de sıkça geçen fîsk ve fâsık kelimeleri genelde bu son anlamda kullanılmıştır.²²⁷

Fîsk, günahın azını da çoğunu da kapsar. Ancak çok ve açıktan günah işleyene fâsık denmesi maruf hale gelmiştir. Müminin fâsıklığı, İslamî hükümlere karşı duyarsızlığıdır. Kâfirin fâsıklığı, fitratın ve aklın gereğini yapmamasıdır.²²⁸ Fâsıklık, daha çok dinî hükümlere bağlanıp onları ikrar ettikten sonra, onların tümünü veya bir kısmını ihlâl eden kişi için kullanılır. Kâfire fâsık denmesi, aklın ve fitratın gerektirdiği hükmü ihlâl ettiğinden dolayıdır. Fâsık, kâfir ve zalimden daha geniş anlamlıdır.²²⁹

Ebü'l-Bekâ (ö. 1094/1683) fâsıkı kâfirden daha genel görmekle beraber, zâlimin fâsıktan daha şümulü olduğunu ve fâcirin hem kâfire hem de fâsıka ıtlak olunacağını belirtir.²³⁰ İlk müfessirlerden kabul edilen Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) fîsk kelimesini, Hz. Peygamber'i ve onun getirdiklerini inkâr etme, tevhidi terk etmek suretiyle şirke düşüp Allah'a isyan etme, şirk ve küfür olmaksızın dinde mâsiyet, yalan, günah ve kötülükler şeklinde açıklamıştır.²³¹

Hucurât suresinde üç kez geçen fîsk kavramı müminlere çok önemli bir dinî-ahlakî mesaj niteliğindedir. Toplumun zararına olabilecek bir haberi araştırmadan insanlar arasında yayan kimse, mümin de olsa fâsık diye adlandırılmıştır.²³² Allah, müminlere fîskî çirkin/kötü göstermiş,²³³ ayrıca insanlarla alay eden, onları küçümseyen, onlara küçük düşürücü lakaplar takan, gıybetlerini yapan kimselerin de fâsık sıfatını alabileceğini hatırlatmıştır. Müslümanda olması gereken ahlakî şahsiyete uymayan, onları yaralayan bir hareket olması nedeniyle Hz. Peygamber de, Müslümanların birbirine sövmesini fîsk olarak değerlendirmiştir.²³⁴

Ayette geçen fâsık kelimesiyle kimin kastedildiği, Hz. Peygamber'in ashabından olan birine fâsık denip denmeyeceği meselesi, sonraki müfessirler arasında tartışma konusu olmuştur.²³⁵ Bu duruma göre ayette geçen fâsık nitelemesi doğrudan sahabi Velid'e yönelik midir? Yoksa genel bir mana mı ifade etmektedir? Bu ayette bahsedilen

²²⁷ Şafak, "Fîsk", *DİA*, XIII. 37; Yavuz, "Fâsık", *DİA*, XII. 202.

²²⁸ Râğîb, *el-Müfredât*, s. 380.

²²⁹ Râğîb, *el-Müfredât*, s. 380.

²³⁰ Eyyûb b. Musa el-Hüseynî el-Küfevî Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyyât Mu'cemu fi'l-Mustalahât ve'l-Furûk el-Lügaviyye*, nşr. Adnân Dervîş-Muhammed el-Madrî, Beyrut, s. 693. Ayrıca bkz. Râğîb, *el-Müfredât*, s. 380.

²³¹ Mukâtil, *el-Vucûh ve'n Nezâir*, s. 180-182. Ayrıca bkz. Hüseyin b. Muhammed ed-Dâme ğânî, *Islahu'l-Vucûh ve'n Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut 1970, s. 359-360; Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyyât*, s. 693; Yazır, *Hak Dini*, VIII. 4461.

²³² Hucurât, 49/6.

²³³ Hucurât, 49/7.

²³⁴ Buhârî, "Edeb", 44; İbn Hanbel, *el-Müsned*, I. 439.

²³⁵ Güven, *Erdemli Toplumun İnşası*, s. 170.

fâsık kelimesinin muhatabının sahabeden Velid olmadığını en güçlü şekilde savunan Fahreddîn er-Râzi (ö. 606/1210) olmuştur. Râzî bu ayette kastedilen fâsıklığın bir kişiye yönelik haber değil, fâsıkın haberi ile ilgili genel bir hüküm taşıdığı görüşünü savunur ve şöyle der: “Bu ayet fâsık kişinin sözüne itimat edilmemesi gerektiğini beyan etmek için, genel anlamda nazil olmuş bir ayettir. Fâsık kelimesiyle Velîd’in kastedilmesi uzak bir ihtimaldir. Velîd, Müstalik kabilesinin kendisini öldürmek için çıktıklarını düşünerek hata etmiştir. Hata eden ise fâsık olarak nitelendirilemez. Öte yandan Kur’an’ın birçok yerinde fâsık kelimesiyle, imandan çıkmış ve uzaklaşmış olan kimseler kastedilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, “Muhakkak ki Allah fâsıklar topluluğunu muvaffak kılmaz” (Münafikûn, 63/6), “İblis, böylece rabbinin emrinin dışına çıktı” (Kehf, 18/50), “Fâsık olanların barınacağı yer ateştir. Ne zaman oradan çıkmak isterlerse içerisine döndürülürler.” (Secde, 32/20) gibi ayetlerden örnekler vererek bir sahabeye bu sıfatın verilemeyeceğini açıklamaya çalışmıştır.²³⁶

Günümüz müfessirlerinden Süleyman Ateş, ayette geçen fâsık kelimesiyle Velîd b. Ukbe’nin değil, getirdiği haber nedeniyle kendisine güvenilmeyen bir müşrikin kastedildiğini ifade etmiştir. Ona göre, Müslümanlar o şahsın getirdiği habere inanıp bir kavme saldırmak istemişler, ancak Allah’ın elçisi acele etmemiş, ihtiyatlı davranıp fevrî bir harekete de meydan vermemiştir. Ayet bu münasebetle inmiştir.²³⁷

Müminlerin fâsık olup olmayacağı meselesine gelince, Hucurât suresi 11. ayette, “*Birbirinizi ayıplayıp aşağılamayın; birbirinize kötü, nahoş lakaplar takmayın. İmana erdikten sonra fâsık damgası yemek ne kadar çirkindir! Bu tür kötü davranışlardan pişmanlık duyup vazgeçmeyenler zalimlerin/günahkârların ta kendileridir*” şeklinde buyrulur. Buna göre söz konusu tutum ve davranışları sergiyelen ve bundan vazgeçmeyen kimseler, mümin olmakla beraber zalimlikle de muttasıftır. Fısk ve fâsık kelimelerinin anlam alanında ilahi emirlere itaatten ayrılmak, âsi olmak gibi hususlar bulunduğu göre müminler de fısk ve fâsık diye nitelenebilir. “İlk defa Mu’tezilenin kurucusu Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748) büyük günah işleyen müminin iman çerçevesi dışına çıktığını, fakat tasdik ve ikrar rükünlerini koruduğu için kâfir statüsüne girmeyip imanla küfür arasında yer alan fısk mertebesinde bulunduğunu ileri sürmüştü ve bu görüşünün Müslümanların icmâ’ına dayandığını söylemiştir. Mutezile âlimleri fıskı genellikle zina etmek, içki içmek, kasten adam öldürmek, hırsızlık yapmak gibi dinin büyük günah

²³⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXIII. 103.

²³⁷ Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, VIII. 516.

saydığı fiilleri işlemekten ibaret kabul etmişler ve bunları irtikâp edeni fâsık diye nitelemişlerdir.

Ebû Mansûr el-Mâturidî'ye (ö. 333/944) göre fâsık kelimesi tıpkı fâcir gibi mutlak olarak kullanıldığı zaman kâfir anlamına gelir. Bununla birlikte fisk, verilen emrin dışına çıkmak demektir ve müminin de bazen ilahi emirlerin dışına çıkması mümkün olduğundan, fâsık her zaman kâfirle eş anlamlı kabul edilmemelidir; kladı ki fâsık büyük günah işleyen mümin karşılığında da kullanılır.²³⁸

Denebilir ki ilahi emirlerin dışına çıkan mümin fâsık sıfatını alabilir. Bu durum, münafığın hallerinden bahseden hadiste de geçtiği üzere, müminin aslında münafık olmadığı halde, münafıklık sıfatıyla zikredilmesi gibidir.²³⁹ Bu itibarla ilgili ayette geçen “fâsık” nitelemesinin, nüzul sebebiyle ilgili rivayette de ifade edildiği gibi Velîd b. Ukbe için kullanılmış olması pekâlâ mümkündür. Ancak Râzî'nin dediği gibi Velîd Hz. Peygamber'e ilettiği haber hususunda hata etmiştir. Burada kasıtlı bir durum olmadığından Velîd mazur görülmüş olacak ki hiçbir rivayette Hz. Peygamber'in bu meseleden dolayı onu azarladığı veya cezalandırdığı gibi bir şeyden söz edilmemiştir.

Bu vesileyle şunu belirtmek gerekir ki ashabin adaletli olması, din adına yalan söylememiş olmalarıyla ilgilidir. Dolayısıyla onların adaletini, her türlü günahahtan, kusurdan masum olmak, hiç hata yapmamak manasına almak isabetli değildir. Nitekim Zemahşerî (ö. 538/1143), Hz. Osman'ın hilafeti döneminde Velîd b. Ukbe hakkında şöyle bir ithamdan da söz etmiştir: Hz. Osman'ın anne bir kardeşi olan Velîd, Sa'd b. Ebî Vakkas'tan sonra Hz Osman'ın hilafetinde Kûfe'ye vali olarak atanmıştı. İnsanlara sabah namazını dört rekât olarak kıldırıp, “Daha da artırayım mı?” diye sordu. Bunun üzerine Hz. Osman onu görevden aldı.²⁴⁰

Görülüyor ki Hucurât suresi altıncı ayet, insan ve toplum hayatında tarihestü bir ahlaki mesaj içermektedir. Özellikle müminlerin eğitimi çerçevesinde onlara seslenerek, “Fâsık bir kimse size bir haber getirdiğinde o haberin doğru olup olmadığını araştırın...” şeklindeki emirle, sosyal huzurun en önemli kaidelerinden birisi hatırlatmaktadır. Hiç şüphe yok ki aslı/esası, hangi kaynaktan geldiği adamakıllı araştırılmayan haberlere istinaden fevrî olarak hareket edilir, sonradan o haberin yanlış ve/veya asılsız olduğu ortaya çıkarsa, bunun kaçınılmaz sonucu pişmanlık ve suçsuz insanlara verilen zarar ve ziyandan başka bir şey olmaz. İslam her hususta itidalli,

²³⁸ Yavuz, “Fâsık”, *DİA*, XII. 202, 204; Mu'tezilî görüşle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, *Kur'an'ın Mutezilî Yorumu*, Ankara 2004, s. 247.

²³⁹ Buhârî, “İman”, 24; Müslim, “İman”, 107-108.

²⁴⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III. 559.

temkinli olmayı emreder. Bir işte acele edip çabuk hüküm vermeyi, araştırılmayan bir haberle hareket edilmesini doğru karşılamaz. Getirilen haberin araştırılması, o haberi getiren şahsa güvensizliğin ötesinde bir anlam taşır. Bu sayede toplumda güvenin oluşması, düşmanlıklara ve kırgınlıklara yol açan yolun kapatılması gibi, çok önemli ve müspet sonuçlar ortaya çıkar.

Velîd b. Ukbe olayında haberin önemine binaen Hz. Peygamber, ayetin işaret ettiği haberin mahiyetini araştırmak üzere Hâlid b. Velîd'i göndermiş, Hâlid haberi araştırmış ve durumun Velîd b. Ukbe'nin dediği gibi olmadığını tespit etmiştir. Hz. Peygamber, haberi araştırmaya ve yedinci ayette işaret edildiği üzere ilgili kabileye derhal savaş açsaydı, masum insanlar cezalandırılacak ve bunun sonucunda da derin bir pişmanlık yaşanacaktı.

Fahreddîn er-Râzî bu ayet bağlamında hadis ve fıkıh usûlüyle ilgili olarak haber-i vâhidin kabul edilip edilmeyeceği konusuna değinmiş ve bu konuda iki farklı görüşten bahsetmiştir. Bunun yanında fâsıkın şahitliği ile ilgili olarak genel görüşe katılarak şahitliğin kabul edilmeyeceği anlayışını benimsemiştir.²⁴¹ Şîh müfessir Ebû Ca'fer et-Tûsî (ö. 460/1039) de bu ayetle ilgili yorumunda, âdil ve fâsıkın getirdiği haberler arasındaki farklı görüşleri belirtmiş, sonuçta temkini gözeterek, haber getiren ister âdil ister fâsık olsun getirdiği haberin araştırılması gereğine vurgu yapmıştır. Buna göre, ayette “Size bir fâsık haber getirirse onun haberinden emin olmayınız ve araştırınız” şeklinde ifade edilen hüküm adaletli olan kimse için de geçerlidir. Zira adaletli kişinin getirdiği haberin de yalan olma ihtimali vardır. Bazı kimseler, râvi adaletli olursa haber-i vahidin kabul edileceğini, ancak fâsıkın haberinin araştırılmasını Allah'ın vacip kıldığını belirtmişlerdir.²⁴²

Bir kimsenin kendisine zarar geleceğini hissettiği haberi araştırması, her türlü şaibenin ortadan kalkması açısından önemlidir. Kur'an ahlâkında güven esastır. Ancak bu durum insanı tedbirsizliğe de götürmemelidir. Nitekim “Deyn” ayeti olarak bilinen Bakara 2/282. ayette, “Ey iman edenler! Ödeme günü belli olan bir borca girdiğiniz zaman onu mutlaka yazın. Bir yazıcı onu doğru/âdil bir şekilde yazsın...”²⁴³ buyrulmaktadır. Bu ayette, müminlerin zarar görmemesi ve birbirine itimadı kaybetmemesi açısından borç işleminin yazıyla kayıt altına alınması istenmiştir.

²⁴¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVIII. 103-104.

²⁴² Tûsî, *et-Tibyân*, IX. 594.

²⁴³ Bakara, 2/282.

Fısk ve fâsıklığa atıf yapan Hucurât altıncı ayetteki “nebe” lafzı kritik ve önemli haberler için kullanılır.²⁴⁴ Haberin önemi, ihata ettiği alan genişledikçe daha da artar. Bir şahsı ilgilendiren haber, o şahıs açısından elbette önemlidir. Eğer bir haber daha çok kimse, hatta toplumu ve toplumları ilgilendiriyorsa o haber çok daha kritik ve önemli olur. Nebe suresinin başındaki, “Onlar kendi aralarında neyi sorup sorguluyorlar? O büyük haberi, değil mi?”²⁴⁵ ifadelerden de anlaşılacağı gibi, “nebe” lafzı, herkesi ilgilendiren önemli bir habere atıf yapmaktadır. Nebe lafzıyla ilgili açıklamalar, müşriklerin “Muhammed ne getirdi? Onun risâleti ne içeriyor? Kur’an nedir? Ahiret hakkında verdiği bilgiler nelerdir?” gibi sorular etrafında birbirleriyle konuşup bu meseleler hakkında tartıştıklarını bildirmektedir. Bu sorular önemliydi; çünkü onların hayatını tamamen değiştirecek unsurlar içermekteydi. Peygamberlerin “Nebî” olarak isimlendirilmesi de vahiy yoluyla getirdikleri haberlerin insanlar için ne kadar büyük ve ne kadar önemli olduğunu gösterir.

Hucurât suresinin yedinci ayetinde, *“İyi bilin ki Allah’ın elçisi aranızdadır. (Sakin ona asılsız haberler aktarmayın; Çünkü Allah ona gerçeği bildirir). Şayet o birçok konuda size uymuş olsaydı, kesinlikle işiniz sarpa sarardı. Ne var ki Allah size imanı sevdirdi, iç dünyanızı onunla güzelleştirdi. Kâfirlik, fâsıklık ve günahkârlığı size çirkin gösterdi. İşte bu özelliklere sahip olanlar dosdoğru yolda yürüyen kimselerdir. Bütün bunlar Allah’tan bir lütuf ve ihsandır. Allah her şeyi bilen, her şeyi yerli yerince yapıp edendir”*²⁴⁶ şeklinde buyurulmuş ve bu ilahi buyruk çerçevesinde, Hz. Peygamber’i yanıltmaya yönelik olan, doğruluğu araştırılmayan haberlerin getirilmemesi hususunda müminler uyarılmıştır. Bu arada Hz. Peygamber’in içlerinde olduğu belirtilerek, ona danışılması gerektiği de zımnen hatırlatılmıştır. Ayrıca, doğruluğu araştırılmamış bir haberden doğacak sonuçtan Hz. Peygamber’in değil, öncelikle o haberi getiren kimsenin sorumlu olacağı belirtilmiştir. Bir de Hz. Peygamber’in kendisine gelen her istek ve her haber uyarınca hareket etmesi halinde müminlerin sıkıntıya düşecekleri bildirilmiştir. Kuşkusuz, vahiy temelli bilgiye sahip olmayan insanların yanılma payları çoktur. Ancak Hz. Peygamber, vahiy alması ve vahiyle uyarılması sebebiyle yanılması söz konusu değildir. Aslında haberlerin araştırılması, Hz. Peygamber’e yalan-yanlış haberler aktarılmaması ve yine Hz. Peygamber’in kendisine gelen her talep ve haber uyarınca davranmaması ile ilgili uyarı

²⁴⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, X. 343.

²⁴⁵ Nebe, 77/1-2.

²⁴⁶ Hucurât, 49/7-8.

surenin ilk ayetindeki “ Allah ve Rasûlünün önüne geçmeyiniz...” ifadesiyle de zımnen müminlerin dikkatine sunulmuştur. Zira ilk ayetteki yasaklama, Hz. Peygamber’e mutlak saygının yanında, müminlerin ona danışmaları gereken hususlarda kendi başlarına karar verip bir işe girişirlerse düşebilecekleri hatalardan ve karşılaşılabilecekleri zorluklardan onları korumaktır. O sebeptendir ki Müminlerin hata yaparak sıkıntıya düşmemeleri için “öne geçmeme” yasağı konulmuştur. Müminlerin akıllarından çıkarmamaları gereken gerçek, Hz. Peygamber’in her zaman kendi içlerinde olduğudur. Hz. Peygamber, Allah’tan alıp insanlara tebliğ ettiği Kur’an ve Kur’an’ın pratik yaşantıya aktarılmış şekli olan sünnetle halen müminler arasında yaşamaktadır.

Allah, müminleri fâsıklıktan sakındırmak için münafıkların aynı zamanda fâsıklar olduğunu da beyan etmiştir: “*Münâfikların erkekleri de kadınları da ayındır; kötülüğü emreder, iyilikten alıkorlar ve ellerini sıkı tutarlar. Artık onlar Allah’ı unutmuşlar, Allah da onları unutmuştur. Çünkü münafıklar hiç şüphesiz buyruktan/dinden çıkanlardır (fâsıklar)*” mealindeki Tevbe 9/67. ayet, münafıkların fâsıklığını Allah’ın buyruğundan çıkmış olmalarına, Allah’ı unutmalarına, kötülüğü emredip iyilikten alkoymalarına bağlamıştır.

Abdullah b. Amr el-As’ın rivayet ettiği bir hadiste Hz. peygamber, “*Dört şey vardır ki, bunlar kimde bulunursa o kimse münafık olur. Kimde bunlardan biri bulunursa onu bırakıncaya kadar kendisinde nifaktan bir haslet var demektir. Kendisine bir şey emanet edilirse ona hıyanet eder. Konuştuğunda yalan söyler. Söz verirse sözünde durmaz. Kavga ederse haddi aşar*”²⁴⁷ demiştir. Buna göre denebilir ki Hz. Peygamber’e yalan haber getirmek, münafıklık olmasa da fâsıklık alametidir.

Hucurât suresi yedinci ayetteki muhteva, altıncı ayetteki konunun devamı mahiyetindedir. Şöyle ki Allah yedinci ayette Hz. Peygamber’in kendi halkı arasında bulunmasını çok büyük bir lütuf olarak haber vermektedir. Hz. Peygamber’in onların içinde bulunması her konuda yüklerini hafifletmek için büyük bir nimettir. Eğer müminler, e meselelerinde Hz. Peygamber’le istişare ederlerse sıkıntıya düşmezler. Zira o, vahyin aydınlığında onlara yol göstermektedir. Hz. Peygamber, insanlara iman, ibadet ve ahlâkî davranışlarda yol göstermek için onların arasında bulunmaktadır. Hz. Peygamber’i görmek, ona inanmak, ondan bilgi, görgü almak, onun sayesinde vahiy ile ilişki kurmak, her mümin için en ayrıcalıklı şey olsa gerektir. İslam’la ilk tanışan ve onu ilk kaynağından öğrenen sahabe bu ayrıcalığa sahiptir. Bu sebeple sahabeden, Hz.

²⁴⁷ Buhârî, “İman”, 24; Müslim, “İman”, 25.

Peygamber henüz aralarında iken bu büyük nimetin kadrini iyi bilmeleri istenmiştir. Aksi halde hem manevî zarara hem de altıncı ayette belirtildiği üzere bir fâsıkın getirdiği haberden dolayı maddî zarara uğrayacakları bildirilmiştir. Üstelik “*Seslerini peygamberin sesinden fazla yükseltmeyin, iyi işlerin sevabı yok olup gider ve siz bunun farkında olmazsınız*” ayetinde olduğu gibi, Hz. Peygamber’i yanlışa teşvik etme gibi bir vebal sonucunda bunu yapanın farkında olmadan sevaplarının gidebileceği de ihtar edilmiştir.

Yedinci ayette geçen “anet” kelimesi sözlükte, “kırılan kemiğin sarıldıktan sonra tekrar kırılması” anlamına gelir.²⁴⁸ Bunun yanında anet kelimesine zarar, fesat,²⁴⁹ günah, fucûr, zina, işin sarpa sarması gibi anlamları da verilmiştir.²⁵⁰ Çeşitli ayetlerde “anet” günaha girmek, işi sarpa sarmak, yanılmak, hata yapmak, korku ve helâkin olduğu sıkıntı/şiddet, baş eğmek anlamlarında kullanılmıştır.²⁵¹ İlgili ayette de üzüntü, sıkıntı, zarar, ziyan gibi anlamlarda kullanılan anet kelimesi siyak-sibak içerisinde Hz. Peygamber’in yanlış bir haber üzerine harekete geçmesi halinde Müslümanların büyük sıkıntıya düşeceklerine işaret etmektedir.

Bazılarına göre Hucurât suresi yedinci ayet icma’ın nefyedilmesi gerektiğine delil teşkil eder. Bu bağlamda, “Çoğunluğun bir hususta karar vermesi uygun olsaydı Hz. Peygamber’in onlara katılması halinde ona yanlış haber getirenlerin günaha girmemeleri gerekirdi” şeklinde savunulan görüşe Mâturîdî, “Burada kabul görmeyen husus henüz vahiy devam ederken vaki bir durumun tespitidir. Rasûlullah’ın içlerinde olması, ondan görüş almanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. İcma’ın varlığı ise Hz. Peygamber’in vefatından sonra gündeme gelen bir konudaki görüş birliğidir. Binaenaleyh bu ayet icma’ın yokluğuna delil getirilemez”²⁵² diye cevap vermiştir.

Söz konusu ayetteki “Allah size imanı sevdirdi” ifadesi iman ve teslimiyette bilmekten ziyade sevmenin önemli olduğuna işaret eder. “Bu sebeple dinin başı muhabbetir. Muhabbet bir akıl işi değil, doğrudan doğruya Allah Teâlâ’nın verdiği bir histir, Allah’ın sevdirmedeği şeyler düşünmekle seviemez, ancak Allah’ın sevdirdiği şeyler, bilinmek, düşünülme sayesinde akliyle, tecrübe ile sevgi şuuruna erebilir.”²⁵³

²⁴⁸ Râğıb, *Müfredât*, s. 349; Yazır, *Hak Dini*, VIII. 4458-4459.

²⁴⁹ Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Tefsîru Garîbi'l-Kur’ân*, nşr. Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut 1978, s. 416.

²⁵⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, I. 239; Kannevcî, *Fethu'l-Beyân*, XIII. 138.

²⁵¹ Nisâ, 4/25; Tevbe, 9/128; Tâhâ, 20/111.

²⁵² Mâturîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne*, IX. 328.

²⁵³ Yazır, *Hak Dini*, VI. 4459-4460.

İlgili ayette Hz. Peygamber'in Kur'an vasıtasıyla müminleri sakındırdığı şeylerin başında küfür, isyan ve fîsk zikredilmiş, buna karşılık gönüllerin imanla tezyin edildiği belirtilmiştir. Zeccâc (ö. 311/943) kalplerin tezyini hususunda özetle şunları söylemiştir: Allah Teâlâ, kesin delil ve mucize getirerek kalpleri tezyin etmiştir. Bu delille onların düşünmesini ve imana gelmelerini sağladığı gibi kalplerini de tezyine uygun hale getirip bu duruma onları muvaffak kılmıştır. Küfr, fîsk ve isyanın kötü gösterilmesi ise kalplerin imanla tezyin edilmesine yardımcı olmuştur.²⁵⁴ Kannûcî (ö. 1307/1888) ise bu konuda şunları zikretmiştir: “Kötü gösterilen bu üç haslet, kâmil imanın karşıtıdır. Kâmil iman, dille ikrar, kalple tasdik ve ameldir. Küfür, kalpteki tasdik ve kalbin iman sevgisiyle süslenmesinin karşıtı, fusûk lisanla ikrarın karşıtı, isyan ise amelin karşıtıdır.”²⁵⁵ Sonuç olarak, fîsk ve fâsıklık ahlâkî ve imanî zaafın eseri olan bir sıfat ve davranıştır. Kur'an'ın genelinde olduğu gibi, özel olarak bu surede de müminleri fîsk ve fâsıklık gibi kendisine yakışmayacak tutum ve tavırlardan uzak tutmaya yönelik mesajlar vermektedir.

4.2. Bağy ve isyan

Hucurât suresinin sekizinci ayetinde isyandan, dokuzuncu ayette ise bağyden söz edilmiştir. İsyân, en kısa ve öz anlamıyla emre itaatsizlik demektir. dinî-ahlâkî ıstılahta ise büyük günah, baş kaldırma, itaatsizlik, küfr, fîsk gibi kavramlarla aynı grupta yer alan, en genel çerçevede Allah'ın emirlerine muhalefet etme manası taşıyan bir kavramdır.²⁵⁶ Benzer şekilde masiyet kelimesi de, sözlükte “itaatten ayrılmak, söz dinlememek, çoğunluk tarafından onaylanan davranışlara uyum sağlayamamak” manasındaki isyan kökünden bir mastar ve isim olup itaat kelimesinin karşıtıdır. İsyân ve masiyet otuz iki ayette farklı şekillerde geçmektedir. Bunların ikisi mâsiyet, biri isyan, ikisi âsî şeklinde olup diğerleri muhtelif fiil kalıplarındadır.²⁵⁷ Ebü'l-Bekâ, “isyân” kelimesini, “özel olarak teklîfî bir emre karşı geliş değil, mutlak olarak emre karşı çıkıştır” şeklinde açıklamıştır. Asi kelimesini ise “sevabı aklına getirmeden yasak bir fiili işleyen kimse” diye açıklamıştır.²⁵⁸ Masiyet ve isyan kelimeleri Kur'an'da Allah'a, Peygamber'e ve ana-babaya karşı gelme bağlamında kullanılmıştır.

²⁵⁴ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, V. 34.

²⁵⁵ Kannevcî, *Fethu'l-Beyân*, XIII. 139.

²⁵⁶ Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, III. 106; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV. 2981.

²⁵⁷ Bekir Topaloğlu, “Mâsiyet”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII. 77.

²⁵⁸ Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 41.

Mâsiyetle cünâh, zenb, vizr, ism kelimeleri arasında anlam yakınlığı bulunmaktadır. Meşru bir idareye karşı çıkmak da âsîlik olarak kabul edilmiştir. Takdir edileceği üzere, insanın onuruna ve yaratılış amacına uygun biçimde hayatını sürdürmesi, fert olarak toplum içinde varlığını koruyabilmesi bir devlet kurumunun ve onun yetkililerinin bulunmasına bağlıdır. Bu yüzdendir ki Kur'an'da, meşru olan yönetime ve devlet ricaline (ulu'l-emr) karşı çıkılmayıp itaatte bulunulması emredilmiş ve kamu düzeninin önemine vurgu yapılmıştır.²⁵⁹

Bağy ve bâğîlik kavramına gelince, birçok ayette menfi anlamda kullanılan bağy, sözlükte “zulmetmek, haddi aşmak” gibi manalarıyla isyân kelimesine yakın anlamlar taşır. Fıkhî terminolojide ise bağy ifade ettiği siyasî anlamın yanı sıra, Allah'a karşı gelme, dinin çizdiği sınırları aşma” manasındadır. Dinî ve hukukî anlamlarda isyan eden kimseye bâğî veya âsî denir.”²⁶⁰ Bağy aynı zamanda ölçüyü aşmayı istemek, istekte aşırı gitmek, istenen şeyde sınırı geçmek anlamlarına gelir.²⁶¹

Bağy kelimesi, elde edilmek istenen şeyi haksız ve bir isyan hali içerisinde zoraki ele geçirme durumuna atıf yapar ve ehli olmadığı bir makamı arzu eden mütekebbir için de kullanılır.²⁶² Bağyin ifade ettiği başkaldırı, hem Allah'a hem de ulu'l-emre isyanı anlatır. Birinin bir başkasına haksız olarak saldırması, ona zulmetmesi, hakkı olmayan şeyleri zorla almaya kalkışması “bağy“ diye ifade edilir. Bu manada “bağy” kelimesi “küfür”den daha genel bir mana içerir. Kötülük peşinde koşup insanlığın huzurunu bozan kimselerin mümin olması veya olmaması fark etmeksizin bağy sıfatını alacağına hükmedilir. Aslında her aşırılık bu lafzın kapsamına dâhildir.²⁶³ Nitekim Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) da bağy kelimesini, ayetlerden örnekler vererek zulüm, masiyet, isyan, haset, kıskançlık, zina şeklinde açıklamıştır.²⁶⁴

Hucurât suresinin dokuzuncu ayeti gerek bağyin delaleti gerekse bâğî ile ilgili hükmün mahiyeti konusunda açık ifadeler ihtiva eder. Nitekim İslam hukukçuları, “Müminlerden iki gurup birbirleriyle kavga ederse aralarını düzeltip onları barıştırsın Şayet bu bu gruptan biri söz dinlemez ve diğerine saldırırsa, saldıran tarafa karşı Allahın emrine uygun hareket edinceye kadar savaşın Saldırganlıktan vazgeçerse, iki tarafın arasını adilce düzeltip sulhu sağlayın ve sakın adaletten şaşmayın. Şüphesiz Allah adil davrananları sever.” mealindeki bu ayeti Hz. Ali'nin gerek Cemel vak'asında

²⁵⁹ Topaloğlu, “Mâsiyet”, *DİA*, XXVIII. 77.

²⁶⁰ Ali Şafak, “Bağy”, *DİA*, IV. 451.

²⁶¹ Râğîb, *el-Müfredât*, s.55-56; Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, I. 242.

²⁶² Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 584.

²⁶³ İsrâ, 17/28; Leyl, 92/20.

²⁶⁴ Mukatil, *el-Vucûh ve'n-Nezâir*, s. 171-172.

gerek Muaviye ve Hâricîlerle olan savaşlarındaki uygulamaları bağlamında isyan suçu ve buna verilecek cezalara delil göstermişlerdir.²⁶⁵

Ayet, birbirine zarar vermeye kalkışan mümin iki grubu tekrar barış ortamına çekmek için üçüncü bir gruba görev yüklemektedir. Hakem durumundaki üçüncü gruptan istenen, diğer iki gruba karşı adaletle hareket edip onları barıştırılmaları, aşırı gitmek isteyenlere yine adalet içerisinde mani olmalarıdır. Toplum huzurunu bozan veya bozmaya yönelik davranışlarda bulunan kimselerin bâğî durumuna düşmelerine meydan vermemeleri istenmektedir.²⁶⁶

Bahse konu ayetle ilgili en meşhur nüzul sebebi, Abdullah b. Ubey'in Hz. Peygamber'e karşı saygısız tavrından dolayı çıkan bir kavgadır. Her ne sebeple olursa olsun Müslümanların Hz. Peygamber'in yanında kavga etmeleri, ona yapılmış bir saygısızlıktır. Bu sebeple, kavgaya son verilip taraflar açısından bu hatanın telafi edilmesi gerekir. Kavgaya devam etmeleri halinde bâğî durumuna düşmek mukadderdir. Bu açıdan bakıldığında ayetteki mesaj, sosyal barış ve kardeşliği vurgulamakla beraber, Hz. Peygamber'e saygıyı da hatırlatmaktadır.

Kavgaya eden taraflardan her ikisi de saldırganlıktan vazgeçip Allah'ın emrine uygun çizgiye geldiklerinde, Allah'ın ayetteki emrine göre aralarındaki anlaşmazlığı âdil bir şekilde çözüme kavuşturmak gerekir. Ayetteki adalet vurgusu son derece önemlidir. İslâm, Müslümanların hayatına adaletin hâkim olması konusunda ısrarcıdır. Nitekim “Allah adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı (bağy) da yasaklar. O düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor” mealindeki Nahl 16/90. ayet, belli başlı faziletleri ve reziletleri tadat etmekte, ancak en başta faziletlere sevk edip reziletlerden koruyacak olan adaleti zikretmektedir. Onca nehiyeler ve rezilet arasında ise bağy (azgınlık ve taşkınlık) özellikle belirtmektedir.

4.3. Suhriyyet, lemez ve tenâbüz

Hucurât suresinde sosyal yaşantıdaki huzura, kardeşlik hukukuna hâlel getiren tutum ve davranışlar arasında suhriyyet (alay etmek), lemez (kınayıp ayıplamak) ve tenâbüz (kötü lakap takmak) gibi reziletlerden de söz edilir. Bu konuyla ilgili olan on birinci ayet mealen şöyledir: “Ey Müminler! İçinizdeki erkekler başka erkeklerle alay etmesinler. Sizce ne malum, kendileriyle alay edilenler, alay edenlerden daha hayırlı ve

²⁶⁵ Şafak, “Bağy”, *DİA*, IV. 451.

²⁶⁶ Cevherî, *es-Sihâh*, I, 239; Yazır, *Hak Dini*, VI. 4463.

faziletli olabilirler. Aynı şekilde kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler. Zira kendileriyle alay edilen kadınlar, alay edenlerden daha hayırlı ve faziletli olabilirler. Birbirinizi ayıplayıp aşağılamayın; birbirinize kötü, nahoş lakaplar takmayı. İmana erdikten sonra fâsık damgası yemek ne kadar çirkin! Bu tür kötü davranışlardan pişmanlık duyup vazgeçmeyenler zalimlerin/günahkârların ta kendileridir.”

Müminler kardeş olduklarına göre, birbirine karşı söz ve davranışlarında sevgi ve merhamet içerisinde olmaları gerekir. Bunun aksine kardeşlerin birbirini küçük görmesi, birinin diğerindeki birtakım hata ve kusurları diline dolayarak onu alay konusu yapması ve yine kardeşini hoşlanmadığı isim ve lâkaplarla çağırması, karşısındakini türlü ayıplarla kötölemeye çalışması, bu ayette yasaklanan hususlar arasındadır. Belirtilen söz ve davranışların kardeşler arasına sevgisizlik tohumları atacağı muhakkaktır. Hâlbuki bir önceki ayette vurgulandığı üzere müminler ancak ve ancak kardeşlerdir. Esas olan, kardeşler arasındaki bağlılığın gereği herhangi bir anlaşmazlıkta onların arasının düzeltilmesidir. Böyle davranılması halinde Allah'ın rahmet ve mağfiretinin onlarla olduğu bilinmelidir. Öyleyse bu kardeşliğe zarar getirecek her türlü söz ve davranışlardan kaçınmak gerekir. Bu konudaki ilahi yasak o kadar önemlidir ki söz konusu tutum ve davranışları sergileyen bir müminin fâsıklık damgası yemesi işten bile değildir. Sosyal yaşantı içerisinde alay, ayıplamak, lakap takmak, ancak fâsık olanların yapabileceği davranışlar olarak görülmektedir. Tûsî, fâsıklığı küfürle eş değer tutmuş ve şu görüşü ifade etmiştir: “Aslında mümin fâsık olmaz, iman ve fık bir arada bulunmaz”.²⁶⁷

Bu sebeple, müminlerin fâsıkların özelliklerinden uzaklaşıp, fazilet sahibi kimselerin yolunu tutmaları gerekir. İnsanları, etnik kökeninden, vücut eksikliğinden, hastalığından, acizliğinden, fakirliğinden dolayı ayıplamak son derece çirkindir. Ayrıca, ayetin sonundaki “...Kim tövbe etmezse zalimlerin ta kendileridir” şeklindeki ifade, bu tür çirkin davranışlarda bulunanların Allah tarafından çok ağır bir şekilde nitelendirildiklerini gösterir.

Daha önce de zikredildiği gibi bu ayet bir rivayete göre Temîmoğulları'ndan Medine'ye gelen kimselerin Bilal, Ammar, Habbab, Süheyb, Selmân, İbn Fûheyf, Ebû Huzeyfe'nin mevlâsı Salim gibi fakir sahabelerle alay etmeleri üzerine nazil olmuştur.²⁶⁸ Sâbit b. Kays'ın mescid-i nebevîde bir kişiyi annesinin cahiliyedeki durumu

²⁶⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, IX. 349.

²⁶⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XII. 246; Kannevcî, *Fethu'l-Beyân*, XIII. 145.

nedeniyle kınaması da ayrı bir sebep olarak gösterilmiştir.²⁶⁹ Bunun dışında ayetin Hz. Peygamber'in hanımlarının Ümmü Seleme'yi boyunun kısılğı, Safiyye'yi Yahudi kızı diye itham etmeleri üzerine nazil olduğu da kaydedilmiştir.²⁷⁰

Görüldüğü üzere bir ayetle ilgili birden fazla nüzul sebebi mevcuttur. Bu durum, sebeplerin önceden meydana geldiğini, ayetlerin ise daha sonra nazil olduğunu göstermektedir. Bu konudaki şu görüş bu durumu açıklamaktadır: “Bu rivayetlerdeki olaylar doğru olabilir. Fakat ayetin her parçasının ayrı ayrı olaylar üzerine ayrı ayrı zamanlarda indiğı doğru değildir. Çünkü ayet bir bütündür. Eğer parça parça inseydi her parça ayrı bir ayet olurdu.”²⁷¹

Ayette suhriyye, lemez ve tenâbüz diye ifade edilen tutum ve davranışların mahiyetine gelince, öncelikle bu kelimeler ve kavramların anlamları üzerinde durmak gerekir. Suhr/suhriyye sözlükte küçümseme, alay etme, gülme, emrine verme, boyun eğme, aşağılama anlamlarına gelir.²⁷² Suhriyye kelimesi, alay edenin alay ettiğı kimseye değer vermeme ve kendinden aşağı görme gibi bir tavrı da ifade eder. Suhrun yapılma şekli sadece sözle değil, taklit ve işaretlerle de mümkündür. Sonuçta suhr, o şahsın her halini eğlenceye alıp başka insanların da onunla alay etmesine sebep olmaktadır.²⁷³ Suhriyye kelimesi, emre amade kılma anlamındaki teshîr kelimesiyle kökteştir. Bu iki kelime arasındaki anlam ilişkisi merak edilebilir. Suhriyye ile teshîr arasındaki anlam ilişkisi şöyle ifade edilebilir: Alay eden kişi suhriyye fiiliyle karşısındaki kişiyi bir bakıma edilgen duruma sokma, susturma, sindirme ve sonunda da kendisine/hükmüne boyun eğdirip hizmet ettirmiş olur.

Elmalılı, alay etme ve başkasını tahkir etmenin yasaklığını izah ederken şunları söylemiştir: “Bu nehyin sebebi sorulmak istenirse her mümin şöyle itikat etmelidir: Olabilir ki eğlenilen, Allah yanında o eğlenenden daha hayırlı olsun, çünkü insanlar yalnız zâhiri ahvâle muttali' olabilirler, iç yüzünde gizli cihetleri bilmezler, Allah yanında tartı tutacak olan ise vicdanların ihlâsı, kalplerin takvâsıdır. İnsanın ilmi ise onun Allah yanındaki tartısını tartmağa, iki kalbin uhrevî temâyülâtını ölçmeye kâfi değildir. Onun için kimse zâhiri hale bakıp da gözünün kestiğini horlamağa, eğlenmeğe

²⁶⁹ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, VII. 342-343; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI. 324-325.

²⁷⁰ Vahidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 1991, s. 330; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, IX. 81.

²⁷¹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VIII. 525.

²⁷² Cevherî, *es-Sihâh*, I. 555-556; Râğıb, *el-Müfredât*, s. 228; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III. 1963.

²⁷³ Hûd, 11/38; Sâd, 38/62-63.

cüret etmesin, eğer Allah indinde muvakkar, muhterem olan bir şahsı tahkir etmiş bulunursa nefesine ne büyük zulmetmiş olur.”²⁷⁴

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, insanları alay etmeye sevk eden nedenlerin başında, kendini beğenme, kendini büyük görme, karşısındakini kusurlu görme ve alay edilmeye layık görme, kendi eksiklerini örtmeye çalışma gibi faktörler yer alır. Bir kimse toplumda değişen değerler açısından değersiz görülebilir. Ancak evrensel değerler, dinî ve manevî değerler söz konusu olduğunda, alay edilenler alay edenlerden değerli ve önemli olabilir. Bunun içindir ki ayette, “*belki de alaya alınanlar alaya alanlardan daha hayırlıdır*” denilmiştir. Allah nezdinde kimin nasıl değerlendirildiğini yanlıgsız bilmek mümkün olmadığına göre, başkasını küçük görüp alay etme ve lakap takma gibi yanlışığa düşenler, işin bir de bu yönünü düşünmelidirler.²⁷⁵

Lemz kavramına gelince, Kur’an’da farklı kalıplarda dört kez geçen lemez²⁷⁶ sözlükte ayıplama, dil uzatma, çekiştirme, kusur arama anlamlarına gelir. Aynı zamanda kaş göz işaretiyle ayıplamayı da ifade eder.²⁷⁷ Hemz kelimesi de lemez ile yakın anlam taşır; ancak ikisi arasında nüans vardır. Lemz kişinin yüzüne karşı, hemz ise gıyabında ayıplamadır. Yahut lemez, lisan ve göz işaretiyle hemz sadece dille ayıplamadır.²⁷⁸ Öte yandan, suhriyye (alay), kişinin huzurunda onu gülünç duruma düşürme olduğu halde, lemez ister gülünç olsun ister olmasın, ister huzurunda ister gıyabında olsun kişinin ayıplarına dikkat çekmektir.²⁷⁹ Hümeze suresinin ilk ayetinde insanlarla alay eden ve onların haysiyetine nakısa getirmek isteyen kimseler, hümeze ve lümeze diye ifade edilmiştir. Anılan surede, “İnsanları arkasından çekiştirip kaş göz işaretiyle alay ederek onların şeref ve haysiyetleriyle oynayan, sırf ayıp, kusur arayan (Velid b. Müğire) gibi her bir alçağın vay haline!” mealindeki ifadelerin ardından bu reziletlerle muttasıf insanın halet-i ruhiyesi ve davranış tiplemesinden söz edilmiştir. İlgili ayetlerden anlaşılacağı gibi, hümeze ve lümeze kelimeleriyle işaret eden kişinin insanları alaya alma davranışına sebep, servet sahibi olması ve bu servetin kendisini ebedî kılacak vehmine kapılmasıdır. Belli ki o kişi kendisini üstün görmektedir.²⁸⁰ Benzer bir

²⁷⁴ Yazır, *Hak Dini*, VI. 4469.

²⁷⁵ Heyet, *Kur’an Yolu*, V. 94-95.

²⁷⁶ Hucurât, 49/11; Tevbe, 9/58, 79; Hümeze, 104/1.

²⁷⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, 1998, II, 712; Kurtubî, *el-Câmi*’, XVI. 327; Neseî, *Medârik*, IV. 250.

²⁷⁸ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, VII, 81; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, IV. 269.

²⁷⁹ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XIV. 231; Güven, *Erdemli Toplumun İnşası*, s. 249.

²⁸⁰ Hümeze, 104/1-9.

tiplmeden Müddessir suresinde de söz edilir.²⁸¹ Hümeze ve Müddessir surelerindeki kibirli ve alaycı insan tiplemesi, kâfir/müşrik kimsenin temel karakteristiğini resmeder mahiyettedir.

Lemz, cahiliye döneminde yaygın olan bir davranış türü olarak kaş göz işareti, imalı söz, dudak hareketi, içinden kötüleme ve/veya tehdit içerikli gizli bir ses çıkarmak gibi çeşitli şekillerde yapılır ve bu tür söz ve hareketlerle kimin ne kastettiği iyi bilinirdi. Nitekim müşrikler, Hz. Peygamber’i her fırsatta gözleriyle, lisanlarıyla veya hareketleriyle alaya alma yarışına girmişlerdi.²⁸² Müşriklerin bu ayıplamaları, karşısındakini hafife alma, önemsiz görme anlamına gelmekteydi. Bu yüzdendir ki İslam âlimleri Hz. Peygamber’in Allah’tan getirdiği vahiyleri ve bunlardan zorunlu olarak çıkan dinî hükümleri, küçümseme niteliği taşıyan söz ve davranışları istihfâf (küçümseme) olarak değerlendirmişlerdir.”²⁸³

Bahse konu ettiğimiz ayetteki *velâ telmizû enfüseküüm* ifadesi, “Birbirinizi ayıplayamayın” şeklinde çevrilebileceği gibi, “Kendi kendinizi ayıplamayın” diye de çevrilebilir. Bu ikinci çeviri, müminlerin bir vücut gibi olduğu, dolayısıyla mümin kardeşini ayıplayan kişinin aslında kendisini ayıpladığı gibi bir manaya işaret eder.²⁸⁴ İnsanın başkasını ayıpladığında kendisini ayıplamış olması, her ne kadar başkasına yapılıyor görünse de, bu davranıştan hasil olan günah ayıplayan kimsenin hanesine kaydedilir.²⁸⁵ Ayrıca başkasını ayıplamak, kendisinin ayıplanmasına da sebep olur. Bu yüzden şöyle demek mümkündür: Başkalarını ayıplamayınız ki onlar da sizi ayıplamasın. Yoksa bu durumda kendi kendinizi ayıplayan bir kişi konumuna düşersiniz.²⁸⁶

Söz konusu ayette yasaklanan davranışlardan biri de nebz/tenâbüzdür. Bu kelime/kavram insanları kötü ve hoşlanmayacağı, duyduğu zaman üzülp kızacağı bir lakapla çağırarak veya kısaca kötü lakapla anmaktır.²⁸⁷ İnsanların kalaycı, kömürcü, imam, mühendis, hoca ve gibi yaptığı işe göre tanıtılmaları ve isimlendirmeleri nebz/tenabüz değildir. Keza zahiren güzel olmasa bile ayıplama ve kötülük kastı olmaksızın toplumda yaygınlık kazanmış olan ve yalnızca bu lakapları sayesinde tanınan kimselerin kör, sağır, topal gibi lakap kullanmanın söz konusu yasak kapsamına

²⁸¹ Müddessir, 74/11-30.

²⁸² İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve’l-Tenvîr*, XII. 248.

²⁸³ Sinanoğlu, “İstihfâf”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII. 336.

²⁸⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVIII. 114; Neseî, *Medârik*, IV. 250; Yazır, *Hak Dini*, VI. 4470.

²⁸⁵ Hümeze, 104/1.

²⁸⁶ Râğîb, *el-Müfredât*, s. 454.

²⁸⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, I. 714; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V. 3322-3323.

girmedığı hususunda müfessirlerin pek çoğu ittifak etmişlerdir.²⁸⁸ Ayette yasaklanan, kişinin bazı eksik yönlerinin dile dolanarak onun haysiyetini ve şahsiyetini yaralamaya matuf, izzet-i nefsinin kırıcı, toplum içinde küçük düşürücü lakaplarla anmaktır. İnsanların halleriyle mütenasip olan lakaplar güzeldir. Hz. Ebû Bekr'in "Atîk", Hz. Ömer'in "Farûk", Hz. Hamza'nın "Esedullah", Hâlid b. Velid'in "Seyfullah" lakabıyla anılması bu kabildendir.²⁸⁹ Bunun yanında sahibinin hoşuna giden lakapları kullanmakta da beis yoktur. Bu tür lakaplar Hz. Peygamber tarafından da takılmıştır. Mesela, Hz. Peygamber, istirahat etmek için yere yatan ve bu yüzden üzerine toz-toprak bulaşan Hz. Ali'ye, "Kalk bakalım, ey Ebû Turâb" diye hitap etmiş ve bu hitaptan sonra Hz. Ali bu şekilde anılır olmuştur.²⁹⁰

İbn Abbas, bir kimsenin geçmişte yaptığı kötülükten tövbe etmesi halinde, hâlâ o haliyle suçlanmasının tenâbüze gireceğini belirtmiştir.²⁹¹ Buna göre bir insanı geçmişle suçlamak, onun şahsiyetini heder etmek anlamına gelir ki bu durum büyük bir vebal içerir. İslam, insanların birbirine olan saygısını ön plana çıkarır. Müminlerin arası İslam kardeşliği ile perçinlenmesi gerekirken, kardeşliği zayıflatacak ve birbirinden uzaklaşmaya sebep olacak bu gibi olumsuz davranışları devam ettirenler için ilgili ayette, "İşte onlar zalimlerin/günahkârların ta kendileridir" şeklinde çarpıcı bir ifade kullanılmıştır.

Hz. Peygamber'in "Bir mümini küfür ile itham eden, onu öldürmüş gibidir"²⁹² hadisindeki ifade, ilk bakışta ağır gibi görünse de, bir müslümanın küfürle itham edilmesi, onun iman ve şahsiyeti açısından düşünüldüğünde çok ağır bir hakaret olduğu anlaşılır. Bu itham, toplum nazarında o şahsın itibar bakımından adeta varlığının ortadan kaldırılması anlamına gelir. Bu itibarla mezkûr hadis, birbirlerini küfürle itham etmeleri halinde meydana gelecek sonuçlar hakkında müminleri çok çarpıcı bir ifadeyle uyarmıştır.

Yeri gelmişken şunu da belirtmek gerekir ki burada iman ve İslam kardeşliğinden özel olarak söz etmemiz, başka din ve inançlara sahip insanları alaya alıp küçümsemenin, onlara zarar vermenin mubah olduğu anlamına gelmez. İslam, hak, hukuk ve insana saygı söz konusu olduğunda tüm insanları Allah'ın kulu olarak görür. Bu yönde hak kaybına asla müsaade etmez. İnsanlar yaratılıştaki eşittirler. Bu sebeple, hiç

²⁸⁸ Kurtubî, *el-Câmi*, XVI. 216.

²⁸⁹ Yazır, *Hak Dini*, VI. 4470.

²⁹⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III. 287.

²⁹¹ Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, VII. 344; Kannevcî, *Fethu'l-Beyân*, XIII. 146.

²⁹² Buhârî, "İman", 7.

kimse bir başkasını alaya alma hakkına sahip değildir. Onu şahsiyet ve şerefine halel getirecek isim ve lakaplarla anamaz. İnsanın üstünlüğü onun görünüşünde değil, Allah'a karşı sorumluluklarının bilincinde hareket etmesindedir. Bunun da ölçüsü Allah katındaki takvâdır.

4.4. Zulüm ve zalimlik

Surenin onbirinci ayetinde, suhriyyet, lemez ve tenabüz gibi davranışlardan nedamet duyup vazgeçmeyenler zulmetmek ya da zalim olmakla nitelendirilmiştir. Zulüm karanlık, adaletsizlik, bir şeyi kendine mahsus yerden başka bir yere koymak, hak yemek, eksiltmek, çoğaltmak, haddi aşmak, söz ve fiilde aşırılık, cevr, işkence, cehalet, şirk, fısık gibi çok çeşitli anlam ve kullanımlara sahip bir kelime olup en genel ve geniş anlamıyla haksızlık demektir.²⁹³

Zulüm ve müştakları Kur'an'da 280'den fazla yerde geçmektedir. Bu sayıya zulüm manasında kullanılan diğer kelimeler dâhil değildir. Zulüm, her şerden önce bir isyanı, insanî değerlerdeki en azından bir yıpranmayı ve eksikliği gösterir. Zulüm, sadece birinin diğerine yaptığı bir haksızlık olarak kabul edilse bile, insan hayatını olumsuz manada altüst edecek bir karaktere sahiptir. Bu sebeple "zulüm" kavramının Kur'an'daki anlam ve kullanım alanı oldukça geniştir. Öyle ki her çeşit büyük ve küçük günah zulüm olarak nitelendirilir.

Zulüm adaletin zıddıdır. Adalet eşyanın yerli yerine konması anlamına gelirken, zulüm haksızlık anlamında ve eşyanın olması gereken yerden bir başka yere konulması anlamındadır. Bu mana, suyu tersten akıtmak, işi yokuşa sürmek olarak da ifade edilebilir. Zulüm haklıya hakkının verilmemesidir. Bu haksızlık inanç boyutunda olursa o kimse kâfir, müşriktir. Çünkü kâfirlik ve müşriklik Allah'ın hakkını başkasında görmek veya O'na ait ubudiyet hakkını başkasına izafe etmek demektir. Allah'a boyun eğmemek suretiyle insanlar arasında fitne ve fesadın yayılmasına bilerek sebep olan fâsıklar da, yine adaletsizlikten dolayı haddi aşmış kimseler olduklarından zalimlikten paylarına düşeni almış olurlar. Başkasıyla alay etme gibi günahı irtikâp ederek büyülenen insan, birilerine lakap takma gafletine düşerek, kendini mükemmel görme yanlışlığına düşüp kibrin kucağına atılan kimse, hoşlanmadığı bir şeyi kardeşine reva görmesinden dolayı inanç anlamında olmasa da amel cihetinden zalimlik sıfatıyla

²⁹³ Mukâtil, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, s. 35; Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, III. 12-17.

muttasıf demektir. Şirk Kur'an'da en büyük zulüm olarak nitelendirilmiştir.²⁹⁴ Şirkin bu şekilde nitelendirilmesi, Allah'ın ulûhiyet ve ubudiyet hakkını başka bir varlığa vermeyi ifade etmesi sebebiyledir. İbn Kesîr (ö. 774/1372) zulmü üçe ayırmıştır: (1) Allah'a karşı zulüm, şirk; (2) Kulların birbirlerine karşı yaptıkları zulüm, kul hakkı (3) Kulun kendisine karşı yaptığı zulüm, gühah. Bu üç zulüm türünden şirk asla affedilmez. Kul hakkının hesabı sorulur; kulun kendine karşı yaptığı zulüm ise affonulabilir.²⁹⁵

Adalet, hak ve hakkaniyetin gözetilmediği ortamlarda zulüm boy gösterir. Şüphesiz insanın onur ve şerefiyle bağdaşmayan her türlü tutum ve davranışlar zulümdür. İnsanın şahsiyetine yönelik ve onu huzursuz eden fitne, fesat, iftira ve gıybet varıncaya kadar bütün söz ve davranışlar bu kategoride değerlendirilir. Zira töhmet altında kalan kimse, haksızlıkla rahatsız edilmiş, mutlu olarak yaşama hakkına müdahale edilmiştir. O halde zulüm, ferdin olduğu kadar, toplum içindeki birlik ve beraberliğin, kardeşliğin önünde en büyük engeldir.

Bu açıdan baktığımızda, insanları küçük gören ve kendince onlarda gördüğü kusurları diline dolayıp eğlence vasıtası yapan anlayışın kaynağında zulüm vardır. Zalimin akıbetini müflisi tanımlayan hadis ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber, müflis kimseyi kıyamet günü, kendi günahının yanında başka insanların günahını da yüklenip cehenneme atılan kimse olarak tanımlamıştır.²⁹⁶ Bu sebeptendir ki Hucurât suresi on birinci ayette zikredilen zalimlik, insanları küçük görerek, onları alay konusu yapanların, başkasını ayıplamayı, küçük düşürmeyi adet haline getirenlerin karşı karşıya kaldıkları bir sıfattır. Zulüm ve zulumât karanlığı ifade eder. İnsan zalimlikle bilmediği tehlikelere ve azaba kendini atmış olur. Cehennem zulumâttır. Kendisini yaptığı işlerden dolayı cehenneme atan kimse, her şeyden önce kendisine zulmetmenin bedbahtlığına düşmüş demektir. Zalimlik sıfatından kurtulmanın yolu, tövbedir. Tövbenin şekli ise kul hakkı terettüp eden hususlarda önce kuldan helallik almak, sonra Allah'a tazarru ve niyazda bulunmaktır.

4.5. Zan ve sû-i zan

Hucurât suresinin on ikinci ayetinde müminler zan, tecessüs ve gıybetten men edilmiştir. Ayetin meali şöyledir: “*Ey Müminler! Zandan, insanlar hakkında mesnetsiz*

²⁹⁴ Lokman, 31/13.

²⁹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I. 508.

²⁹⁶ Müslim, “Birr”, 60; İbn Hanbel, *el-Müsned*, XI. 303, 324, 372.

bilgilere dayalı hüküm verip tahminî değerlendirmeler yapmaktan çokça sakının. Çünkü zannın bir kısmı, insanlar hakkında kanaatlere yol açarı günahtır. İnsanların gizli hâllerini araştırmayın. Sizden biri ölmüş kardeşinin etini yemek ister mi?! Bundan öğrendiniz, değil mi? Öyleyse Allah'ın bütün bu emirleri hususunda duyarlı olun. Şüphesiz Allah samimi tövbeleri hep kabul eden, tövbekâr kullarına karşı çok merhametli olandır.”²⁹⁷

Bu ayet ilk olarak zandan çok sakınılmasını, bir başka deyişle zannın çoğundan uzak durulmasını emretmektedir. Esas itibariyle zannın azına ve çoğuna bakmadan kaçınılması istenmektedir. Çünkü zan, kesin bilgiye dayanmadığından gıybet, iftira olabilir.²⁹⁸ Zan kelimesi sanmak, bilmek, itham etmek manalarına geldiği gibi sezme ve şüphe etmek manalarında da kullanılır. Kuvvetli ve hakikate yakın zanna “zann-ı galib” denilir. Bir açıklamaya göre yüzde bir ihtimali olan şeye vehim, yüzde ikiden yüzde elliyeye kadar ihtimali olan şeye şüphe, yüzde elliden sonraki ihtimallere zan denilir. Yüzde doksanın üzerindeki zanna, zann-ı galip, yüzde yüz ihtimale ise ilim denilir.”²⁹⁹ Buna göre zan güçlendiğinde ilim seviyesine yükselmekte, zayıfladığında ise vehim seviyesine düşmektedir.

Zan, ayetlerde vücûh yönünden özellikle iki manaya delalet eder. Bu manalardan birisi yakîn, kesin bilgi, inanç,³⁰⁰ diğeri şüphe ile beraber sanmak, vehmetmektir. Zannın bir diğeri anlamı da töhmet, yani kesin olarak ispat edilmediği halde birine suç yüklemektir.³⁰¹ Zan, bazı ayetlerde inanmama anlamında da kullanılmıştır. Mesela, “*O (Firavn) ve askerleri yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve gerçekten bize döndürülmeyecekleri sandılar (inanmadılar)*”,³⁰² “*Onlar dirileceklerini sanmıyorlar mı?*”³⁰³ gibi ayetlerde geçen “zan” fiili inanmamak anlamındadır.

Mukâtil, vücûh ilmi açısından “zan” kelimesine üç anlam vermiş ve bu anlamları muhtelif ayetlerle örneklendirmiştir. Birincisi yakîn (kesin bilgi) manasıdır. Bu manaya delil gösterdiği ayetlerden birisi şöyledir: “*Böyle kimseler şeksiz-şüphesiz bilir ve inanırlar ki öldükten sonra rablerine kavuşacaklar ve hesap vermek üzere O'nun huzuruna çıkacaklar.*” (Bakara, 2/46). İkinci anlam şek ve şüpedir. “*Size “Allah'ın ölümden sonra dirilişle ilgili vaadi mutlaka gerçekleşecek; bunda hiç şüphe yok,*

²⁹⁷ Hucurât, 49/12.

²⁹⁸ Duman, *Beş Surenin Tefsiri*, s. 306.

²⁹⁹ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1966, II. 57.

³⁰⁰ Bakara, 2/46, 249.

³⁰¹ Semîn el-Halebî, *Umdetü’l-Huffâz*, III. 18.

³⁰² Kasas, 28/39.

³⁰³ Mutaffifin, 83/4.

denildiği zaman şöyle karşılık verirdiniz: Biz kıyamet filan bilmeyiz. Bize göre kıyamet bir vehimden ibaret. Böyle bir şeyin gerçekleşeceğine kesinlikle inanmıyoruz.” (Câsiye, 45/32) ayetinde zan bu manada kullanılmıştır. Üçüncü anlam ise töhmettir. Zan kelimesi Ahzâb 33/10. ayette bu anlamda kullanılmıştır.³⁰⁴

Ebû Hüreyre’den gelen rivayete göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Ashabım! Zandan çekininiz. Çünkü zan sözlerin en yalanıdır. Birbirlerinizin ayıplarını görmeye ve duymaya çalışmayınız. Karşılıklı çekişmeyiniz. Birbirinize haset etmeyiniz. Buğz etmeyiniz, birbirinize sırt çevirmeyiniz. Allah, kullarına nasıl emretmişse öyle kardeş olunuz. Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez. Onu yardımsız bırakmaz. Onu hor görmez. Takvâ (Rasûlullah kalbine işaret ederek) işte buradadır. Takvâ işte buradadır. Kişiye şer olarak Müslüman kardeşini hor görmesi yeter. Her Müslümanın diğer Müslümana karşı ırzı ve malı haramdır. Allah sizin şeklinize ve bedenlerinize bakmaz. Bilakis kalplerinize ve amellerinize bakar.”³⁰⁵

Hadiste yasaklanan zan, hatırdan gelip geçen şeyler değil, aslı olmayan haberleri gerçek kabul edip tasdik etmektir. “*Takvâ işte buradadır*” sözünden, zahiri amellerle kalpteki takvânın uyumlu olması kastedilmiştir. Kalpte yerleşen Allah’ın azameti, Allah korkusu murakabesi, takvâyı oluşturmaktadır. Ameller, kalbin samimiyeti ile ölçülür.³⁰⁶ Hz. Peygamber’in sakındırdığı zan, kişiyi günaha sokan, sonunda insanların aleyhine neticelenecek, kardeşler arasında hoşnutsuzluğa sebep olacak zandır. Hz. Peygamber’in tavsiyelerinde yapılmaması sıralanan hususların sû-i zannı içeren düşünce ve davranışlar olduğu açıktır. İnsanlar hakkında sû-i zanda bulunmak veya hiçbir delile dayanmadan insanlar hakkında şüpheye düşmek, haklarında iyi düşünmemek yasaklanan zandır. Hz. Peygamber kötü zan hakkında “*Allah, Müslümanların kanını, namusunu ve kendisine kötü zanda bulunulmasını haram kılmıştır*”³⁰⁷ derken, müminlerin hayat hakkının korunmasından söz etmiştir. Kur’an ve sünnet, din, akıl, nesil, mal ve canı korumaya almıştır. Bu esaslara zarar vermeye yönelik zan, günaha götüren ve dolayısıyla yasaklanan zandır. İslam, insanın maddî ve manevî varlığını bütünüyle muhafaza etmiştir. İnsanın kendisine, aile efradına, akrabalarına nakısa getiren onları bir ayıpla itham eden zan, günah olan zandır.³⁰⁸

³⁰⁴ Mukâtil, *el-Vucûh ve’n-Nezâir*, s. 179-180. Ayrıca bkz. Dâmeğânî, *Islâhu’l-Vucûh*, s. 311-312.

³⁰⁵ Buhârî, “*Vesâyâ*”, 8, “Edeb”, 57-58; Müslim, “*Birr*”, 28-33; Tirmizî, “*Birr*”, 56.

³⁰⁶ Nevevî, *Riyâzü’s Sâlihîn*, V. 314-315.

³⁰⁷ Müslim, “*Birr*”, 32.

³⁰⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIII. 366.

Zannı iyi ve kötü anlamında hüsn-i zan ve sû-i zan diye ikiye ayırmak mümkündür. Hüsnü zan itikat açısından, Allah'ın günahları affedeceğine inanarak, ümit kesikliğine düşmeden ibadetini yerine getirmek suretiyle korku ve ümit içerisinde bulunmaktır. Yine hüsnü zan, insanların iyiliğini düşünmek, hiç kimseyi peşinen suçlu ilan etmemektir. İnsanlar aslında suçsuz telakki edilir. Kötülüğüne şahit olunmayan kimselerin cezalandırılması söz konusu değildir. Çünkü berâet-i zimmet asıldır.³⁰⁹ Nitekim Allah Teâlâ ifk hadisesiyle ilgili Nûr 24/12. ayette, “*Ey Müminler! O iftira dedikodusunu işittiğiniz zaman, mümin erkekler ve kadınlar olarak birbiriniz hakkında sırf iyi niyet (hüsnü zan) ve düşünceler besleyip, ‘Bu düpedüz bir iftiradır’ demeniz gerekmez miydi?’*” buyurmuştur. Bu ayet Hz. Âişe’yi iftiradan ibra etmiş, ona yapılan bu iftiraya karşı müminlerin hüsnü zan içerisinde bulunmaları gerektiğini açıkladıktan sonra, onun şahsında tüm müminleri ilgilendiren böyle bir durumda hangi tavır içerisinde olunması gerektiğini bildirmiştir. Hüsnü zan besleyen kimseden haset etmesi, kin ve garaz içerisinde bulunması, kardeşini yardımsız bırakması, ona zulmetmesi, onu hor görmesi beklenemez. Hz. Peygamber, “Her biriniz ancak Allah’a iyi zanda bulunarak can versin”³¹⁰ buyururken hüsn ü zannın iman konusundaki önemine işaret etmiştir. Yine aynı konu ile ilgili olan “İyi ve güzel zan imandandır”³¹¹ hadisi de güzel zannı teşvik etmiş ve suçlayıcı ifadelerden uzak durulmasını istemiştir.

Sû-i zan, Allah’tan ümit kesmek, O’nun affetmeyeceğini düşünerek ibadetten uzak kalmaktır. Hucurât suresi on ikinci ayette yasaklanan zan, sû-i zandır. Bu da birinin elinde delil olmadığı halde bir başkasını suçlu görmesi ve bu düşüncesini başkalarına bir şekilde izhar etmesi anlamındadır. Sû-i zannın günah olmasındaki sebep, başkası hakkındaki kötü düşüncenin fiiliyata dökülmesidir. Böyle bir zannın kardeşlik bağlarına zarar vereceği muhakkaktır. Kendisi hakkında birinin iyi düşünmediğini duyan veya gören kimse ona karşı iyilik hisleri beslemeyebilir ve aynı tavrı o kimseye gösterebilir, böylece “müminler kardeştir” prensibine zarar verilmiş olur.

Sû-i zan itikâdî yönden, inanmayanların Allah ve rasûlü hakkındaki düşüncelerini ifade eder. Münâfiklar hakkındaki şu ayet onların sû-i zannına işaret eder: “*Aslında siz (Hudeybiye seferine çıkan) Peygamberin ve müminlerin sağ salim bir şekilde ailelerine geri dönmelerinin pek mümkün olmadığını düşündünüz ve hatta düşündüğünüz şeyin gerçekleşmesinin hayalini kurdunuz. Ne var ki çok yanlış*

³⁰⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Mecelle*, nşr. Ali Himmet Berki, Ankara 1959, s. 9.

³¹⁰ Müslim, “Cennet”, 81-82; Ebû Davûd, “Cenâiz”, 13.

³¹¹ Ebû Davûd, “Cenâiz”, 13.

*düşündünüz, üstelik bu haince düşüncenizle helâke uğramayı da hak etmiş oldunuz.”*³¹²

Bu ayette, Hudeybiye seferine çıkan Hz. Peygamber ve Müslümanlar hakkında bir daha geri dönmeyeceklerine dair kötü zan besleyen ve zanlarının gerçekleşmesini temenni edenlerin hali ortaya konmuştur.

Zan, İblis'in insanlar hakkındaki iddiasında da söz konusu edilmiştir. Sebe 34/20. ayette, *“Doğrusu İblis onları yoldan çıkaracağına ilişkin iddiasında haklı çıktı. Çünkü onlar, içlerindeki müminler grubu hariç-tümünden İblis'in çağrısına uymuşlardı.”* buyrulmuştur. Burada İblis'in iddiası “zan” diye ifade edilmiştir. İblis, Hz. Âdem'e secde konusunda Allah'a isyanında Âdem ve nesline düşman olacağını bildirdi. Düşmanlığını uygulamaya koyabilmesi için de Allah'tan kıyamete kadar mühlet istedi. İstedığı mühleti aldıktan sonra da insanların önünden arkasından sağlarından sollarından geleceğini ve onların çoğunun Allah'a şükür içerisinde olmayacaklarını söyledi.³¹³ İblis'in bu iddiasını/zannını, onun peşine takılan kimseler haklı çıkardılar.

Sû-i zandan kaçınılması hususunda, *“İyice bilmediğin bir şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz, kalp, bunların hepsi o şeyden sorumludur”*,³¹⁴ *“İnsan bir söz söyler söylemez, mutlaka onu kaydetmekle görevli bir gözcü vardır.”*³¹⁵ mealindeki ayetler calib-i dikkattir. Çünkü bu ayetler insanın yapıp ettiği her şeyden mükellef olduğunu ve aynı zamanda bütün fiillerinin Allah tarafından takip edilip kayıt aldığına alındığını söylemektedir. Keza *“Hâlbuki sizi gözetleyen, yaptığınız her şeyi kayda geçiren değerli melekler vardır.”*³¹⁶ ayeti de aynı hususu vurgulamaktır. Vücudun her azasının yaptığından sorumlu olması, bilerek ve isteyerek yapılan her işten insanın mesul olması demektir. Kur'an bilgisizlik kavramını daha çok inanmamakla eş değer olarak kullanmıştır. Peygamberlerin getirdikleri ilahî esaslar, insanların öncelikle iman açısından bilgisizliklerini gidermeye yöneliktir. Hz. Peygamber de nebilerin/rasullerin sonuncusu olarak aynı görevle gelmiş, bilgisizliğin ve cehaletin yerine iman ve ona bağlı olarak ahlâkı ikame etmiştir.

Ebu Hüreyre'den Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: *“Allah'a ve ahiret gününe inanan kimse ya yararlı söz söylesin veya sussun.”*³¹⁷ Başka bir hadiste de şu ifadelere yer verilmiştir: *“Ebû Musa el-Eş'arî şöyle demiştir: “Ya Rasûlellah! En faziletli Müslüman kimdir?” diye sordum. O da şöyle buyurdu:*

³¹² Fetih, 48/12.

³¹³ A'râf, 7/14-17.

³¹⁴ İsra, 17/36.

³¹⁵ Kâf, 50/18.

³¹⁶ İnfıtâr, 82/10-12.

³¹⁷ Buhârî, “Edeb” 27; Müslim, “Lükata”, 47.

Müslümanların elinden ve dilinden zarar görmediği kimsedir.”³¹⁸ Bir başka hadiste Ebû Hureyre, Rasûlullah’ı şöyle söylerken işittiğini haber vermiştir: ”Bir Kul Allah’ın hoşnut olduğu kelimelerden bir kelimeyi ehemmiyet vermeyerek söyler de, Allah o kimseyi bu kelime sebebiyle birçok dereceye yükseltir. Bir kul da Allah’ı gazaplandırarak kelimelerden bir kelimeyi, hiç ehemmiyet vermeden söyler de, kendisi o kelime sebebiyle cehennemine düşer.”³¹⁹ İnsan diline sahip olmalıdır. Her duyduğu sözü, araştırmadan, incelemeyen başkasına anlatmamalıdır. Kişi her yaptığından ve her konuştuğundan sorumlu olacağını bilmelidir. Bu inanç, sahibini her zaman dikkatli olmaya sevk eder ve hayatını zanlar üzerine kurmaz.

Kuşkusuz bir kimsenin aleyhinde olmayan, eşya hakkında bilgi edinmeye dair tahminler, hükümler yasak değildir. Zannın dinî hayatımızda da önemli bir yeri vardır. Dinî haberlerdeki kuvvet, onun hükmünü ifade eder. Kesin bilgiye ve rivayete dayanan disiplinlere farz-vacip veya haram gibi hükümler konmuştur. Ravisinde veya senedinde bir aksaklık ve eksiklik bulunan haberlere dayalı hükümler zanna dayalı hükümlerdir. Müstehap veya mekruh hükümlerinin dayandığı delilleri böyle değerlendirmek mümkündür. İnanç konularında kesin ve yakîn bilginin olması gereklidir. O bakımdan haber-i vahitler itikat konusunda delil olmazlar. Diğer taraftan amel konusunda, sosyal hayatın çeşitli aşamalarında rastlanılan problemlere dair hususlar, zann-ı galib içerisinde çözümleme yoluna gidilir. Ayrıca genel anlamda herhangi bir bilginin ve icadın elde edilmesinde zannın ve merakın önemli bir yeri olduğu da muhakkaktır.

4.6. Tecessüs

Tecessüs kelimesi/kavramı Hucurât suresinin on ikinci ayetinde geçer. Bu kelime “cess” kökünden türemiş olup, sözlükte muayene etmek, dikkatle bakmak, araştırmak, merak etmek, gözetlemek, hastalığı ve sağlığı anlamak için el ile nabız yoklamak ve haber araştırmak gibi manalara gelir.³²⁰ Düşmanın sırlarını öğrenip bilgi sızdıran kişi anlamındaki casus da aynı köktendir. Tecessüs kavramı, her türlü bilgi edinme çabasını içerse de kaynaklarda daha çok kötü maksatla araştırmalar hakkında kullanıldığı belirtilir. İlgili ayette tecessüsün yasaklanmış olması da bu izahı desteklemektedir.

³¹⁸ Buhârî, “İman”, 4, 5; Müslim, “İman”, 64.

³¹⁹ Buhârî, “Rikak”, 23.

³²⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, I. 726; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I. 623-624; Yazır, *Hak Dini*, VI. 4473.

“His” kökünden türeyen tahassüs kelimesi de gizli konuşanları dinleme, kulak kabartma gibi anlamlara gelir. Tecessüs ile tahassüs arasındaki fark, tecessüsün özellikle gizli kalması istenen bir duruma vakıf olmak için kötü niyetli araştırmayı, tahassüsün ise bir konuda haber toplamayı ifade etmesidir.³²¹ Hucurât on ikinci ayette müminlere hitaben “*Tecessüste bulunmayınız*” buyurulmuş olması, insanların ve özel olarak mümin insanların birbirinin gizli yanlarını ortaya çıkarmak için araştırma yapmamayı, bu konuda meraklı davramamayı tembihler. Her tecessüs yasak olmamakla beraber, sû-i zanla yapılan tecessüsten müminler özellikle men edilmiştir. Hz. Peygamber’in “Kişiye her işittiğini söylemesi günah olarak yeter”³²² şeklindeki ifadesi, konuşulan söze dikkat edilmesi hususunda önemli bir uyarı niteliğindedir.

Gizli tutulan ayıp ve kusurların araştırılmamasının sebebi, o kimsenin utandırılıp aşağılanmasına fırsat verilmemesi olduğu kadar, onun hayâ perdesinin yırtılmasına da meydan vermemektir. Nitekim Muaviye’nin rivayetinde Rasûlullah, “Eğer sen insanların ayıp ve kusurlarını araştırmaya kalkarsan onları ifsat edersin veya onları buna zorlarsın”³²³ buyurmuştur.

Kur’an ahlâkında, insanların zayıf noktalarını arayan, onları aşağılayan, buna mukabil kendisini yükseklerde gören, insanları birbirine düşüren tipler hep kınanmıştır. Kalem 68/11. ayetteki, “*Ayıp araştıran, kovuculuk eden kimseye asla boyun eğme*”³²⁴ ikazı bu tip insanların tuzaklarına dikkat çekmektedir. Bu ayette ayıp araştıran, kovuculuk yapan diye nitelendirilen kişi müşriktir. O müşrik inanmamakla kalmıyor, insanlar arasında fitne ve fesat çıkarmak için dolaşüyor, ayıp araştırıyor, laf taşıyor. Asıl maksadı İslâm’ı bir kaşık suda boğmak ve Hz. Peygamber’i başarısızlığa uğratmaktır.

Kurân üslubunda, şahıs ismi yerine onun inancı, bazen sözü, bazen bir tavrı veya başka sıfatları söz konusu edilerek bir tipoloji çizilmiştir. Kalem 68/11. ayetin devamında söz konusu müşriğin diğer olumsuz tutum ve davranışları, “*iyiliği engelleyen, dünya malı gözünü bürümüş, hak hukuk tanımayan, işi gücü günah işlemek olan, son derece kaba, üstüne üstlük, soysuzun teki olan adama boyun eğme*”³²⁵ diye ifade edilmiştir.

İnsanları mahcup etmek için eksik ve kusurlarını araştırmak suretiyle ortaya dökmenin sonuçta neye müncer olacağını Hz. Peygamber, “Müslümanların eksiklerini

³²¹ Zühaylî, *et-Teşîru'l-Münîr*, XIII. 480.

³²² Ebû Dâvûd, “Edeb”, 88.

³²³ Ebu Dâvûd, “Edeb”, 44.

³²⁴ Kalem, 68/11.

³²⁵ Kalem, 68/12-13.

ve kusurlarını araştırmayın; her kim Müslümanların eksik ve kusurlarını araştırırsa Yüce Allah da onun ayıplarını ortaya döker ve evinin içinde bile olsa onu rezil ve rüsva eder.”³²⁶ diye ifade etmiştir. Müminler, kardeşlerinin şahsiyetini ve hakkını korumalı, onun nerede olursa olsun küçük düşürülmesine fırsat vermemelidir. Gazâlî dostluk ve kardeşlik konularını ele alırken insanların özel hallerini merak edip araştırmayı, bu konularda sorular sormaktan kaçınmayı, müslümanlar arasında gözetilmesi gereken başlıca haklar arasında zikretmiştir. Fazilet sahibi bir mümin zihninde kardeşinin güzel yönlerini saklar, böylece gönlünde ona karşı sevgi ve saygı duyguları gelişir. Zira sû-i zannın haram kılınmasının sebebi, bu tür zannın insanı kardeşi olumsuz duygu ve eylemlere yönlendirmesidir. Kişi kendisi için istediğini kardeşi için istemedikçe tam manasıyla mümin sayılmaz. Kişi kendi kusurlarını gizlediği gibi kardeşinin kusurlarını da gizlemelidir. Çünkü kendisi ne ise kardeşi de odur; müminler bir tek kişi gibidir. Sadece bedenleri ayrıdır. Kardeşliğin hakikati de işte budur.³²⁷

Sonuç olarak, tecessüs insanların başkaları tarafından öğrenilmesini istemedikleri özel/mahrem hallerini, merak saikiyle veya onları küçük düşürmek, kusurlarını ifşa etmek maksadıyla araştırıp deşifre soruşturma çabasıdır. Ancak bu çaba insan hakkı açısından helâl olmadığı gibi çok ciddi bir ahlaki rezilettir.

4.7. Gıybet

Kur’an’da farklı kalıplarla altmış yerde geçen “gıybet” kelimesi sözlükte uzaklaşmak, gözden kaybolmak, gizli kalmak gibi anlamlara gelen gayb kökünden isim olup aslında hem iyi hem de kötü sözlerle anmayı ifade etmekle birlikte terim olarak genellikle “kötü sözlerle anma” manasında kullanımı yaygınlık kazanmıştır. Hucurât suresinin on ikinci ayetinde, “*Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölmüş kardeşinin cesedini dişlemekten hoşlanır mı? İşte bakın bundan tiksindiniz!...*” ifadeleriyle gıybetin çirkinliği çarpıcı bir şekilde dile getirilmiştir. Başta hadisler olmak üzere İslâmî kaynaklarda, insan haklarının en önemlilerinden olan ve çoğunlukla “ırz” kavramıyla ifade edilen kişiliğin dokunulmazlığı ilkesine büyük değer verilmiştir. Buna göre bir kimsenin gıyabında gerek onun şahsıyla ilgili maddî; bedenî, dünyevî veya manevî; ruhî, ahlâkî ve dinî kusurlarından söz edilmesi, gerekse çocukları, ebeveyni ve

³²⁶ Tirmizî, “Birr”, 83.

³²⁷ Ebû Hâmid el-Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, Kahire 1332, II. 176-179.

diğer yakınlarının kusurlarının anlatılması gıybet sayılmıştır. Ayrıca gıybetin sözle olduğu gibi yazı, ima, işaret ve taklit gibi davranışlarla olabileceği de belirtilmiştir.³²⁸

İbn Mes'ûd'dan gelen bir rivayette Hz. Peygamber, "Mümin, çekiştiren, lânetleyen, kaba ve ağzı bozuk bir kimse olamaz"³²⁹ buyurmuştur. Hz. Peygamber'in, müminlerin yapmaması ve söylememesi gereken şeylerin başına gıybeti koymuş olması, başkasına iyilik duaları yerine kötülük çığılıkları atmanın ve müminlere kötü söz söylemenin çirkinliğini anlatmak içindir. İslam temelde güzel ahlaktan ibaret olduğuna göre müminin bu gibi kötü hasletlerden uzak durması onun müslümanlığının güzelliğidir.

Gıybet konusunda Ebû Hüreyre'den gelen bir başka rivayete göre Rasûlullah, "Gıybet nedir bilir misiniz?" diye sormuş, ardından, "Gıybet, Müslüman kardeşinin hoşuna gitmeyeceği bir sözle onu anmasıdır" buyurmuştur. Bunun üzerine, "Peki eğer söylediğim şey kardeşim de varsa ne buyurursunuz? Diye sorulmuş, bu defa Rasûlullah şunu söylemiştir: "Söylediğin şey kardeşinde varsa gıybet etmiş olursun, yok eğer onun hakkında asılsız bir şey söylemişsen, o zaman ona iftira etmiş olursun"³³⁰

Bu hadisten anlaşılacağı gibi gıybet, kişide olan bir durumun söylenmesidir. Söylenen şey o kimsede yoksa bu takdirde iftira ve bühtan olur. İftira ve bühtanın gıybetten daha beter olduğu hadisteki ifade bütünlüğünden ve ifadenin gücünden anlaşılmaktadır. Gıybet, bir kimsenin gıyabında onun şahsiyetini zedelemeye yönelik, onu diğer insanların gözünde küçük düşürücü bir şekilde konuşulmasıdır. İslam kişilerin, malını, canını, namusunu, aklını muhafaza altına aldığına göre emir ve yasakların, ahlâkî prensiplerin bu doğrultuda gelmesi tabiidir. Başkasının haklarına saldırı zulümdür. Zulüm ise büyük günahlardandır. Gıybetin yasaklanmasıyla bu yolla işlenecek zulme engel olunmuştur.

Selmân-ı Farisî'nin hizmetini yaptığı kişiler tarafından çekiştirilmesi, on ikinci ayetin nüzul sebepleri arasında zikredilmiş ve dolayısıyla o kimselerin yaptığı hoş görülmemiştir.³³¹ İlgili ayette yasaklanan üç davranış; zan, tecessüs ve gıybettir. Ayet, insanları töhmet altında bırakan zandan kaçınılmasını, yine insanları mahcup etmek, küçük düşürmek adına onların sırlarını öğrenmeye çalışmanın şenaatini hatırlattıktan sonra gıybetin çirkinliğini ve insanlar üzerindeki tahribatını anlatmak üzere ölü kardeşin

³²⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, I. 203; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V. 3323; Yazır, *Hak Dini*, VI. 4474; Mustafa Çağrıncı, "Gıybet", *DİA*, İstanbul 1996, XIV. 63.

³²⁹ Buhârî, "Birr", 48.

³³⁰ Müslim, "Birr", 70; Tirmizî, "Birr", 23; Nesâî, "Tefsir", 347; Ebû Dâvûd, "Edeb", 40.

³³¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI. 330-331; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV. 273.

etini yemeye benzetmesi, bu davranışın kelimenin tam anlamıyla iğrençlik olduğunu gösterir.³³²

Gıybetle ilgili ifade, “Sizden birisi ölü kardeşinin etini yemeyi sever mi?” şeklinde soru kipiyle formüle edilmiştir. Bu çarpıcı ifadeyle gıybetin iğrençliği ortaya konmuş ve aynı zamanda soru kipiyle müminlerin gıybet konusundaki tavrının ne olması gerektiği de vurgulanmıştır. Nitekim daha sonra “*İşte bakın bundan tiksindiniz*” buyrulmuştur.

Bundan önceki ayette yüzüne karşı ayıplamak nehyedilmiş, burada ise çekiştirmek yasaklanmıştır. Ayetteki gıybet tasviri de gösteriyor ki, bu durum insan tabiatına ve ahlâka aykırıdır. Gıybet edilen kimse, gıybet edene cevap veremediği için ölünün haline benzetilmiş, gıybet ile onun haysiyetine saldırıldığı için, bundan vazgeçilmesi için tiksinti duyulacak bir tasvir yapılmıştır.³³³

Bir insan hakkında gıybet edip onu gıyabında çekiştirmek, çekiştirilenin namusunu dişlemek, teşbih-i temsilî kabilinden olmak üzere ölü insanın etini yemeye benzetilmiştir. Nasıl ki bir kimsenin eti kesildiğinde acı duyarsa, namusuna dil uzatıldığında da kalben acı çeker. Hatta insanın rız ve namusu etinden ve kanından daha değerlidir. Akli başında bir kimseye insan eti yemek nasıl son derece nahoş gelirse, namusunu yaralamak da o derece nahoş gelmelidir.³³⁴

Bu teşbih ve temsilî anlatım, meselenin vahametini müşahhaslaştırmıştır. Adeta konu, dinleyenin karşısına dikilmiş, anlama niyet ve kabiliyetinde olan kimseler açısından unutulmaz hale getirilmiştir. Temsil, Kur’an’da sıkça başvurulan bir anlatım şeklidir. Bu anlatım şekli, ifadenin âdeta zirvesidir. Çünkü temsilde, mücerret ve manevî ince mevhumlar, teşhis sanatıyla görülen ve herkesçe bilinen suret ve şekiller halinde tasvir edildiği için, onu avam havas herkes anlar.³³⁵ Meselde anlatılmak istenenler müşahhaslaştırılarak muhatabın zihnine yaklaştırılmış, böylece ona öğüt verme, teşvik etme ve sakındırma hedefi güdülmüş, göz, kulak, his, hayal ve vicdan etki altına alınmış olur.³³⁶

Hucurât suresinin on ikinci ayetinde nehyedilen üç husus peşpeşe sıralanmıştır. Önce “zannın çoğundan (veya çokça) kaçın” buyruğuna göre, “Müminler hakkında bilmediğiniz hususta konuşmayın” denilmiş, ardından müminlerin özellerini

³³² Çağrı, “Gıybet”, *DİA*, XIV. 63; Şahin, *Erdemli Toplumun İnşası*, s. 78.

³³³ Beyzavî, *Envârü’r-Tenzîl*, II. 417; Yazır, *Hak Dini*, VI. 4474-4476.

³³⁴ Bursevî, *Ruhu’l-Beyân*, IX. 77-78.

³³⁵ Veli Ulutürk, *Kur’an’da Temsilî Anlatım*, İstanbul 1995, s. 15.

³³⁶ Ulutürk, *Kur’an’da Temsilî Anlatım*, s. 34.

araştırmaktan men edilmiş, daha sonra da insanların bazı mahrem bilgilerine muttali olunsa bile bunların ifşa edilmemesi ve bu maremleriyle onların kınanmaması tembihlenmiştir. Böylece Allah ilk olarak insanı bilmediği şeyleri söylemekten; ikinci olarak, insanların gizli kapaklı şeylerini araştırmaktan; üçüncü olarak da bunları yaymaktan menetmiştir.³³⁷

Sû-i zan, tecessüs ve gıybetten müminleri men eden ayetin son kısmında yer alan iki ifade son derece manidardır. Bunlardan ilki *vettakullâh*, diğeri ise *innellâhe tevvâbün rahîm* şeklindedir. İlk ifade, “Ey müminler! Allah’ın sizi cezalandırmasından korkup çekinin. Mümin kardeşinize sû-i zanda bulunmak, onun ayıp ve kusurlarını araştırmak ve gıybet etmek gibi Allah’ın yasakladığı şeylerden derhal vazgeçin” gibi bir mana ifade eder. Bu ifadenin başındaki vav harfi, kendinden önce bir mâtufun aleyhin hazfedildiğine işaret eder. Bu durumda ayet, “Böyle davranmayın, Allah’tan korkun” şeklinde bir mana ifade eder. Allah’ın tevvâb olması ise kendisine yönelip tevbe eden kulları çok anlamına gelebileceği gibi, tövbeleri öyle çok kabul eder ki bu tevbe ile -şirk hariç- her günahı affedebilir anlamına da gelir. Yine tevvâb, tevbeyi kabul hususunda Allah’ın çok istekli olduğu, öyle ki tevbe eden bir günahkârı hiç günah işlememiş gibi kabul edip rahmetiyle mutlu kılacağı manası da taşır.³³⁸

4.8. Menn ve minnet

Hucurât suresi on yedinci ayette bir grup göçebe (bedevi) Arapla ilgili olarak şöyle buyrulmuştur: “(Ey Peygamber!) O bedeviler Müslüman olmalarını senin başına kaktıyorlar. De ki onlara: “Müslüman olmanızı başıma kakmayın. Şayet iman konusunda gerçekten dürüst ve samimiyseniz, size iman nasip ettiği için asıl sizin Allah’a minnet ve şükran borcunuz vardır, bilirsiniz.”

Bu ayette anahtar kavram olarak menn/minnetten söz edilmiştir. “Menn” sözlükte kesmek, noksanlaştırmak, nimet vermek, yaptığı iyiliği yıkmak, ölçü aleti, tatlı yiyecek, mantar gibi farklı anlamlar taşır. Bunun yanında aynı kökten türeyen “münne”, kuvvet, “imenne” yorgun düşürmek, “raybü’l-menûn” ecel, şanssızlık, “minnet” büyük iyilik anlamlarında kullanılır.³³⁹

³³⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVIII. 116.

³³⁸ Baş, *Müminler Arası Beşeri Münasebetler*, s. 135.

³³⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, II. 1612; Râğib, *el-Müfredât*, s. 474; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIII. 415-419.

“Menn” mastarından isim olan “minnet”, biri Allah’a diğeri insana nisbet edilmek üzere iki bağlamda kullanılmıştır. Menn ve minnet Allah’a izafe edildiğinde O’nun bütün varlıklara olan lütfunu, keremini, inam ve ihsanını; insana nispet edildiğinde ise başkasına yaptığı iyiliği başa kakma, iyilik yaptığı kimseden karşılık bekleme gibi olumsuz tavırları ifade eder.

Kur’an’da “minnet” kelimesi yer almamakla birlikte, aynı kökten türeyen farklı kelimeler yirmi yedi yerde geçer. Bu ayetlerde genellikle iki anlam ön plana çıkar. Birincisi, Allah’ın insanlara maddî ve mânevî nimetler ihsan etmesi. Allah’ın insanları hidayete erdirmesi (Hucurât, 49/17), peygamberler göndermesi (Âl-i İmrân, 3/164), dilediği kullarına peygamberlik ve mucizeler vermesi (İbrâhim, 14/11), sapkınlıktan ve onun doğurduğu belâlardan (Kasas, 28/78), günahlardan (Nisâ, 4/94), koruması, kuluna istediğini vermesi (Tâhâ, 20/36-37), mazlumları, zorbaların elinden kurtarması (Kasas, 28/5). İkincisi ise bir kimsenin yaptığı iyiliği önemsemesi, başa kakması ve iyilik ettiği kimseden minnettarlık beklemesidir.³⁴⁰

Allah Teâlâ, insanlara minnet etmiş, yani dalâlet içerisindeki insanlara kendi içlerinden bir peygamber gönderip onlara hidayeti göstermiştir. Peygamber, Allah’ın ayetlerini okuyarak onları yanlış inançlardan kurtarmış ve maddî ve manevî anlamda temizlemiştir. Kendisine kulak verenleri inançsızlığın ağır yükünden kurtarmış, hayatı fitrata uygun ve yaşanır hale getirmiştir. Müslüman olmadan önce hayatın gayesinden uzak bir yaşantı içerisinde bocalayan insanlara, insanî değerlerini hatırlatmış, bu dünyanın faniliğinden bahsederek, onlara nasıl yaşanması gerektiğini bildirmiştir.³⁴¹ İnsanların o peygamber sayesinde imana sahip olmaları kendileri açısından en büyük nimettir. Bu nimetin gereği, Allah ve rasûlüne samimiyetle inanmak ve minnette bulunmaktır. Ne var ki imanlarında samimi olmayan ve henüz iman nasıl olması gerektiğinden habersiz olan bazı kimseler zahirî müslümanlıklarını Hz. Peygamber’in başına kakmışlardır. Rivayetlerin bildirdiğine göre Hucurât suresinin on dördüncü ve sonraki ayetleri, Medine’ye gelip kendilerinin Müslüman olduğunu, diğer Müslümanlara yapılan yardımların kendilerine de yapılması gerektiğini söyleyen Esed oğulları hakkında inmiştir.

Söz konusu kabileye mensup kimseler zahirde Müslüman olmalarını Hz. Peygamber’e büyük bir lütufta bulunmuşçasına başa kakmış, böylece onu minnet altında bırakmaya çalışmışlardır. İlgili ayetlerdeki ifadelerle göre burada bir minnet söz

³⁴⁰ Mustafa Çağrı, “Minnet”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX. 115.

³⁴¹ Âl-i İmrân, 3/164.

konusu ise hiç şüphesiz bunu Allah'ın yapması gerekir. Çünkü Allah onlara İslam'la tanışmayı nasip etmiştir. Zeccâc (ö. 311/923) bu ayet hakkında iki görüş belirtmiştir. İlkine göre bu ayetler münafıklar hakkında inmiş olup münafıklar zümresine, “Eğer siz imanınızda sadık olsaydınız, Allah'ın sizi dalaletten hidayete çıkararak lütfuna müteşşekir olup O'na teslimiyet gösterirdiniz” mesajı verilmiştir. İkincisine göre ayetler bir grup Müslüman hakkında inmiştir. Bu topluluk, “İnandık, hicret ettik, böylece üstümüze düşeni fazlasıyla yaptık” deyip Hz. Peygamber'i minnet altında bırakmak istemişlerdir.³⁴²

Hiç şüphesiz Allah'ın insanlara değer verip onları diğer mahlûkattan farklı yaratması, onlara peygamberler göndermesi ve en büyük nimet olan iman nimetini bahşetmesi O'nun minneti ve lütfudur. Bu yüzden mümine düşen, “...Allah'a her daim hamdolsun! Allah bize hidayet lütfetmeseydi, biz doğru yolu bulup bu nimetlere eremezdik...”³⁴³ diye niyazda bulunmasıdır. Bu büyük hidayet nimeti karşısında insanların samimiyetle inanıp, inandığına göre hareket edip, Allah Teâlâ'ya şükretmesi gerekir. Henüz kalplerine iman yerleşmemiş kimselerin dediği gibi, “İşte biz sana mukavemet göstermeden geldik ve Müslüman olduk, savaşarak Müslüman olanlardan farkımız olması gerekir. Yani bizi mükâfatlandırman lazımdır” gibi bir yaklaşım Kur'an ahlâkını alan ve Hz. Peygamber'in terbiyesi altında bulunan insanlara yakışan bir tavır değildir. Kaldı ki yaptığı iyiliği başa kakan kimse, Kur'an ahlâkınca mezmûmdur.³⁴⁴

³⁴² Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, V. 39. Ayrıca bkz: Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI. 350.

³⁴³ A'râf, 7/43.

³⁴⁴ Bakara, 2/262.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Kur'an mesajının hedefinde, iman, salih amel ve ahlâk gibi üç esas bulunmaktadır. Hucurât suresi de bu üç esasa yönelik konuları muhtevîdir. Sure adeta Kur'an mesajının bir özeti durumundadır. Sure, ferdî ve sosyal anlamda karşılaşılan problemlere çözümler sunulmakta ve "amelî ahlâk" örnekleri vermektedir.

Surenin anlatımı içerisinde öncelikle Allah ve Rasûlullah'ın sözlerine kulak verip onu anlamak ve gereğine göre hareket etmek yer almaktadır. Sureye aynı zamanda ahlâk suresi denilmesi nedeniyle muhtevasını, Allah ve Peygamber'e itaatin yanında sosyal manada hakların teslimi oluşturmaktadır. Peygamber meclisinde, Allah ve Rasülü (Kur'an ve Sünnet) bir konuda görüş belirtmeden müminlerin görüş ortaya koymalarının ahlâkî olmadığı belirtilmiş ve Hz. Peygamber'e saygı çerçevesinde, inanmış insanların onun huzurunda seslerini kısmak ve şanına uygun bir tarzda ona seslenmek gibi bir yükümlülüklerinin olduğu hatırlatılmıştır. Böylece müminler her şeyden önce Allah'a ve Rasûlüne mutlak itaat etmeleri ve ilahi emirler-yasaklar konusunda itaatsizlikten sakınmakla mükellef kılınmıştır. Bunun yanında Allah rasûlünün huzurunda saygılı ve edeplice konuşmak, ona hüremetsizlikten sakınmak, kalplerin takvâ ile imtihandan başarıyla çıkması şeklinde nitelendirilmiştir.

Hucurat suresi, toplum hayatında müminleri hak ve hukuka riayet konusunda ikaz etmiş ve muhtemel anlaşmazlıkların adaletle çözülmesi gerektiği prensibini vaz etmiştir. Bunun yanında müminler arasındaki kardeşliği, birlik ve beraberliği bozacak, onları birbirinden uzaklaştıracak hal ve hareketlerden kaçınmanın gerekliliğine de dikkat çekmiştir. Buna bağlı olarak, insanları küçümseyerek alay etme, kötü zan besleme, insanların kusurlarını arama ve gıybet etme gibi reziletler kesin bir dille yasaklanmış, böylelikle insanın değerini ortaya koyan imanda samimiyet ve sadakat, sabır, takvâ, cihad gibi dinî-ahlâkî faziletlere dikkat çekilmiştir. Ayrıca surede, herkesin yaratılış bakımından eşit olup üstünlüğün Allah katında takvâ ile ölçüldüğü özellikle belirtilmiştir. Böylece insanlar arasındaki ırk, renk, dil gibi farklılıkların birer ilahi ayet olarak kabul edilmesi, bu farklılıkların bir ayrışma ve çatışma vesilesi değil, tanışıp kaynaşma vesilesi olarak görebilmesi gerektiği tembihlenmiştir.

Surenin son kısmında imanın belirleyici unsurları sıralanmış ve Hz. Muhammed ile bu dinin gönderilmesinin Allah Teâlâ'dan bir lütuf olduğu açıklanmıştır. Sure aynı zamanda özellikle şehir hayatına alışık olmayan bedevî toplumlara âdâb-ı muaşerâtı öğretmek suretiyle medenî bir yaşayışa olabilmeyen yollarını göstermiş ve tüm inananların kalbine yer ve göklerin rabbi olan Allah'ın, kulun her halini bildiği inancını yerleştirmek suretiyle de hayatî bir disiplin sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Âlûsî, Ebü'l-Fadl Şihâbuddin Mahmûd, *Ruhu'l-Meânî*, Beyrut trs/Beyrut 1994.
- Âlûsî, Mahmûd Şükrî, *Bülûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab*, Beyrut trs.
- Apak, Adem, *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri*, İstanbul 2004.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul trs.
- Aydüz, Davut, *Hucurât Suresi Tefsiri*, İstanbul 2010.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib, *el-İnsâf*, Beyrut 1986.
- Baş, M. Erdoğan, *Müminler Arası Beşerî Münasebetler-Hucurât Suresi Tefsiri*, İstanbul 1998.
- Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd, *Me'âlimü't-Tenzîl*, Beyrut 1995.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukûkî İslâmiyye ve Istılahâtı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1985.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1992.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, İstanbul 1926.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara 1988.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Beyrut 1993/1996.
- Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslâm*, Bağdat trs.
- Cevdet Paşa, Ahmed, *Mecelle*, nşr. Ali Himmî Berki, Ankara 1959.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh (Tâcu'l-Lüga)*, thk. Şihâdüddîn Ebû Amr, Beyrut 1998.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf, *et-Ta'rîfât*, Beyrut 1995.
- Çağrııcı, Mustafa, "Adalet" *DİA*, İstanbul 1988.
- Çağrııcı, "Asabiyet", *DİA*, İstanbul 1991.
- Çağrııcı, "Gıybet", *DİA*, İstanbul 1996.
- Çağrııcı, "Minnet", *DİA*, İstanbul 2005.
- Dâmeğânî, Hüseyin b. Muhammed, *Islahu'l-Vucûh ve'n Nezâir fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Beyrut 1970.
- Danışman, Nafiz, "Câhiliyye Kelimesinin Mânâ ve Menşe'i", *AÜİFD*, I-IV 1956 (1958).
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdillâh b. Abdîrahmân, *es-Sünen*, İstanbul 1992.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, İstanbul 1998.
- Derzeve, İzzet, *Kur'anü'l-Mecid*, çev. Vahdettin İnce, İstanbul 1997.
- Derzeve, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, Tunus 2008.

- Duman, M. Zeki, *Beş Surenin Tefsiri*, İstanbul 1999.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş‘as es-Sicistânî, *es-Sünen*, İstanbul 1992.
- Ebû Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Ali, *Kûtü’l-Kulûb*, Kahire 1961.
- Ebü’l-Bekâ, Eyyûb b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât*, nşr. Adnân Dervîş-Muhammed el-Madrî, Beyrut 1993.
- Ebüs-suûd, Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm*, Beyrut trs.
- Emîn, Ahmed, *Fecrü’l-İslâm*, Beyrut 1969.
- Erkal, Mehmet- İnalçık, Halil, “Cizye”, *DİA*, İstanbul 1993.
- Esed, Muhammed, *Kur’an Mesajı*, çev. Cahit Koçak-Ahmet Ertürk, İstanbul 1996.
- Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu’l Ğayb*, Beyrut 1991/Beyrut 2004.
- Fayda, Mustafa, “Câhiliye”, *DİA*, İstanbul 1993.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyad, *Meâni’l-Kur’ân*, Kahire trs.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, Kahire 1332.
- Derveze, *Minhâcü’l-Âbidîn*, Kahire 1954.
- Güven, Şahin, *Erdemli Toplumun İnşası: Hucurât Suresi Tefsiri*, İstanbul 2012.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. M. Said Mutlu, İstanbul 1972.
- Hatte, M. Kamil, *Muhammed Aleyhisselâm’ın Peygamberliği*, çev. İsmail Ezherli-M. Âsım Köksal, Ankara 1967.
- Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1986.
- Heyet (Hayrettin Karaman ve Diğerleri), *Kur’an Yolu*, Ankara 2007.
- Işık, Emin, “Hucurât Suresi”, *DİA*, İstanbul 1998.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, İstanbul trs.
- Izutsu, *Kur’an’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selâhattin Ayaz, Ankara 1997.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Tunus trs.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, nşr. Es’ad Muhammed et-Tayyib, Beyrut 2003.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned*, İstanbul 1982.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, *Siret-i İbn Hişâm Tercemesi*, çev. Hasan Ege, İstanbul 1994.
- İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ İsmail, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Beyrut 1969.
- İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ İsmail, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Abdülvâhid, Beyrut 1976.

- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut trs.
- İbn Kuteybe, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, nşr. Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut 1978.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Beyrut 1988.
- Kâdî Beyzâvî, Ebû Sa'îd Abdillâh b. Ömer, *Envâru't Tenzîl ve Esrâru't Te'vîl*, Dersaadet trs.
- Kannevcî, Sıddîk Bahadır Han b. Hasen, *Fethu'l-Beyân fî Makâsidi'l-Kur'an*, Beyrut 1992.
- Karakılıç, Celaleddin, *Hazret-i Muhammed Aleyhisselam'ın Hayatı, Eşsiz Ahlâk ve Faziletleri*, Ankara trs.
- Kâsımî, Cemâleddin, *Tefsir İlminin Temel Meseleleri*, çev. Sezai Özel, İstanbul 1987.
- Keskioglu, Osman, *Kur'an Yolunda*, Ankara trs.
- Konrapa, M. Zekâî, *Peygamberimizin Hayatı*, İstanbul 1980.
- Köksal, M. Asım, *İslam Tarihi*, İstanbul 1980.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l Kur'ân*, Beyrut 1988.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Kahire 1972.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Te'vîlâtü Ehli's Sünn*e, nşr. Mecdî Bâsellûm, Beyrut 2005.
- Merâğî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, Kahire 1946.
- Mevdûdî, Ebü'l-A'la, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, çev. Komisyon, İstanbul 1986.
- Meydânî, Ebü'l-Fazl, *Mecmau'l-Emsâl*, Dımaşk 1955, II. 334.
- Mukâtil, Ebü'l-Hasen Mukatil b. Süleyman, *el-Vucûh ve'n Nezâir*, haz. Ali Özek, İstanbul 1993.
- Nedvî, Seyyid Süleyman, *Asrı Saadet (Peygamberimizin Tebligat ve Tâlimâtı)*, çev. Ali Genceli, İstanbul 1970.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, İstanbul 1992.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't Te'vîl*, nşr. Mervan Muhammed eş-Şe'âr, Beyrut 1988.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref, *Riyâzü's Sâlihîn*, Kahire 1938.
- Okiç, Muhammed Tayyib, *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri*, İstanbul 1995.
- Özel, Ahmet, "Cihad", *DİA*, İstanbul 1993.
- Öztürk, Mustafa, *Meal Kültürümüz*, Ankara 2008.

- Öztürk, *Kur'an Tefsir ve Usûl Üzerine*, Ankara 2011.
- Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali: Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, İstanbul 2011.
- Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyete Kadın*, Ankara 2012.
- Paşa, Ahmed Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hülefâ*, İstanbul 1981.
- Râğıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Seyyid Kîlânî, Beyrut trs.
- Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Beyrut 2002.
- Semerkindî, Ebü'l-Leys Nasır b. Muhammed, *Bahru'l-Ulûm*, Beyrut 2006.
- Semîn el-Halebî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yusuf, *Umdetü'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz*, Beyrut trs.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed, *Şerhu Siyeri'l-Kebîr*, Beyrut 1971.
- Sinanoğlu, Mustafa, "İman", *DİA*, İstanbul 2001.
- Sinanoğlu, "İslâm [Giriş]", *DİA*, İstanbul 2001.
- Sinanoğlu, "İstihfâf", *DİA*, İstanbul 2001.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, İstanbul 1978.
- Şafak, Ali, "Fısk", *DİA*, İstanbul 1996.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, Beyrut trs.
- Şirâzî, Nâsır Mekârim, *el-Emsel fî Tefsîri Kitabillâhi'l-Münzel*, Beyrut 2007.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, çev. Zâkir Kadirî Ugan-Ahmet Temir, İstanbul 1992.
- Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, nşr. Sıdkı Cemîl Utâridî, Beyrut 1995/Beyrut 1999.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, İstanbul 1992.
- Topaloğlu, Bekir, "Mâsiyet", *DİA*, Ankara 2003.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen, *et-Tıbyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut trs.
- Uludağ, Süleyman, "Mücâhede", *DİA*, İstanbul 2006.
- Uludağ, "Takvâ", *DİA*, İstanbul 2010.
- Ulutürk, Veli, *Kur'an'da Temsilî Anlatım*, İstanbul 1995.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1966.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbâbü'n-Nüzûl*, Beyrut 1991.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Fâsık" *DİA*, İstanbul 1995.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1971.
- Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, İzmir trs.
- Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, İstanbul 1985.

- Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. Seriy, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, Beyrut 1988.
- Zerkeşî, Bedruddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut 1972.
- Zühaylî, Vehbe, *et-Tefsirü'l-Münir*, çev. Hamdi Arslan-Ahmet Efe-Beşir Eryarsoy-İbrahim Kutluay-Nurettin Yıldız, İstanbul 2005.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Mehmet Çalışkan
 Doğum Yeri ve Tarihi : Yozgat/11.04.1951
 Medenî Durumu : Evli
 Adres : Sümer Mah. 53 Sokak Doğruol Apt. Kat: 3 No:7
 Seyhan /ADANA
 E-posta : mcaliskan@cu.edu.tr
 Telefon : 05382808923

EĞİTİM DURUMU

Yüksek Lisans : 2011-2013 Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler
 Enstitüsü Temel İslam Bilimler Anabilim Dalı,
 Adana
 Lisans : 1971-1975 Yüksek İslam Enstitüsü, Erzurum.
 Ortaöğrenim : 1964-1971 İmam Hatip Lisesi, Yozgat.
 1972 Lise, Yozgat
 İlköğrenim : Başınayayla Köyü İlkokulu, Yozgat.

İŞ DENEYİMİ

Ekim 1975-Temmuz 1977 Yozgat İmam-Hatip
 Lisesinde Öğretmen. Ağustos 1977-Ocak 1979 Yd
 Sb. Askerlik Görevi. 1979-1980 Malatya Fatih
 Lisesi, 1980-1984 Yozgat Endüstri Meslek Lisesi
 ve 1984-1996 Yozgat İmam-Hatip Lisesinde
 öğretmenlik.

26 Ağustos 1996-...Çukurova Üniversitesi İlahiyat
 Fakültesi Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim
 Dalında Öğretim Görevliliği.

YABANCI DİLİ

: İngilizce, Arapça

BİLGİSAYAR

: Word